

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

KA‘KÂ‘ B. AMR ET-TEMÎMÎ VE TARİHİ
KİŞİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
DOÇ. DR. BİLAL GÖK **HAMZA KARA**

MALATYA-2020

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

KA‘KÂ‘ B. AMR ET-TEMİMİ VE TARİHİ KİŞİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

HAMZA KARA

DANIŞMAN

DOÇ. DR. BİLAL GÖK

MALATYA-2020

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Bilal GÖK'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “KA‘KÂ‘ B. AMR ET-TEMÎMÎ VE TARİHÎ KİŞİLİĞİ” başlıklı tez çalışmam, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşmeyecek şekilde tarafımdan hazırlanmıştır. Tez çalışmamda yararlandığım bütün kaynakları hem dipnotta hem de kaynakçada olduğu gibi yöntemine uygun bir biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hamza KARA-2020

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Hulefâ-yi Râşidîn dönemi komutanlarından Ka'kâ' b. Amr'ın hayatı ve tarihi kişiliği ele alınmıştır. Ka'kâ' b. Amr'ın hayatını çalışmamızda etkili olan sebep, Ka'kâ'nın Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber (sav.)'in dilinde övgülere mazhar olan bir nesilden olmasıdır.

Sahâbe, Müslüman nesiller için en önemli örnek topluluğu teşkil etmektedir. Bundan dolayı onların hayatlarının iyi bir şekilde öğrenilmesi, akademik açıdan önemli olduğu kadar nesillerimizin örnek alacağı şahsiyetlerin doğruluğu açısından da çok önemlidir. Çünkü örneklerin yanlış seçilmesi, bizleri doğru hedeflere varmaktan uzaklaştıracaktır.

Ka'kâ' b. Amr, Müslüman olduğu günden itibaren, hayatını at üzerinde Allah yolunda geçirmiştir. O, bu amaçla Irak'tan İran'a, Suriye'den Mısır'a kadar Müslümanların fetihlerinde bulunmuş ve İslâm'dan uzak toplumlara İslâm'ı tebliğ etmiştir. Sahâbe arasında ortaya çıkan sorunlarda grupçuluk yapmaktan kaçınıp Müslümanların faydası için mücedale etmiştir.

Çalışmamızın konusunun belirlenmesi ve çalışılması sürecinde desteklerini esirgemeyen ve aynı zamanda lisans eğitimimizde de üzerimizde emekleri olan danışman hocam Doç. Dr. Bilal Gök'e, çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen değerli ağabeyim Yasin Talay'a, ömrü boyunca eğitimimize önem veren kitap sevdalısı babama, ayaklarının altında cennetin kokusunu duyduğum anneme, ilim yolunda her zaman fedakârlık yaparak desteğini hiç esirgemeyen değerli eşime ve son olarak, kapımı her tıklatışında biraz daha motive olduğum kızıma teşekkürü bir borç bilirim. Bize bu çalışmayı hazırlayacak imkânları veren Rabbimize hamd ederiz. Biliriz ki başarı ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'ın yardımıyla olur.

Hamza KARA

MALATYA 2020

ÖZET

KA'KÂ' B. AMR ET-TEMİMİ VE TARİHİ KİŞİLİĞİ

Sahâbe, Hz. Peygamber (sav.)'in ifadesiyle insanlık tarihinin en hayırlı neslidir. Hem Kur'an'ın ilk muhatapları olmaları hem de Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ın muhafazası ve tebliği konusunda gayret göstermiş olmaları onları bu kadar değerli kılmıştır. Biz de bu sebeplerden ötürü, hayatı tarihin sayfalarının arasında kapalı kalmış olan Ka'kâ' b. Amr'ın hayatını çalışmayı istedik. Çünkü Ka'kâ' b. Amr, Hz. Peygamber ile birlikte uzun süre birlikte olamasa da O'nu görme şerefine erişmiş ve Müslümanların fetihlerinde pay sahibi olmuştur.

Hz. Peygamber (sav.)'in vefatına yakın bir dönemde ortaya çıkan ridde olayları, Halife Hz. Ebû Bekir döneminde Müslümanların karşılaştığı ilk ve en büyük sorun olmuştur. Ka'kâ' b. Amr da bu olaylarda görev alarak tarih sahnesine çıkmıştır. Ka'kâ', Hz. Ebû Bekir döneminde Irak fetihlerine ve akabinde halifenin talimatıyla Hâlid b. Velid ile birlikte Şam fetihlerine katılmıştır.

Ka'kâ' b. Amr, Hz. Ömer döneminde gerçekleşen Şam fetihleri, Irak-İran fetihleri ve Mısır fetihlerinde aktif bir rol oynamıştır. Özellikle İran fetihlerinde Kâdisiye Savaşı'nda savaşın seyrini değiştiren isimlerden biri olmuştur.

Ka'kâ' b. Amr, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerindeki fitne diye adlandırabileceğimiz olaylarda Müslümanların faydasını düşünerek barıştan, birlikten yana olmuştur. Çünkü o, hem isyancıların karşısında durmuş hem de Müslümanların ihtilaflarında Hz. Ali'nin elçisi olarak barışın sağlanması konusunda gayret etmiştir.

Genel olarak Hulefâ-yi Râşidîn devrinde Ka'kâ' b. Amr'ın yer aldığı olayları ve fetihleri incelediğimiz bu çalışmamız biyografik bir çalışma niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ka'kâ' b. Amr, Şam Fetihleri, Irak Fetihleri, Kâdisiye Savaşı, Cemel Olayı

ABSTRACT

KA'KÂ' B. AMR ET-TEMÎMI and HIS HISTORICAL PERSONALITY

Companion, in the words of prophet Muhammad, is the best generation of the history of humanity. They are precious both because of the fact that they are the first addressees of Koran and the fact that they gave their all to the subject of protection and declaration of Islâm after the death of prophet Muhammad. For these reasons, we wanted to study the life of Ka'kâ' b. Amr whose life stays closed within the pages of history. For, Ka'kâ' b. Amr, had the honor of facing prophet Muhammad and had a part in muslims' conquests despite the fact that he could not had much time with the prophet.

Ridde events, which appeared at the near time to the death of prophet Muhammad, was the first and the biggest problem of the period of Abu-Bekr that muslims came across. Ka'kâ' b. Amr by taking charge in these events, appeared in the history. He participated in the conquests of Iraq at the time of Abu-Bekr and then in the conquests of Damascus with Halid b. Velid, with directive of the caliph.

Ka'kâ' b. Amr, had an active role in the conquests of Damascus, Iraq-Persia and Egypt which all occurred at the time of Omar. In especial, he was one of the names who changed the way of the war in the Kadisiye war of Persian conquests

Considering the favour of muslims, Ka'kâ' b. Amr, was slanted towards the peace and fraternity in the events, which we can name as instigation, at the time of Osman and Ali. For, he both took a stand against rebels and gave his all for the establishment of peace, as a messenger in the disputes of muslims.

Key Words: Ka'kâ' b. Amr, Conquests of Damascus, Conquests of Iraq, Kadisiye War, Camel event.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
TEMİM KABİLESİ VE ARAP-İSLÂM TARİHİNDEKİ YERİ	4
1. CAHİLİYE DÖNEMİNDE TEMİM KABİLESİ	4
1.1 Benî Temîm'in Nesebi	4
1.2 Benî Temîm'in Arap Kabileleri Arasındaki Yeri.....	4
1.3 Temîm b. Mür'ün Çocukları ve Benî Temîm'in Alt Kolları	6
1.4 Yaşadıkları Coğrafya.....	8
1.4.1 Necid	8
1.4.2 Yemâme.....	8
1.4.3 Bahreyn	9
1.4.4 Irak.....	9
1.5 Temîm Kabilesinde İctimaî, Siyasi ve İktisadî Hayat	11

1.5.1 İctimaî Hayat	11
1.5.1.1 Kabile ve Kabilecilik Anlayışı	11
1.5.1.2 Bedevîlik ve Günlük Yaşam.....	13
1.5.1.3 Kadın ve Evlilik.....	15
1.5.2 Siyasi Hayat.....	19
1.5.2.1 Komşu Kabilelerle İlişkiler	20
1.5.2.2 Hîre ile İlişkiler	20
1.5.2.3 Mekke ile İlişkiler	21
1.5.3 İktisadi Hayat	26
1.6 Temîm Kabilesinin Kültürel ve Dinî Hayatı	28
1.6.1 Kültürel Hayat	28
1.6.1.1 Şiir	28
1.6.1.2 Hitabet	30
1.6.1.3 Lehçe	31
1.6.2 Dinî Hayat	31
1.6.2.1 Putperestlik	32
1.6.2.2 Hıristiyanlık.....	33
1.6.2.3 Mecûsîlik	34
1.6.2.4 Gök Cisimlerine Tapınma	36
2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TEMÎM KABİLESİ	36
2.1 Temîm Kabilesinden İlk Müslüman Olanlar.....	36
2.2 Hz. Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya İslâm'a Davet Mektubu	36
2.3 Temîm Kabilesinin İslâm'a Girmesi	37
2.4 Hz. Peygamber'in Temîm Kabilesi Hakkında Hadisleri.....	39
İKİNCİ BÖLÜM	40
KA'KÂ' B. AMR'IN HAYATI	40

1. KA‘KÂ‘ B. AMR.....	40
1.1 Nesebi.....	40
1.2 Ailesi	40
1.3 Şairliği	41
2. KA‘KÂ‘ B. AMR’IN İSLÂM’A GİRİŞİ.....	46
2.1 Müslüman Olması	46
2.2 Hz. Peygamber’in Sohbetinde Bulunması.....	46
2.3 Hz. Peygamber’in Vefatında Bulunması.....	47
2.4 Müslümanlar Arasındaki Konumu	48
3. KA‘KÂ‘ B. AMR’IN VEFATI	51
4. KA‘KÂ‘ B. AMR ETRAFINDAKİ ŞÜPHELER.....	53
4.1 Murtazâ Şerif el-Askerî’nin İddiaları.....	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	58
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KA‘KÂ‘ B. AMR	58
1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE KA‘KÂ‘ B. AMR (11-13/632-634).....	58
1.1 Ridde Savaşlarında Ka‘kâ‘ b. Amr.....	58
1.1.1 Tuleyha b. Huveylid’e Karşı Buzâha Savaşı.....	64
1.1.2 Alkame b. Ülâse’nin İrtidatı.....	65
1.2 Irak Fetihlerinde Ka‘kâ‘ b. Amr.....	66
1.2.1 Zâtü’s-Selâsil Savaşı (12/633).....	67
1.2.2 Mezâr (Sinî) ve Velece Savaşları (12/633)	69
1.2.3 Ülleys Savaşı ve Emgîşiyâ’nın Fethi (12/633).....	69
1.2.4 Makr Savaşı ve Hîre’nin Fethi (12/633).....	70
1.2. 5 Ka‘kâ‘nın Hîre’ye Vali Oluşu ve Enbâr ile Aynuttemr’in Fethi.....	71
1.2.6 Dûmetülcendel’in Fethi (12/633)	72
1.2. 7 Hasîd, Hanâfis’ ve Musayyah’ın Fethi (12/633).....	73

1.2.8 es- Siniy ve Firâz Savaşları (12/633)	74
1.3 Suriye Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr.....	76
1.3.1 Ecnâdeyn Savaşı (13/634).....	78
2. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE KA'KÂ' B. AMR (13-23/634-644)	80
2.1 Şam Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr	80
2.1.1 Fihl Savaşı (13/634-635).....	80
2.1.2 Dımeşk'in Fethi (14/635).....	81
2.1.3 Yermük Savaşı (15/636).....	82
2.1.4 Humus'un Fethi ve Herakleios'un Saldırısı (15/636)	84
2.2 Irak ve İran Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr.....	85
2.2.1 Kâdisiye Savaşı (15/636).....	88
2.2.1. 1 Yevmü Ermâs	90
2.2.1. 2 Yevmü Ağvâs	90
2.2.1. 3 Yevmü İmâs	92
2.2.1.4 Kâdisiye Günü.....	93
2.2.2 Medâin'in Fethi (16/637)	94
2.2.3 Celûlâ Savaşı ve Hulvân'ın Fethi (16/637)	96
2.2.4 Nihâvend'in ve Hemedân'ın Fethi (21/642)	98
2.3 Mısır Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr.....	99
2.3.1 Behnesa'nın Fethi (21/642).....	101
3. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE KA'KÂ' B. AMR (24-35/644-656).....	104
4. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KA'KÂ' B. AMR (35-40/656-661)	107
SONUÇ	114
EKLER	117
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

b.	: İbn/bin: Oğlu
Bkz., bkz.	: bakınız
bint	: Kızı
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M.	: Milâdî
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ö.	: Ölümlü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sav.	: Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden (Düzenleyen)
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayın evi /Yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hz. Peygamber (sav.)'in vefatından sonra Müslümanlar ridde olayları gibi önemli bir isyan hareketini bastırdıktan sonra, Sâsânî ve Bizans gibi dünyanın en büyük iki imparatorluğuna karşı kıyasıyla bir mücadeleye girdiler. Bu mücadelenin büyüklüğü, mücadele edilen imparatorlukların büyük olması kadar İslâm'ın mesajlarını toplumlara götürmekle de ilgiliydi. Elbette ki zulmün egemen olduğu bir dünyaya İslâm'ın mesajlarını taşımak kolay olmayacaktı.

Çalışmamızın konusu, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi komutanlarından Ka'kâ' b. Amr'ın hayatı ve tarihi kişiliğidir. Biyografik bir araştırma niteliğinde olan çalışmamız Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsamaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde ve ikinci bölümünün ilk yarısında Ka'kâ' b. Amr'ın mensup olduğu Temîm kabilesini inceledik. Ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olaylarının tamamını da çalışmamızda ele almadığımızı belirtmek isteriz. Zira anlaşılacağı üzere bu dönemin olaylarının tamamını çalışmak, bizim çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı çalışmamızı Ka'kâ' b. Amr'ın merkezinde olduğu bir şekilde oluşturduk. Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında amaç, yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra tezin birinci kısmına geçildi.

Tezin birinci bölümünde Ka'kâ' b. Amr'ın mensup olduğu Temîm kabilesi hakkında bilgi verildi. Kabilenin nesebi, Arap kabileleri arasındaki konumu, alt kolları, yaşadıkları coğrafya, ictima, siyasi ve iktisadi hayatları, dinî ve kültürel hayatları bu bölümde işlendi.

Tezin ikinci bölümünde Ka'kâ' b. Amr'ın hayatı genel bilgiler çerçevesinde ele alındı. Bu bölümde Ka'kâ' b. Amr'ın nesebi ve Müslümanlar arasındaki konumu, İslâm'a girişi ve Hz. Peygamber (sav.) ile sohbeti, Hz. Peygamber'in vefatında bulunması, Ka'kâ'nın şairliği, vefatı ve Ka'kâ' etrafındaki şüpheler ele alındı.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olaylarında Ka'kâ' b. Amr konusu işlendi. Ridde olayları ile başlayan ve İslâm fetihlerinin en yoğun olduğu bu dönemlerde, Ka'kâ'nın aktif olarak yer aldığı savaşlar ve siyasi olaylar işlenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Sahâbe, Hz. Peygamber (sav.)'in ifadesiyle insanlık tarihinin en hayırlı neslidir. Gerek Kur'an'ın ilk muhatapları olmaları gerekse Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ın muhafazası ve tebliği konusunda gayret göstermiş olmaları onları bu denli değerli kılmıştır. Biz de bu sebeplerden ötürü, hayatı müstakil ve akademik bir çalışmaya konu olmayan Ka'kâ' b. Amr'ın hayatını çalışmayı istedik. Zira Ka'kâ' b. Amr, Hz. Peygamber ile birlikte uzun süre birlikte olamasa da O'nu görme şerefine erişmiş ve Müslümanların fetihlerinde pay sahibi olmuştur. Bütün bunlarla birlikte Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde İslâm ümmetini derinden etkileyen olaylarda, Müslümanların birliğinden yana göstermiş olduğu gayreti, oldukça değerli olduğunu ortaya koymuştur. Arap ülkelerinde onun hakkında tez¹, kitap² ve film³ gibi çeşitli alanlarda eserler ortaya konulmuş fakat ülkemizde hayatıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Biz de bu eksikliği bir nebze de olsa giderebilmek için Ka'kâ' b. Amr'ın hayatını ve tarihi kişiliğini çalışmamıza konu edindik.

Çalışmamızda “Ka'kâ' b. Amr sahâbî midir?”, “Ka'kâ' b. Amr ridde olaylarında bulunmuş mudur?”, “Ka'kâ' b. Amr'ın, Hulefâ-yi Râşidîn devri fetihlerindeki rolü nedir?”, “Ka'kâ' b. Amr, fitne olaylarında nasıl tavır almıştır?” ve “Seyf b. Ömer üzerinden Ka'kâ' b. Amr etrafında oluşturulmaya çalışılan şüphelerin doğruluk payı var mıdır?” sorularının cevaplarını aradık.

Belirtmek isteriz ki tarihi kaynaklarda Ka'kâ' b. Amr'ın hayatının Müslüman olmadan önceki bölümüyle ilgili olarak ve hayatının son anlarına dair yeterli bilgiye rastlayamadık. Bu da çalışmamızın en önemli sınırlılıklarından olmuştur.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda genel olarak ensâb, kabâil, tarih, siyer, megâzî ve coğrafya kitapları kaynak olarak kullanılmıştır. Temîm kabilesini işlediğimiz birinci bölümünde İbn Hazm'ın *Cemheretu Ensabi'l-Arab*'i, el-Kelbî'nin *Cemheretü'n-Neseb*'i, el-Hemedânî'nin *Ucâletü'l- Mübtedî ve Fuđâletü'l-Müntehî fi'n-Neseb*'i, İbn Kuteybe'nin

¹ Abdulbasit Cabir Muhammed Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi İslami Fetihlerde ve Raşid Halifeler Dönemindeki Olaylarda Rolü* (Cidde: Ummu'l Kura, Yüksek Lisans, 1989).

² Muhammed Emin Meydanî, *Benî Temîm'in Kahramanı Ka'ka' b. Amr* (Beyrût, 1978).

³ Katarlı yönetmen el- Müsennâ Subh tarafından Katar, Suriye ve Fas'ta çekilen 30 bölümlük dizi, 2010 yılında Katar TV'de yayınlandı. Bkz. “القعاق بن عمرو التميمي (مسلسل)”, *ويكيبيديا*, 29 Mayıs 2020.

el-Maârif'i, el-Askalânî'nin *El-İsabe Fi Temyizi's-Sahâbe* 'si, İbn Sa'd'ın *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ* 'sı, İbnü'l Esîr'in *Usdü'l Ğâbe* 'si, İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk* 'ı, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* 'si, İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa* 'sı, el-Hemdânî'nin *Sıfatu Cezireti'l-Arab* 'ı, Kazvî'nin *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad* 'ı, *Cevâd Ali'nin el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm* 'ı, Muhammed Hamîdullah'ın *İslâm Peygamberi*, el-Mağlusi'nin *Siyer Atlası* eserleri bu bölümde sıkça faydalandığımız eserlerdendir. Bu bölümünde, Câhiliye Dönemi kültürü ve inançlarıyla ilgili bilgi veren İbn Habîb'in *Kitabu'l-Muhabber* 'i, Şemsettin Günaltay'ın *İslâm Öncesi Araplar ve Dinler* 'i, Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* eserleri de bu bölümde faydalandığımız eserlerdendir. Ayrıca Muhammed Yekeleri'nin *Câhiliye Döneminden Hz. Peygamber Dönemi Sonuna Kadar Temîm Kabilesi* isimli yüksek lisans çalışması ve Hakan Temir'in *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı* isimli doktora tezi çalışmamızın birinci bölümünde sıkça faydalandığımız araştırmalardandır.

Araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise ağırlıklı olarak tarih, ensâb, coğrafya ve savaşları konu eden tarih kitaplarından yararlandık. Çalışmamızın bu bölümlerinde; et-Taberî'nin *et-Târîhu't-Taberî* 'si, İbnü'l Esîr'in, *El-Kâmil fî't-Târîh* 'i, İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem* 'i, İbn Haldûn'un *Tarihu İbnu Haldûn* 'u, İbn Abdülber'in *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb* 'ı, ez-Zehabî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* 'sı ile *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm* 'ı, İbn Kâni'nin *Mu'cemü's-şahâbe* 'si, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* 'si, İbnü'l Cevzî'nin *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* 'i, İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk* 'i, Vâkıdî'nin *Futuhu's-Şam* 'ı, el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* 'ı, Seyf b. Ömer'in *Fitne ve Cemel Vakası* ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Avâsım min'el Kavâsım* 'ı faydalandığımız eserlerdendir. Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, Mustafa Fayda'nın *Hulefâ'yı Râşidîn Devri*, Muhammed Madhali'nin *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi İslâmi Fetihlerde ve Raşid Halifeler Dönemindeki Olaylarda Rolü* isimli yüksek lisans çalışması ve Ahmet Adil Kâmil'in *Medâin'e Giden Yol* isimli eseri faydalandığımız araştırmalardandır. Ayrıca tezimizin ikinci bölümünde, Mahmut Kelpetin'in doktora çalışması olan *Hulafâ-i Râşid'in Dönemi Fetihleri Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği* eseri ve Bekir Kuzudişli'nin "Yüz Elli Uydurma Sahabî Var mı?" konulu bildirisini istifade ettiğimiz eserlerdendir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMİM KABİLESİ VE ARAP-İSLÂM TARİHİNDEKİ YERİ

1. CAHİLİYE DÖNEMİNDE TEMİM KABİLESİ

Araplardan bir kabileye isim olan Temîm kelimesi, ”*iyi huylu, dolunay, sert, katı tabiatlı*” gibi anlamlara gelir.⁴

Temîm kabilesi, Adnanîlerin Mudar kolundan olup, önemli bir geçmişe sahiptir. Kalabalık ve büyük bir kabile olan Temîm kabilesinden çok sayıda alt kol türemiştir. İbn Hazm el-Endelüsî'nin ifadesiyle Arapların en köklü kabilelerinden olan Temîm kabilesi,⁵ hem câhiliyede hem de Hz. Peygamber döneminde yaptığı önemli işler, kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkilerden dolayı bu vasfa sahip olmuştur.

1.1 Benî Temîm'in Nesebi

Temîm kabilesinin nesebi, Temîm b. Mürr b. Üd b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Ma'd b. Adnan'a dayanmaktadır.⁶ Hayatıyla ilgili pek bilgi bulunmayan Temîm b. Mürr'ün Arap kralları yanında saygı gören, saygın biri olduğu ifade edilmektedir.⁷ Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihine rastlayamadığımız Temîm b. Mürr'ün kabri Mekke ve Basra arasında bulunan Merrân denilen yerdedir.⁸

Temîm b. Mürr'ün annesinin ismi, Hav'eb bint. Kelb b. Vebere olarak geçmektedir. Sa'lebe, Bekir, Muhârib, Gavs ve Ya'fûr olmak üzere beş erkek kardeşi olan Temîm b. Mürr'ün Berre, Hind, Tükme, Cedîle ve Âtike olmak üzere beş de kız kardeşi vardır.⁹

1.2 Benî Temîm'in Arap Kabileleri Arasındaki Yeri

Kabileler sahip oldukları özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmaların başında *değirmenler* (el-Erhâ) ve *kafatasları* (cemâcim) gelir.

⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1994), 69.

⁵ Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cemheretu Ensabi'l-Arab* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1983), 1/207. Kutubu'l İlmîyye, 1983), 1/207

⁶ Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb* (Beyrût: Mektebetü'l-Nahdati'l-Arab, 1986), 1/191.

⁷ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1997), 1/281.

⁸ Ebü Abdullah Şehâbeddin Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrût: Dâru's-Sâdır, ts.), 5/95.

⁹ İbn Hazm, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, 206; Muhammed Yekeler, *Câhiliye Döneminden Hz. Peygamber Dönemi Sonuna Kadar Temîm Kabilesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 8.

Değirmenler, başka kabilelerden daha güçlü olmaları sayesinde, evlerinden su ve otlak aramak için çıkmayıp, evlerinin etrafında değirmen taşı gibi döndükleri için el-Erhâ diye adlandırılmışlardır. Kaynaklarda değirmenler grubu olarak tanımlanan 6 kabile içerisinde Temîm kabilesinin de olduğu nakledilmektedir.¹⁰

Türkçede kafatasları, önde gelenler gibi anlamlara gelen *cemâcim* ise terim olarak, kendisinden türeyen alt kolları olan ve her bir kolu kendi başına hareket edebilen kabileler anlamına gelmektedir. Temîm kabilesi, sekiz cemâcim kabile içerisinde gösterilmiştir.¹¹ İbn Habîb'in cemâcim sınıflaması farklı olsa da, o da Temîm kabilesini bu grupta zikretmiştir.¹²

Kabileler arası bir başka sınıflandırma da onların *hums* ve *hille* şeklinde isimlendirilmeleridir. İslâmiyet'ten önce Mekke'de yaşayan veya dinî ve ticarî imtiyazlara sahip Kureyş ile akrabalığı ve anlaşması olan kabilelere *hums* deniyordu. Bu grubun dışında kalanlar da *hille* olarak isimlendirilirlerdi.¹³ İbn Habîb, Temîm'in Yerbû b. Hanzala ve Mâzin b. Mâlik kollarını anneleri Cendele bint. Fihri b. Mâlik b. En-Nadr'ın Kureyş'ten olması sebebiyle *hums* kabilelerden, kabilenin geri kalanını ise *hille* kabilelerden sayar.¹⁴

Temîm b. Mürr'ün kız kardeşlerinin Arap kabileleri arasında önemli bir yeri vardır. Bu kız kardeşler, birçok önemli kabilenin nesepeçerine dayandığı çocukların anneleridir. Bundan dolayı da Temîm b. Mürr'ün kız kardeşlerine kabilelerin annesi anlamında 'Ümmü'l Kabail' denilmiştir.¹⁵ Bu kız kardeşlerden olan Berre bt. Mür, Esed kabilesinin kendisine nispet edildiği Esed b. Huzeyme'nin ve Beni Kinane'nin kendisine nispet edildiği, aynı zamanda Kureyş'in atası olan Nadr b. Kinane'nin annesidir.¹⁶ Yani bu durumda Temîm kabilesi Kureyşlilerin dayısıdır.

¹⁰ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân Hâzîmî, *Ucâletü'l- Mübtedî ve Fuđâletü'l- Müntehî fi'n-Neseb* (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 1973), 5.

¹¹ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1984), 3/289.

¹² Ebû Cafer Muhammed İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber* (Beyrût: Dâru'l-Afâk, 2009), 234.

¹³ Recep Uslu, "HUMS - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/364-365.

¹⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 179.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el- Maârif*, thk. Servet Akkâşe (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1992), 96.

¹⁶ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa* (Beyrût: Kutubu Sekafiye, 1996), 46.

1.3 Temîm b. Mürr'ün Çocukları ve Benî Temîm'in Alt Kolları

Kaynaklarda Temîm b. Mürr'ün çocukları hakkında genel olarak aynı bilgilere yer verilmeyle birlikte Hâris, Amr, Zeyd Menat ve Yerbu isimleri geçmektedir. Ancak Yerbu ve Hâris'in soyları devam etmemiştir. Temîm b. Mürr'ün soyu Zeyd Menat b. Temîm ve Amr b. Temîm ile devam etmiştir.¹⁷

Birden fazla alt kolu olan Temîm kabilesinin en kalabalık alt kolları Zeyd Menat b. Temîm kolundan gelmektedir. Zeyd Menat b. Temîm'in çocukları arasında Sa'd, Mâlik, Avf, İmrulkays ve Âmir isimleri zikredilmektedir.¹⁸

Sa'd b. Zeyd Menat b. Temîm'in soyundan gelen Beni Mükais, Beni Utarid, Beni Behdele, Beni Minkar gibi alt kollardan gelen önemli isimler bulunmaktadır. Bu kabileye mensup en önemli isimlerden biri meşhur sahâbî Habbâb b. Eret'tir.¹⁹

Câhiliye Dönemi'nin meşhur şair ve hatiplerinden Zibrikan b. Bedr, Beni Behdele kolundandır. Zibrikan b. Bedri'n adı Huseyn'dir. Kendisine “ Necd bölgesinin ayı ” denirdi.²⁰ Beni Minkar kolundan olan Kays b. Âsım ise, kabile liderlerindedir. Câhiliye Dönemi'nde içki içmeyi kendisine yasaklamıştır.²¹ Kays'ın kendi kız çocuğunu diri diri gömdüğü ve bu işi ilk yapan kişi olduğu bilgisi mevcut olsa da²² bu işi başlatan kişi olması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü İslâm'ın gelişine yakın bir zamanda gerçekleşen bu olaydan önce de Zühre b. Kilab gibi kızını diri diri gömen kişilerin olduğu bilgisi tarihi kaynaklarda geçmektedir.²³

Zeyd Menat b. Temîm'in alt kollarından bir diğeri de İmrulkays'tır. Bu koldaki önemli isimlerden biri Adî b. Zeyd'dir. Kısra'nın sarayında yetişen Adî b. Zeyd, Farsça ve Rumca'yı iyi bildiğinden Kısra'nın tercümanlık işleri ile görevlendirilmiştir. Şair ve hatipti. Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir'in kızıyla evli olan Adî b. Zeyd, hükümdarlar arası bozulunca Hîre'de bir hapisaneye atılmış ve burada öldürülmüştür. Eyyâmü'l-

¹⁷ Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 191; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2002), 279.

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 76.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer, *El-İsâbe Fi Temyizi's-Sahâbe* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1994), 2/221.

²⁰ Ebü Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1990), 7/26.

²¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/26.

²² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbidîn İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1998), 338.

²³ Adnan Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM* 3 (01 Aralık 2004), 22.

Arab'ın en önemlilerinden biri olan Zû Kâr Savaşı'nın²⁴ nedenlerinden biri olarak Adî b. Zeyd'in Nu'man tarafından öldürülmesi olayı gösterilmiştir.²⁵

Zeyd Menat b. Temîm'in alt kollarından bir diğeri de Beni Dârim koludur. Beni Temîm içinde Mekke ile güçlü ilişkileri olan ve Kureyş'in siyasi müttelikleri arasında olan Zürare ailesi bu soydan gelmektedir. Peygamberimiz'in davetine uyarak Müslüman olan Bahreyn bölge valisi Münzir b. Sâvâ da bu kabiledaki önemli kişilerdendir.²⁶ Ayrıca şair Ferezdak,²⁷ Akra b. Hâbis,²⁸ kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmemeleri için satın alan Sa'sa'a b. Naciye²⁹ bu koldaki önemli kişilerdendir.

Zeyd Menat b. Temîm'in alt kollarından bir diğeri Beni Yerbu'dur. Bu kabile, daha çok savaşçılık özelliğiyle ön plana çıkmıştır. Hîre'ye pek çok akın düzenledikleri zikredilir. Malik b. Nüveyre³⁰ ve peygamberlik iddiasında bulunan Secâh³¹ bu alt koldaki önemli kişilerden bazılarıdır.

Temîm b. Mürr'ün soyunun devam ettiği diğeri bir çocuğu Amr b. Temîm'in çocukları Anber, Hüceym, Üseyd, Mâlik, Hâris, Küleyb ve Kâ'b'dır.³²

Amr b. Temîm'in alt kollarından biri olan Beni Üseyd'de Hz. Peygamber'e mektup yazdığı için kendisine "kâtip" denilen Hanzale b. Rebi,³³ Arapların meşhur hatip ve hakemlerinden Eksem b. Sayfi³⁴ ve Hz Hatice'nin eski eşi Ebu Hâle lakaplı Hind Nebbaş b. Zürâre bin Vakdan gibi önemli kişiler bulunmaktadır.³⁵

Bedevî bir kabile olan Temîm kabilesi, sürekli göç ve hareket halinde olmuştur. Kabilenin kalabalık ve sürekli göç halinde olması, geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur. Nitekim Temîm kabilesi, verimli topraklar aramak için ve kabileler

²⁴ Mahmut Kelpetin, "ZÛKÂR SAVAŞI", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİA, 2013), 44/506-507.

²⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük* (Beyrût: Dâru't-Turâs, 1967), 2/193-195.

²⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbaatü Mustafa, 1995), 2/576.

²⁷ Mahfuz Söylemez vd., *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Ankara okulu, 2011), 142.

²⁸ İbn Hazm, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, 230.

²⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/164.

³⁰ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, thk. Ali Muhammed Ma'vud (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1994), 5/48.

³¹ İbn Kuteybe, *el- Maârif*, 405.

³² İbn Hazm, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, 230.

³³ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 170.

³⁴ Asri Çubukçu, "Eksem b. Sayfi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/550-551.

³⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 10/13.

arası mücadelelerden dolayı yeni yerleşim alanları aramak için hareket halinde olmuştur.

1.4 Yaşadıkları Coğrafya

Temîm kabilesinin yaşadığı coğrafyanın Necid'den Basra'ya, Yemame'den Bahreyn'e kadar uzanan bölge olduğunu söylenebilir.³⁶ Bu geniş coğrafi alanda, kabilenin ilk çıktığı yer ise Necid olarak bilinir.³⁷

1.4.1 Necid

Kaynaklarda adı Nücud³⁸ olarak da geçen Necid bölgesinin sınırları ile ilgili coğrafyacılara farklı konumlar zikretmişlerdir. Cevâd Ali Necid bölgesini, Arabistan yarımadasının sahil şeridini oluşturan Tihâme üzerinde yükselen bölge şeklinde tarif eder. Bu geniş alanın dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necid denilir.³⁹ Bu görüşlerden yola çıkarak Necid bölgesinin Arap yarımadasının ortası olduğu söylenebilir. Bu bölgenin orta kısmında çöl iklimi görülürken etrafında ise geniş ve yağmur alan vadiler bulunmaktadır. Bu sebeple adı geçen bölge ziraat yapılabilen ve göçebe Arab kabilelerinin yerleşim için seçtiği bir alan olmuştur.

1.4.2 Yemâme

Temîm kabilesinin yerleşim alanlarından biri de verimli toprakları, tatlı suları ve yerleşime uygun yerlerinin çokluğuyla bilinen Yemâme'dir. Tasm ve Cedis gibi eski kavimlerin yaşadığı⁴⁰ bir bölge olan Yemâme, kaynaklarda "Cev" olarak da geçmektedir.⁴¹

Arap Yarımadası'nın orta kısmını oluşturan Yemâme'nin yarımadayı oluşturan bağımsız bölgelerinden biri veya Hicaz, Necid, Arûz bölgesinin bir parçasını oluşturduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genellikle Yemâme'nin Bahreyn bölgesiyle birlikte Arûz'u meydana getirdiği kabul edilir.⁴²

³⁶ Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab* (Londra: Dâru'l Beril, 1884), 137.

³⁷ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 20.

³⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/261.

³⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrût: Dâru's-Sâki, 2001), 1/181.

⁴⁰ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvîni, *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad* (Beyrût: Dâru's Sâdir, ts.), 131.

⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 178.

⁴² Mustafa B.Bilge, "Yemâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/399.

Yemâme bölgesinde su kaynaklarının çok olması tarımın da gelişmesini sağlamıştır. Irak, Hicaz ve Yemen'i birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde yer alan bölge ticarî bakımdan da önemliydi.⁴³

İslâm dininin yayılmaya başladığı m. VII. yüzyılın başlarında Yemâme bölgesinde Benî Temîm'in yanı sıra Benî Hanîfe, Bekir b. Vâil'in bazı kolları, İcl, Şeybân, Bâhile, Kilâb b. Rebîa, Kâ'b b. Rebîa ve Aneze gibi kabileler yaşamaktaydı.⁴⁴

1.4.3 Bahreyn

Temîm kabilesinin yaşadığı yerlerden birisi de Bahreyn bölgesidir. Bahreyn, kelime olarak Arapça'da iki deniz manasına gelir. Bahreyn bölgesi, genel olarak kaynaklarda Umman ve Basra arasında kalan, deniz sahilindeki bölge olarak tarif edilmiştir.⁴⁵

Kaynaklar, Bahreyn'de sonraki devirlerde temsilcisi kalmamış eski Arap kabilelerinden bahseder. İlk devir kabilelerden Kahtânîler'in Ezd kolu, mesken edinmek için Uman'a gitmiş, diğerleri ise Bahreyn'de kalmışlardır. Bahreyn'e daha sonraları Adnânîler'in Temîm, Bekir ve Tağlib kollarından çeşitli kabileler gelmiştir.⁴⁶ Bölgenin kabileler tarafından uğrak bir yer olmasında, sahip olduğu su kaynakları, tarıma elverişli alanların çok olmasının payı büyük olmuştur.

1.4.4 Irak

Temîm kabilesinin yaşadığı yerlerden bir diğeri, tarih boyunca önemli bölgelerden biri olan Irak bölgesidir. Irak kelimesinin Arapça mı yoksa Farsça mı olduğuna dair farklı bilgiler olsa da kelimenin anlamının genel olarak "kıyı, aşağı bölge, denize yakın, ağaçların bol olduğu yer" manasında olduğu söylenmiştir. Irak Fırat ile Dicle arasında kalan bölge olarak bilinir.⁴⁷

Tarihi süreç içerisinde Mezopotamya⁴⁸ adıyla da bilinen Irak, stratejik öneme sahip verimli topraklarından dolayı en eski çağlardan itibaren pek çok göç ve istilâya

⁴³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 180.

⁴⁴ B.Bilge, "Yemâme", 43/399.

⁴⁵ Kazvîni, *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*, 1/77.

⁴⁶ Mustafa B.Bilge, "Bahreyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 4/494.

⁴⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/93.

⁴⁸ Antik Çağ'da, Fırat ve Dicle Nehirlerinin Doğu Anadolu'dan ayrıldıktan sonra, Bağdat şehri yakınlarında birbirlerine 30 km kadar yaklaştıkları coğrafi alan Mezopotamya olarak adlandırılmıştır. Mezopotamya adı, Antik Yunancada iki ırmak arasındaki yeri ifade eden Mesos (orta) ve Potamos

mâruz kalmıştır. Bundan dolayı da Sümer, Akkad, Bâbil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sâsânîler gibi büyük medeniyetlerin beşiği olmuştur.⁴⁹

Benî Temîm'in Irak'ta yerleştiği yerlerden birisi de Hîre'dir. Hîre'nin bugünkü Kûfe şehri ile Necef'in yakınlarında olduğu olduğu söylenilebilir. Hîre coğrafi konumundan dolayı Arap, İran, Bizans ve Bâbil kültürlerinin kaynaştığı bir bölgede yer almıştır. Bu da bölgenin gerek siyasi gerekse ticariî ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.⁵⁰ Taberî, Hîre'nin bazı Arap kabilelerinin geçici veya daimi bir şekilde mesken olarak kullanıldığını ve zamanla şehir haline geldiğini aktarmaktadır.⁵¹

Başta Lahmîler olmak üzere çeşitli Arap kabileleri tarafından kurulan Hîre, dış ilişkilerde Sâsânîlere bağlıydı. Gassânîler ve Mekke'de hüküm süren Kureyş kabilesiyle de siyasi ve ticariî ilişkileri vardı. Hîre ve Gassânîler, bazen de Sâsânî ve Bizans devletleri ile olan sıkı ilişkilerinden dolayı savaş halinde hayatlarını sürdürüyorlardı. İşte bu karmaşık siyasi ortam içerisinde Hîre şehri, sadece siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta etnik ve dinî yönden önemli bir birikim ve etkinliğe sahne olmamış, aynı zamanda kendisinden sonra Hz. Ömer döneminde kurulan Irak'ın diğer şehirleri Kûfe, Basra ve Necef gibi şehirleri de bütün boyutlarıyla etkilemiştir.⁵²

Hiz. Ömer döneminde Irak'ın güneyinde ordugâh şehir olarak kurulan Kûfe şehri de Temîm kabilesinin yaşadığı alanlardan biridir. Hatta İslâmi fetihler döneminde Sa'd b. Ebû Vakkas'ın ordusunda üç bin Temîmli'nin olduğu ve bunların çoğunun Kûfe'de yaşadığı ve Kûfe'de Temîm ismiyle bir mahalle olduğu da nakledilir.⁵³

(ırmak) kelimelerinden türetilmiştir. Bkz. Bülent İplikçioğlu, *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1990), 45.

⁴⁹ İmâdüddin Halîl et-Tâlib, "Irak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 19/88.

⁵⁰ Hüseyin Ali ed-Dâkûkî, "Hîre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/123.

⁵¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 1/162.

⁵² Abdulhalik Bakır, "Erken Ortaçağlarda Irak'ın Meşhur Şehri El-Hire", *İlk Çağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*, (Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri, Elazığ, 2009), 31.

⁵³ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe* (Ankara: Ankara okulu, 2015), 179.

1.5 Temîm Kabilesinde İctimaî, Siyasi ve İktisadî Hayat

1.5.1 İctimaî Hayat

1.5.1.1 Kabile ve Kabilecilik Anlayışı

Kabile, çöldeki hayat şartlarının sonucu olarak ortaya çıkmış sosyal bir modeldir.⁵⁴ Arap toplumunun gerek sosyal yaşantısını gerekse dinî, ekonomik, kültürel yaşantısını anlayabilmek için öncelikle toplumun yapısını şekillendiren kabile düşüncesini anlamak gerekir. Çünkü bu sosyal model, Arap toplumunun hayatını her anlamda şekillendiren en önemli unsur olmuştur.

Toplumu oluşturan en küçük yapı ailedir. Kabile sosyal modelinde aileler bir araya gelerek fâsileleri, fâsilelerin birleşmesi ammâraleri oluşturur. Ammâralerden fahzlar, fahzların birleşmesinden ise batınlar meydana gelmiştir. Batınların bütünleşmesi ise kabileleri oluşturmuştur. Birbirinden uzak akrabalık bağıyla da kabileler şa'bları meydana getirmiştir. Şa'bları millet olarak isimlendirmek de mümkündür.⁵⁵

Kan bağı ile ortaya çıkan kabile düzeni o dönemde, kişinin hayatta kalmasını sağlayan bir düzendi. Çünkü çölün zor şartlarında bir kişinin veya ailenin kabile olmadan hayatını devam ettirmesi düşünülemezdi. Bundan dolayı da kabileye gönülden bağlanmak, varlığını kabilenin varlığına adanmak gerekiyordu. Yani, kabile düzeninde doğruyu da yanlışını da kabile belirlerdi.⁵⁶ Bu da her yönüyle kabileye itaati gerektirirdi. Zira kabilesinden farklı hareket edenler, kabilesini küçük düşürecek işler yapanlar kabileden dışlanıp kabile dışına itilirlerdi ki bu düzene “*hal*” denirdi. Bu durum, bir bedevînin hayatında karşılaşılabilecek en kötü durumdu. Çünkü böyle kişiler akrabaları tarafından dışlanmış ve kabilelerinin himayesini kaybetmiş olurlardı. Bu kişilere uzaklaştırılmış, kovulmuş, lanetlenmiş manasında “*halî*”, “*tarîd*”, “*laîn*” denmekteydi.⁵⁷ Kabilesinden kovulan kişiler başka kabilelere dâhil olabiliyordu fakat kendi soyundan başka bir kabileye giren bu kişiler, girdikleri yeni kabilede kabilenin asıl üyeleri gibi değer görmüyordu.

⁵⁴ Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara okulu, 2016), 31.

⁵⁵ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar, 2019), 129.

⁵⁶ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2014), 1/76.

⁵⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 131.

Aynı soydan gelenlerin veya aynı topluluktakilerin birliğini ifade eden asabiyet⁵⁸ kavramı da temeli akrabalık bağıyla oluşmuş fakat içerisine dışarıdan insanların dâhil olabildiği bu kabilecilik düşüncesini ayakta tutan etkenlerdendi. Kendi kabilesindekileri dost, dışarıdakileri düşman bilen bedevî, böylelikle kabilesinin kimliğiyle kendi kimliğini birleştirmiş oluyordu. Temîm kabilesinden Cündeb b. Anber et-Temîmi'ye atfedilen şu söz, asabiyet düşüncesini anlatmaya yetecek mahiyettedir: “*Kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa yardım et.*”⁵⁹

Kabileleri, kendilerine *şeyh, seyyid, rab, emir, mâlik, şerif, kerim, halim, bey, önder* denilen kabile reisleri yönetiyordu. Kabileyi yönetecek bu kişinin asil bir soydan gelmesi, adaletli, sabırlı, cesaretli, hikmet sahibi, ileri görüşlü, tecrübeli olması ve güçlü destekçilerinin olması gerekirdi. Kabile reislerinin, kabilenin her türlü işiyle ilgilenmesi gerekiyordu. Ancak bedevî kabilelerde reisin yetkisi, hadarî ve büyük kabilelerde reisin yetkisine göre daha genişti. Bedevî kabilelerde reis, hükümleri kendisi koyduğu gibi savaşa ve barışa da kendisi karar verirdi.⁶⁰

Kabile düzeni İslâm'ın yayılmasını zorlaştırdığı gibi İslâm'ın daha kolay yayılma alanı bulmasına da zemin sağlamıştır. Haşimoğulları'ndan bir Peygamber'i kabul etmek, diğer kabilelerin kendi otoritelerinin sarsılacağı düşüncesiyle Hz. Peygamber'in peygamberliğine şiddetle karşı çıkmalarına neden olduğu gibi kabilecilikten kaynaklanan asabiyet düşüncesinden dolayı da kendi kabilesi Hz. Peygamber'i diğer kabilelere karşı korumuştur. Aynı zamanda Sa'd b. Muaz örneğinde olduğu gibi kabile liderinin İslâm'a girmesi, diğer kabile üyelerinin de İslâm'a girmesini sağlamıştır.⁶¹

Câhiliye toplumunda en değerli olanlar, hürlerdi. Fakat hür olanlar içerisinde de farklılıklar vardı. Mesela soylu bir hür ile aynı derecede saygın bir soya sahip olmayan bir hür aynı değere sahip olmuyordu. Hür bir erkek, hür bir kadından daha değerliydi. Toplumda en değersiz tabakayı köleler oluşturuyordu. En kötü işlerde çalıştırılan, alınıp satılabilen bir metâ olan köleler, İslâm'ın gelmesiyle birlikte eşit insan olma vasfına kavuşmuşlardı.⁶²

⁵⁸ Mustafa Çağrırcı, “Asabiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/453.

⁵⁹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Meydânî, *Mecma' u'l-Emşâl* (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2010), 2/334.

⁶⁰ Hakan Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı* (Cumhuriyet, Doktora, 2019), 166-172.

⁶¹ Adnan Demircan, *Câhiliye Arapları* (İstanbul: Beyan, 2015), 49.

⁶² Demircan, *Câhiliye Arapları*, 55-56.

Arap Yarımadası'nda görülen bir başka yönetim biçimi de krallık ile kabile düzeninin birlikte var olduğu bir düzendir. Temîm kabilesinin de yaşadığı yerlerden biri olan Hîre ve çevresinde bu düzen hâkimdi. Çevre krallıkların da desteğini alan komutanlar, o civardaki kabileler üzerine kral olarak atanırdı. Böylelikle Bizans, Sasani, Habeş gibi krallıklar, yakınlarındaki Arap kabilelerini kontrol altında tutarlardı. Sâsânî imparatorluğu da yakınındaki Arap kabilelerini kontrol altında tutmak için Hîre'ye Nu'man b. Münzir'i kral yapmıştı. Ancak bu Arap kabileleri güçlendiklerinde ilk fırsatta Sâsânîlere isyan etmişlerdir.⁶³

1.5.1.2 Bedevîlik ve Günlük Yaşam

“Kır, sahra, çöl” anlamlarına gelen badiyedeki yaşam modeline bedevîlik, bu yaşam modelinin insan tipine de bedevî denir.⁶⁴ Bir başka deyişle bedevî, çöldeki doğal şartlar sonucu oluşmuş kabile hayatının göçebe insan tipidir.

Toplulukların yaşadığı coğrafyanın sahip olduğu özellikler, o topluluğun hayatını her yönden etkiler. Bedevî kabileler de çölün özelliklerinden dolayı sade bir hayat yaşamışlar, göçebe bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Deve kılından yapılmış çadırlarda yaşamışlar, çölün kurak ortamında beslenme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Hayvan yetiştirmek, avlamak, ticaret yapmak, baskın yapmak Temîm kabilesinin ve diğer bedevî kabilelerin geçim kaynaklarıdır. Çiftçilik ve el sanatları gibi işleri sevmeyen bedevîler, bu işlerle uğraşanları kişileri de küçümserlerdi.⁶⁵ Ancak Temîm kabilesinin Bahreyn bölgesi gibi sulak, verimli topraklar üzerinde yaşayan kollarının hayat tarzı elbette kabilenin çölde yaşayanlardan farklılık arz ediyordu.

Zor yaşam koşulları ve geçim sıkıntısı sebebiyle bedevî Araplar arasında öncelikli ilişki hali düşmanlıktı. Aralarında herhangi bir anlaşma olmayan iki kabile doğal olarak birbirlerinin düşmanı kabul edilirdi. Bu düşmanlıklardan kaynaklanan savaşlar, o kadar alışlagelen bir durumdu ki bedevî Araplar, baskın ve yağmaları ekonomik bir kazanç yolu olarak görmüşlerdir. Akabinde birbirini körükleyen intikam savaşlarının ardı arkası kesilmemiştir. Bundan dolayı câhiliyede önemli sosyal olayların başında Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşları olmuştur. Bu bileşim, “savaş” anlamına

⁶³ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 165.

⁶⁴ Mustafa Fayda, “Bedevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, ts.), 5/312.

⁶⁵ Fayda, “Bedevî”, 5/313-314.

gelen “gün” mânasındaki yevm kelimesinin çoğulu olan eyyâm ile Arab isminden meydana gelmiştir. Eyyâmü'l-Arab'ın her biri meydana geldiği yere, savaşa yol açan sebeplere veya savaşın sonucuna göre Yevmü Buâs, Yevmü Zûkâr, Yevmü Ficâr gibi adlarla anılmıştır.⁶⁶ Varlığını devam ettirmek için bu savaşlardan geri kalmayan Temîm kabilesinin rakipleri, daha çok sınır komşularından Rebîa kabileleri olmuştur.

Savaşların çokça yaşandığı bu coğrafyada savaş aletleri de önemliydi. Genellikle ok, yay, kalkan gibi basit savaş aletleri kullanıyorlardı. Temîmli lider Hâcib b. Zürâre, kıtlık zamanında Kisrâ'dan yardım isteyip, kendisine yiyecek yüklü yüz deve verilmesini istemiştir. Kisrâ, yapacağı bu yardıma karşılık Hâcib b. Zürâre'den rehin olarak yanında tutabileceği bir şey istemiştir. Hâcib b. Zürâre, bir bedevî için en önemli silahı olan yayını Kisrâ'nın yanına rehin olarak bırakmıştır. İstedikini alarak ailesinin yanına dönen Hâcib b. Zürâre bir müddet sonra ölmüştür. Hâcib b. Zürâre'nin oğulları yüz devenin ücretini ödeyip babalarının yayını kraldan geri almışlardır.⁶⁷

Toplumların yaşadığı coğrafi şartlar, o toplumun mizacına, ahlakına etki etmiştir.⁶⁸ Çöldeki zor hayat şartları, bedevîlerin karakterlerini olumlu ve olumsuz manada etkilemiştir. Onlar cömertlik, misafirperverlik, dayanışma, cesurluk, sözünde durma⁶⁹ gibi çok güzel erdemlere sahiplerdi. Ancak çölün sert koşulları, bedevîlerin sert karakterli olmasına da neden olmuştur. Genel olarak bedevîler sert, katı tabiatlı, anlayışı zayıf insanlardı. Bedevî toplumunda akrabalık bağlarına riayet edilmez, komşuluk hakları tanınmazdı. Güçlü olanların zayıfları hayatın her alanında ezdiği bedevî toplumda insana değer verilmiyordu.⁷⁰

Bedevîlerin yukarıda zikredilen erdemleri, yüksek bir ahlak anlayışından ziyade daha çok şan, şeref, şöhret kazanma, saygı görme, kabilenin onurunu yüceltme gibi dünyevi amaçlardan ötürü olmalıdır.⁷¹ Zira bedevîlerin genel olarak sahip olduğu gayri ahlaki özellikler ile zikretmiş olduğumuz erdemlerin bir arada bulunması bir tezatlık oluşturmaktadır. Çünkü misafirperverlikle, cömertlikle, dayanışmayla, sözünde durmayla süslenmiş bir ahlak anlayışında insanın değerinin olmaması, onların sahip

⁶⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 132.

⁶⁷ İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 1/287; Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 34.

⁶⁸ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat yayıncılık, 2018), 195.

⁶⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 33.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/336.

⁷¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 116.

olduğu erdemlere gölge düşürmektedir. Nitekim onların bu hali Kur'an-ı Kerim'e konu olmuştur: “Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler; Allah'ın resulüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”⁷²

Temîm kabilesinin hicretin dokuzuncu yılında, Müslümanların esir etmiş olduğu kabile üyelerini istemek üzere Medine'ye geldiklerinde takınmış oldukları tavır da, bedevîlerin yapılarını ortaya koyma açısından ilginç bir örnektir. Medine'ye kalabalık bir grupla gelen Temîm kabilesi üyeleri, odasında bulunan Hz. Peygamber (sav.)'e bağırarak, kaba bir şekilde seslenmişlerdi. Hz. Peygamber bu durumdan rahatsız olup onlarla konuşmaya çıkınca bu sefer de kendilerine has üsluplarıyla Hz. Peygamber'e meydan okumuşlardır.⁷³ İbn Kesîr, Hucurat Suresi'nin 4. ayetindeki “*Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar.*” ifadelerin Temîm kabilesi hakkında indiğini söylemiştir.⁷⁴

1.5.1.3 Kadın ve Evlilik

Ataerkil aile düzeninin egemen olduğu Arap toplumunda, kadın her ne kadar hayatın içerisinde çok önemli görevleri yerine getirse de, değersiz bir varlıktı. Özellikle çöl hayatını yaşayan bedevî Araplarda bu daha gözle görülür bir durumdu.

Zorlu hayat koşullarının hüküm sürdüğü çöl hayatında, geçimini sağlayabilmek, diğer kabilelere karşı savaşlarda başarılı olabilmek için fiziki gücün etkin olması gerekiyordu. Yani hayatın her alanında fiziki güç ön plandaydı. Bu da bedevî Araplar arasında erkeği daha değerli kılmış, bununla da kalmamış kız çocuğu bir utanç kaynağı olarak görülmüştü. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle anlatılmıştır: “*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü kıpkırmızı kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*”⁷⁵

Geçim kaynaklarının azlığı ve bu kaynaklara sahip olmanın zorluğu, beraberinde sık sık mücadele ve çatışmaları getirdiği için kabile içinde erkeğin rolü daha önemliydi.

⁷² Tevbe 9/97.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/562.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'Azîm*, 7/334.

⁷⁵ Nahl, 16/58-59.

Çünkü kabilenin bu ölümcül mücadelelerde ayakta kalabilmesi, yeni yerleşim yerleri aramak için yapılan göçlerin gerçekleşmesi, fiziki güç ile mümkündü. Diğer taraftan kabilenin uğrayacağı baskınlarda veya meydana gelen savaşlarda esir düşebilen kadınlar, kabile adına utanç kaynağı olabiliyordu. Bu hayat tarzı, kadınları önemsiz hatta kendilerinden utanılan varlıklar haline getirebiliyordu.⁷⁶ Hatta bazı bedevî Arap kabileleri ileriye götürerek kız çocuklarını diri diri gömmüşlerdir. Fakat belirtmemiz gerekir ki kız çocuklarını gömme âdeti, bütün Arap toplumunda yaygın olan bir durum değildi. Bu olay daha çok bedevî Arap kabilelerinde görülüyordu. Ancak gerek dinî duygularla gerekse câhiliyeyi yermek amacıyla bu durum epeyce abartılmıştır.⁷⁷

Temîm kabilesinin de içinde yer aldığı bazı bedevî kabileleri, fakirlik korkusu, kız çocuğunun uğursuzluk getireceği düşüncesi, savaşlarda esir düşebilmelerinden dolayı namuslarını koruma düşüncesi, çöl hayatında erkek çocuğu gibi katkı yapamayacağı gibi⁷⁸ câhiliye ürünü düşüncelerinden dolayı kız çocuklarını diri diri gömmüşlerdir. Bu sebeplerden fakirlik korkusuyla öldürülen sadece kız çocukları olmamış, erkek çocukları da nadiren de olsa öldürülmüşlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ bu durumu: “*De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.*” diyerek bildirmiştir.⁷⁹

Araplar arasında bu çirkin âdet için “*Ve'dü'l-Benât*”, işi yapan anne ya da baba için “*Vâid*”, diri diri gömülen kız çocukları için ise “*Mev'ûde*” denilirdi.⁸⁰ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de diri diri gömülen kız çocuğunu ifade etmek için mev'ûde kelimesi kullanılmıştır: “*Diri diri toprağa gömülen kıza (الموءدة) hangi günahı sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda...*”⁸¹

⁷⁶ Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 17.

⁷⁷ Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 10.

⁷⁸ Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 26.

⁷⁹ En'âm 6/151.

⁸⁰ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab* (Mısır: Matbatü'r-Rahmâniyye, 1925), 3/42.

⁸¹ Tekvir, 81/8.

Bedevî Araplar arasında bu âdetin daha çok Temîm, Kays, Esed, Huzeyl ve Bekr b. Vâ'il kabileleri arasında görüldüğü söylenmiş olmakla beraber,⁸² başka kabilelerde de olduğu söylenmiştir. Ancak bu bilgilerin ortak noktası bu kabileler içinde Temîm kabilesinin olmasıdır. Temîm kabilesi, bu âdetin görüldüğü kabilelerdendir. Hatta Temîmli Kays b. Âsım'ın yaşamış olduğu şu olaydan dolayı, bu âdeti başlatan kabilenin Temîm kabilesi olduğu söylenmiştir: Temîm kabilesi, Hîre'deki Lahmîler'e vergi öderlerdi. Bir yıl vergiyi ödeyemedikleri için dönemin Hîre emîri, Temîmliler üzerine bir ordu gönderdi. Hatta bu ordunun çoğunluğunu Bekir b. Vâil kabilesi oluşturuyordu. Temîmliler'in topraklarına gelen askerler ganimet olarak hayvanlarını aldılar, kadın ve kızlarını esir ettiler. Kays b. Âsım'ın da içinde bulunduğu Benî Temîm'den bir grup kendilerini bağışlaması için Nu'man'a gittiler ve kızlarının geri verilmesini istediler. Hîre emîri Nu'mân, kadın ve kızları kabilelerine dönmeleri için serbest bıraktı. Kabilenin bütün kadın ve kızları kabilelerinin yanına geri dönmesine rağmen Kays b. Âsım'ın kızı, Amr b. Muşehric adlı bir adamı sevmiş ve onunla evlenmiş olduğundan babasının evine dönmedi. Kays b. Âsım, kızının yanına dönmemesine çok üzüldü, utandı ve "Bir daha kız çocuğum olursa onu öldüreceğim." diye yemin etmiştir.⁸³ Demircan, bu olayın yaşanmış olabileceğini fakat kız çocuklarının diri diri gömülmesi olayının bununla başlatılmasının doğru olmadığını, bu âdetin onlarla başlatılmasının sebebinin ise en çok onlarda görülmesinden dolayı olacağını savunmuştur.⁸⁴ Kays b. Âsım, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek sekiz⁸⁵ kızını ne şekilde gömdüğünü ve pişmanlığını anlatınca Resûlullah kendisine onların her biri için bir köle azat etmesini emretmiş, Kays develeri olduğunu söyleyince Hz. Peygamber ona her biri için bir deve kesmesini emretmişti.⁸⁶

Temîm kabilesinden kızını diri diri gömenlerden bir diğer isim de Nu'aym b. Ka'nab er-Riyâhî'dir. Rivayete göre Nu'aym, Ebû Zer el-Ğifârî'yle karşılaştığında kendisine, "Câhiliyede kızımı diri diri gömmüştüm. Tövbe edebilir miyim?" diye

⁸² Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Kâmil* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/82.

⁸³ Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb*, 3/42-43.

⁸⁴ Demircan, "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", 20.

⁸⁵ Başka bir rivayette ise onun on küsur kızını gömdüğü söylenir. el-Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb*, 3/-43.

⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, 8/176.

sorduğunu, Ebû Zer'in de, "Allah, müşrik iken yapılanları affetmiştir." dediğini anlatır.⁸⁷

Temîm kabilesinden bu işi yapan bir başka isim Ubeydullah b. Ebu Müleyke'nin annesi zikredilir. Bu rivayete göre Ebu Müleyke, Hz. Peygamber (sav.)'e annesinin iyi huylarını anlatarak onun için umut edip edemeyeceklerini sormuştur. Hz. Peygamber de annesinin, kızını gömerek öldürüp öldürmediğini sorunca "Evet!" cevabını vermiştir.⁸⁸

Temîm kabilesinde kız çocuklarını diri diri gömme işine çok rastlandığı gibi aynı zamanda bu duruma karşı çıkanların da olduğu rivayet edilir. Şair Ferezdak'ın dedesi Sa'saa b.Nâciye, kız çocuklarını satın alıp gömülmeekten kurtaran kişi olarak biliniyordu. Rakam her ne kadar abartılı olsa da⁸⁹ Hz. Peygamber (sav.) nübüvvet ile görevlendirildiği zaman Sa'saa'nın yanında gömülmeekten kurtardığı dört yüz kız çocuğunun olduğu rivayet edilir. Ferezdak bu konu hakkında şu dizeyi söylemiştir:⁹⁰

Dedem gömülecek kızları kurtarmış,

Bir kız gömüleceği sırada ona hayat vermiş.

Câhiliye Arap toplumunda sosyal yapı kadınlar bakımından, hürler ve cariyeler olmak üzere iki sınıf idiler. Hür kadınlar, cariyelerden daha değerliyidiler ve sosyal hayatta daha çok söz sahibiydiler. Fakat sonuç olarak bedevî Araplar arasında kadının konumu muğlâk bir yapıya sahipti. Yani kadının kimliği tanınmıyordu. Hatta kadın, potansiyel olarak kötülük kaynağı olarak kabul ediliyordu.⁹¹

Temîm kabilesinde ve bazı Arap kabilelerinde bu durumun aksine örnekler de yok değildi. Mesela Temîm kabilesinin liderlerinden olan Lakît b. Zürâre, kızı Dahtanûs'u sürekli yanında bulundurur, savaş gibi önemli konularda onunla fikir alışverişinde bulunurdu. Bir diğer örnek de peygamberlik iddiasında bulunan Temîmli bir kadın olan Secâh'tır. Kabilesinin önde gelen erkeklerinin, Secâh'ın peşinden gitmesi, erkek egemen bir kabile için ilginç bir durumdur.⁹²

⁸⁷ İbn Hacer, *el-isâbe*, 6/363.

⁸⁸ İbn Hacer, *el-isâbe*, 4/332.

⁸⁹ Demircan, "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", 24.

⁹⁰ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 141.

⁹¹ Ramazan Altınbaş, "Câhiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet* 37/1 (2001), 65.

⁹² Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 39-40.

Ataerkil aile yapısının egemen olduğu Araplarda, aile kurmanın farklı şekilleri vardı. Bunların çoğu İslâm'ın gelmesinden sonra ortadan kaldırılan meşru olmayan ilişkilerdi. Asıl ve yaygın olan evlilik çeşidi ise günümüzdeki evlilik şeklindedir. Bu evliliklerde karşılıklı nesebe ve sosyal denklige dikkate edilmiştir.⁹³

Erkeğin istediği kadar kadınla evlenebildiği câhiliyede, Temîm kabilesinde de çok sayıda kadınla evlilik yapanlar vardı. Kabilenin kalabalık kollarından olan Benî Sa'd'ın atası Sa'd b. Zeyd Menât'ın 10'dan fazla evlilik yaptığı rivayet edilmiştir. Yine Benî Dârim kolunun kendisine nispet edildiği Dârim b. Mâlik b. Hanzale, 3'ten eşle evlilik yapmıştır.⁹⁴

Temîm kabilesinde daha çok kabile içi evlilik tercih edilse de siyasi ve ekonomik ilişkiler kurabilmek adına kabileler arası evlilikler de oluyordu. Temîm kabilesinin atası olarak kabul edilen Temîm b. Mürr'ün kız kardeşi Berre bt. Mür, Kinâne b. Huzeyne b. Müdrike ile evlilik yapmıştır.⁹⁵ Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Hz. Hatice'nin eski eşi, Ebu Hâle Hind b. Nebbaş Temîmli'dir. Ebu Hâle kabilesi içinde yüksek bir mevkiye sahipti. Mekke'ye yerleşmiş olup Abdüddar b. Kusayoğullarıyla anlaşmalı olmuştur.⁹⁶ Mahzûm kabilesinin soylularından Hişam b. el-Muğire'nin eşi, meşhur Ebu Cehil'in annesi Esmâ bt. Muharribe de Temîm kabilesindedir. Esmâ bt. Muharribe, Ebu Cehil ile el-Haris'i doğurmuştur. Hişam b. el-Muğire vefat edince Esmâ, onun kardeşi Ebu Rebi'a b. el-Muğire ile evlenmiş ve ondan Ayyaş, Abdullah ve Ümmü Huceyr'i doğurmuştur. Esmâ Mekke'de Müslüman olmuştur.⁹⁷ Başta Kureyş kabilesi olmak üzere, kabilelerin soylularıyla evlenen Temîmli kadınların, çok sayıda olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu durum, Temîm kabilesinin önemli bir kabile olduğunu da ortaya koymaktadır. Kureyş kabilesi özelinde değerlendirmek gerekirse, yapılan bu evlilikler yoluyla Temîm ile Kureyş kabilesinin ilişkilerinin güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

1.5.2 Siyasi Hayat

Arabistan'ın en doğusundaki Temîm kabilesi, hem yaşadığı coğrafyada hem de Mekke gibi Arabistan'ın en batısındaki bölgelerde söz sahibiydi. Komşu kabilelerle

⁹³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 151.

⁹⁴ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 36.

⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*, 46.

⁹⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/11.

⁹⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/232.

bazen savaş bazen de barış halinde olan Temîm kabilesi, Hîre ve Mekke gibi önemli şehirlerle sıkı ilişkiler olmuştur. Bu ilişkiler Hîre krallarının yanında saygın olma ve Mekke şehrinin dinî, idari ve ekonomik hayatlarında etkili olmasını sağlamıştı.

1.5.2.1 Komşu Kabilelerle İlişkiler

Temîm kabilesinin sınır komşularından biri Adnânîler'in Rebîa koluna mensup Bekir b. Vâil kabilesidir. Bekir b. Vâil, Yemâme ve Hecer arasında bulunan Temîm'in kuzeyinde bulunuyordu. Bu iki kabile arasındaki münasebetler çoğunlukla düşmanca olduğundan dolayı aralarında Na'fu Kuşave Vak'ası, Ğabît Vak'ası gibi pek çok savaş yapılmıştır.⁹⁸ Verimli topraklar, otlak yerleri ve su kaynaklarına sahip olma nedeniyle yapılan bu savaşlar dışında, iki kabile arasında dostane münasabetler de gelişmiştir. Amr b. Temîm ve Bekir b. Vâil arasında ittifak anlaşması yapılmıştır. Bu iyi ilişkilerin etkisiyle iki kabile arasında evlilikler gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Temîmli Hâcib b. Zürâre, Bekir b. Vâil'in reislerinden olan Kays b. Mes'ûd'un kızıyla siyasi evlilik yapmıştır.⁹⁹

Temîm kabilesinin komşularından bir diğeri de yine Rebîa kabilelerinden olan Tağlib kabilesidir. Tağlib kabilesi de Temîm ve Beni Bekir gibi savaşçı bir kabiledir. Temîm kabilesiyle aralarında zaman zaman savaşlar olmuştur. Araplar içinde Hristiyanlığıyla bilinen Tağlib kabilesiyle sapılan bu savaşlardan en önemlisi Bârik Savaşı'dır.¹⁰⁰

1.5.2.2 Hîre ile İlişkiler

Temîm'in ve Kuzey Araplarının yakın ilişki kurduğu şehirlerden biri de Hîre'dir. Irak'ın İslâm öncesi dönemdeki en meşhur şehirlerinden olan Hîre, konum olarak ülkenin güneyindeki Kûfe ve Necef şehirlerinin yakınında bulunuyordu. Şehirde yerli halk Lahmîler başta olmak üzere Hecer, Umân ve Bahreyn üzerinden göç eden Tenûh, Lahm ve İbâd gibi Güney Arapları yaşamaktaydı.¹⁰¹ Yine Hîre'ye yerleşenler arasında Temîm, Tay gibi Kuzey Arapları bulunmaktaydı. Kuzey Arapları daha verimli topraklar

⁹⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrût: Dâru'l Kutübi'l Arabî, 1997), 1/525-552.

⁹⁹ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 93.

¹⁰⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/577.

¹⁰¹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 520.

için arayışa girmiş ve kendi aralarında çatışmaya başlamışlardı. Bu arayış sonucu bazı Arap kabileleri Hîre-Bahreyn taraflarına yerleşmeye başlamışlardır.

Siyasi olarak Sâsânilere bağlı olan Hîre yöneticileri, sınırlarındaki bedevî Arap kabilelerini kendi yanlarına çekmek için onlara iyi davranıyor hatta bazı imtiyazlar veriyorlardı. Bu imtiyazlardan “*Rifd*”i elde eden kişi sarayda kralın yanında oturur, kralın elde ettiği ganimet ve yağmalardan dörtte birine sahip olur, savaş ve benzeri durumlarda kralın yerine vekâlet ederdi. Bir çeşit vezirlik olan bu imtiyaz, sürekli Hîre topraklarına saldırı düzenleyen Temîm’in Benî Yerbû’ koluna Hîre topraklarına saldırılarından vazgeçmesi için verilmiştir.¹⁰²

Sâsâniler adına Hîre bölgesini yöneten Hîre kralları, kendi topraklarına yerleşmiş olan Benî Temîm ve diğer kabilelerden yıllık vergi alıyorlardı. Hîre kralları, vergiyi ödemeyen kabileler üzerine güçlü ordular göndererek onları sindirmek veya korkutmak istiyorlardı. Hîre kralı vergisini ödeyemeyen Temîmliler üzerine oldukça kalabalık ve güçlü bir ordu göndererek, onların kadın ve çocuklarını esir almıştır. Hatta bu kadınlar içerisinde daha önce zikrettiğimiz gibi Kays b. Âsım el-Minkârî’nin kızı da vardı.¹⁰³ Aynı zamanda Temîm kabilesi ve diğer Adnânî kabileler bir araya gelerek otoritesi altında yaşadıkları Hîre ile savaşmışlardır. Hîre Kralı Nu’man b. Münzir ile yapılan Tihfe Savaşı bu savaşlardandır.¹⁰⁴

1.5.2.3 Mekke ile İlişkiler

Arap Yarımadası’nın kuzeyinde Batnı Mekke (Bekke) denilen bir vadi üzerinde kurulan Mekke, coğrafi konumu, dinî ve ticarî bir merkez olmasından ötürü Arap Yarımadası’nda son derece önemli bir şehirdir.¹⁰⁵

Bizans ve Sâsâni arasındaki savaşların Basra Körfezi yolunu ticarî açıdan olumsuz etkilemesi, Mısır’daki istikrarsızlığın Kızıldeniz ticaret yolunu pasif hale getirmesi, Habeşistan’ın da kara ticaretini yaptığı yol olan Mekke yakınındaki Güney Arabistan- Şam yolunu önemli kılmıştır. Böylelikle Yemen ile Şam arasındaki ticareti akışını kontrolü altına alan Mekke, önemli ekonomik bir güce sahip olmuştur.¹⁰⁶ Ayrıca

¹⁰² Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 88.

¹⁰³ Âlûsî, *Bülûgu’l-Ereb*, 3/42-43.

¹⁰⁴ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1/578.

¹⁰⁵ Nebi Bozkurt - M. Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2003), 28/555.

¹⁰⁶ Selim Türcan, *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur’an Tasavvuru ve Dönüşümü* (Ankara: Ankara Okulu, 2010), 33.

yılın belli zamanlarında Mekke çevresinde kurulan Ukaz, Mecenne ve Zu'l-Mecâz panayırları da Mekke'yi değerli kılan ekonomik sebeplerdendir. Bu iktisadi gücün yanı sıra Mekke'yi değerli kılan en önemli etken, yeryüzündeki en eski mâbed olan Kâbe'nin burada olmasıdır.¹⁰⁷ Kâbe, Mekke'ye ruhani bir ayrıcalık verdiği gibi Mekke'nin ticaret merkezi olmasını da sağlamıştır. Tüm bu özelliklerinden dolayı Mekke, Roma, Bizans, Sâsâni ve Habeşistan hükümdarlarının dikkati çekmiş, onların da bu coğrafya üzerinde etkin olma arzularına neden olmuştur.

Mekke'nin taşıdığı değerden dolayı, Kusay b. Kilab'dan beri Kâbe'nin ve Mekke'nin yönetimini elinde bulunduran Kureyş kabilesi Araplar içinde ve civar devletler nezdinde önemli bir konuma sahipti. Zira Kureyş, Kâbe'nin bütün hizmetlerini yerine getiriyor ve bu vesileyle de manevi bir ayrıcalık elde ediyordu. Ayrıca Mekke ve çevresindeki tüm ticariî faaliyetleri kontrol ediyordu. Özellikle Hz. Peygamber'in doğumuna yakın bir zamanda Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin başarısız girişiminden sonra Araplar, Kâbe'ye çok daha fazla değer vermeye başlamışlar ve Kureyş'e Allah'ın evinin halkı manasında “*Ehlullah, Cîrânullah*” demişlerdir. Yani Allah'ın, Kureyş'in yönetiminde olan Kâbe'yi koruması Kureyş'in itibarını arttırmıştır. Kureyşliler, Hz. İsmâil'in soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde buldukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden üstün görmüşler ve kendileri için hums gibi birtakım dinî-iktisadî ayrıcalıklar, kurallar koymuşlardır.¹⁰⁸

Adnânilerin Mudar kolundan olan Temîm ve Kureyş kabileleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Muhammed Hamîdullah Temîm kabilesinden bahsederken “*Arabistan'ın en doğusunda bulunan bu kabile, bugün bilemediğimiz nedenlerden dolayı, Yarımada'nın en batısında bulunan Mekke şehrinin yönetiminde belli bir etkiye sahipti.*” yorumunda bulunmuştur.¹⁰⁹

Bu iki Mudar kabilesi arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde inceleyen Kister “Mekke ve Temîm” adlı makalesinde, Temîm'in, İslâm öncesi Mekke tarihinde oldukça

¹⁰⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/21.

¹⁰⁸ Casim Avcı, “Kureyş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2002), 26/443.

¹⁰⁹ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2017), 326.

etkin rol oynadığını ve Mekke'nin, Arap Yarımadası'ndaki kabile toplumu üzerinde hâkim bir konuma geçmesine önemli bir katkı da bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Daha önce zikrettiğimiz üzere Temîm kabilesi hums kabul edilen, Kureyş ile anlaşması olan kabilelerdendi. Yani “*Îlâf*” denilen bu anlaşmalardan dolayı Temîm kabilesinin Mekke'de dinî ve ekonomik ayrıcalıkları vardı.¹¹¹ Tabi ki bu anlaşma Kureyş için de son derece önemliydi. *Îlâf* sayesinde Mekke ve çevresindeki ticaret kervanlarının ve Mekke'ye gelen hacıların güvenliği sağlanıyordu. Yani bu sistem, Mekke şehrinin ekonomik ve dinî hareketliliğinin güvenli bir şekilde yürümesi için çok önemliydi ve bu güvenlik Mekke şehrine itibar katıyordu.¹¹² Bu sistemde yer alan en önemli kabilelerden biri Temîm kabilesiydi.

Temîm kabilesinin ilaf sistemi içerisinde üstlendiği rolü anlayabilmek için bazı panayırları incelememiz gerekir. Rebiülevvel ayının ilk günlerinde başlayıp ortasına kadar devam eden Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bugünkü Cevf şehri yakınlarında kurulan Dumetu'l Cendel Pazarı Câhiliye Dönemi'nin önemli pazarlarından biriydi. Buna göre Yemen ve Hicaz'dan yola çıkan herhangi bir tüccar, Kızıldeniz sahilinden kuzeye yani Mısır ve Suriye'ye doğru el-Hazn'dan seyahat ettiği sürece güvenli bir şekilde pazara ulaşırdı. Çünkü el-Hazn, Temîm'in toprağıydı. Bu yol üzerinde Mudarlı tüccarlar taciz edilmediği gibi Mudar kabileleriyle anlaşması bulunanlar da taciz edilmezdi. Aynı şekilde pazarın komşularından Kelb kabilesi de Temîm'in müttefiki olduğu için Mudarlı tüccarlara zorluk çıkarmamıştır. Yine Kâhtanilerden Tayy kabilesi de Mudar'dan Beni Esed'in müttefikleri olduklarından dolayı kervanlara bir sıkıntı çıkarmamıştır.¹¹³

Dumetu'l Cendel Pazarı'ndan sonra tüccarlar yine Mudar kabilelerinin topraklarından geçerek güney Bahreyn'e doğru yola çıkar, ticaret için Bahreyn Körfezinden az içerdeki Hacer topraklarında, bu günkü adıyla el-Hasa'daki Muşakkar Pazarı'na gelirlerdi. Bu pazar Cumadel-Âhire'nin ilk günü başlayıp, ayın sonuna kadar devam ederdi. Temîmlilerin komşusu olduğu ve yönettiği bu pazara Arapların yanı sıra

¹¹⁰ Meir Jacob Kister, “Mekke ve Temîm”, çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003), 333.

¹¹¹ Hamîdullah, “*Îlâf*”, 22/63.

¹¹² Kister, “Mekke ve Temîm”, 344.

¹¹³ Murat Sarıcık, “Câhiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (01 Aralık 2013), 6; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 264; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/788.

İranlılar da denizi aşarak ticariî mallarıyla gelmekteydiler.¹¹⁴ Görüldüğü üzere Hicazlı ve Yemenli tüccarlar, bu pazarlara geldiklerinde kervanlarının eşkıyalar tarafından saldırıya ve yağmaya uğramaması için Kureyş'in himayesine ihtiyaç duyuyorlardı. Çünkü Hicazlı ve Yemenli kervanların Mudar topraklarından geçmesi gerekiyordu ve Mudarlılar, Kureyşli muhafızların koruduğu kervanları yağmalamıyorlardı. İşte bu sistem içerisinde Temîm-Kureyş işbirliğinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Temîm ile Kureyş'in iş birliği içinde olduğu yerlerden biri de panayırların en büyüğü olan Ukâz Panayırı'dır. Mekke'nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasında kurulan Ukâz Panayırı Zilkade'nin başında kurulur ve yaklaşık üç hafta sürerdi. Araplar için pazarlar içinde Ukâz'ın özel bir yeri vardı. Ukâz Panayırı, kabilelerin kendilerini ticariî, edebî, siyasi ve sosyal bakımdan serbestçe tanıtılabilmelerine fırsat verirdi. Sosyal hareketliliğin ve ticaretin yoğun bir şekilde yaşandığı bu panayırdaki, görülecek davası olanlar Ukâz'da davalara bakmakla görevli hâkime başvururdu.¹¹⁵

Merkezi otoritenin olmadığı Arap Yarımadası'nda kabileler veya şahıslar arasında çıkan sorunlar kabile büyükleri ve özellikle de hakem diye bilinen isimler tarafından çözülmeye çalışılırdı. Böylelikle sorunlar savaşa sebep olmadan çözüldü. Problemlerin çözümünde yer alan hakemlerde ferâset, adâlet anlayışı, tecrübe ve nesep yüceliği gibi özelliklerin yanında kabileler nezdinde saygınlık gibi önemli özellikler bulunurdu. Hakemlerin saygınlığı ve mevcut geleneksel yapı, hakemlerin kararlarına uyulmasını âdeta zorunlu hale getirirdi. Ukâz'da panayırın düzenlenmesi ve anlaşmazlıkların çözümünde Benî Temîm yetkiliydi. Pazara gelen kabilelerin dinlerini ve kabilelerini korumada Kureyş kabilesi görevliydi.¹¹⁶ İbn Habîb bu panayırdaki sorunları çözen Temîmli hâkimlerin isimlerini şu şekilde saymıştır: Sa'd b. Zeyd Menât b. Temîm, Hanzala b. Zeyd Menât b. Temîm, Zueyb b. Ka'b b. Amr b. Temîm, Mâzin b. Malik b. Amr b. Temîm, Sa'lebe b. Yerbû b. Hanzala b. Mâlik b. Zeyd Menât, Muaviye b. Şüreyl b. Cürve b. Üseyyid b. Amr b. Temîm, el-Azbat b. Kuray' b. Avf b. Ka'b b.

¹¹⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 265; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/789; Kister, "Mekke ve Temîm", 345; Sarıcık, "Câhiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 115.

¹¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 325; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/790; Kister, "Mekke ve Temîm", 357.

¹¹⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/790; Kister, "Mekke ve Temîm", 357; Sarıcık, "Câhiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 122; Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 116.

Sa'd b. Zeyd Menât, Sulsul b. Evs b. Muhâşin b. Muaviye b. Şureyf b. Curve b. Üseyyid, Süfyân b. Mücâşi'.¹¹⁷

Farklı kabilelerin geldiği bu panayırda, panayırın düzenlenmesi ve hâkimlik görevinin Temîm kabilesine verilmiş olması, Temîm kabilesinin Arap kabileleri arasındaki önemli konumuna da işaret etmektedir.

Temîm kabilesi ile Kureyş arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için Temîm kabilesinin Mekke'deki dinî görevlerine de bakmamız gerekir. Câhiliye Dönemi'nde Araplar Arafat'ta hac ibadetinin yerine getirilmesinde Arafat'tan çıkış izni verme yetkisi gibi bazı görev ve yetkiler için ifâza kelimesini kullanıyorlardı. Bu anlamda ifâza Arafat'tan inen hacıların Müzdelife'de toplanmalarına, Mina'da şeytan taşladıktan sonra Mekke'ye veya memleketlerine dönmelerine izin verme yetkisini ifade eden icazenin görev alanı içine girmektedir. Hatta bazı kaynaklarda icâze ile ifâza aynı anlamda kullanılmaktadır.¹¹⁸

Câhiliye Dönemi'nde Kâbe ile ilgili bütün görevler Mekke'nin yönetimini elinde tutan kabile, kişi veya kişiler tarafından üstlenilirdi. Zira Mekke'yi değerli kılan en önemli şey Kâbe idi. Bundan dolayı da, Mekke'nin yönetimini Huzâa'dan ele geçiren Kusay b. Kilâb Kâbe ile alakalı birçok görevi kendisinde topladı. Ancak ifâza görevi Mudar'dan Temîmli Gavs b. Mür'de kalmıştır. Nesebi Gavs b. Mür b. Üd b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar şeklinde olan Gavs b. Mürr'ün soyundan gelenlere de Sûfe denilmektedir.¹¹⁹

Gavs b. Mürr ve ifâza görevini yerine getiren soyu hacıların Arafat Dağı'ndan hacca başlamasına izin verirdi. Hacıların Mina tepesinden aşağı inmesine müsaade ederlerdi. Mina Tepesi'nden taş atmak için halk toplandığında önce Sûfeliler'den biri taş atmaya başlar ve sonra halk taş atardı. Sûfeliler'den biri başlamadan kimse başlayamazdı. Acele davranan bazı kimseler Sûfeliler'den hemen taş atmasını isterlerdi. Sûfeliler, bu kişilerin isteklerini kabul etmeyip güneş doğmadan bu işi yapmayacaklarını söylerlerdi. Taş atma işi bittikten sonra Sûfeliler, Mina Tepesi'nden aşağı inmek isteyenlere karşı, vadinîn iki tarafını tutarak kimsenin inmesine izin

¹¹⁷ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 182.

¹¹⁸ Ahmet Önkâl, "İfâza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 21/505; Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 59.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/119.

vermezlerdi. Halk Sûfeliler'den geçmek için izin ister ve sonunda Sûfeliler geçip gidince halk da arkalarından geçip giderdi. Sûfeliler, bu vazifeyi soyları kesilinceye kadar sürdürmüşlerdir.¹²⁰ Temîm kabilesinden Gavs b. Mürr ve soyunun bu önemli dinî görevi yapmış olması Temîm ile Mekke arasındaki ilişkinin eski zamanlara dayandığının bir göstergesidir.

Temîm kabilesinin önemli pazarlara giden ticaret yolları üzerinde etkin olması, Mekke için Temîm kabilesini ekonomik anlamda önemli kılan ve yakın iş birliği içinde olmalarını sağlayan etmenlerdendi. Aynı zamanda aynı dinî inancı paylaşmaları ve Temîm'in Kâbe üzerindeki etkinliği, iki kabile arasında yapılan evlilikler bu iki kabilenin ne kadar yakın ilişkilere sahip olduğunu da göstermektedir.

1.5.3 İktisadi Hayat

Temîm kabilesi gibi bedevî Arap kabilelerinin ekonomik hayatları yaşadıkları bölgenin coğrafi ve iklimsel özelliklerinden bağımsız değildi. Çölde göçebe şekilde yaşayan bu bedevî kabilelerin en önemli geçim kaynakları ise avcılık, hayvancılık ve ticaret kervanlarına muhafızlık yapmaktı.

Ticaret, Temîm kabilesinin asıl geçim kaynaklarından değildi. Daha çok ticaret kervanlarına muhafızlık yapmakla ilgilenen kabilede Zürare ailesi gibi ticaret ile ilgilendiklerini tespit ettiğimiz kişiler de yok değildi.¹²¹ Bununlar birlikte Temîm kabilesinin deniz ticaretiyle ilgilendiğine dair bilgiler mevcuttur. Temir, Bahreyn'in kuzey kesimlerindeki Abdülkays, Temîm, Bekir b. Vâil ve Ezd kabileleri güçleri nispetinde deniz ticaretiyle uğraştıklarını ifade etmiştir. Hatta büyük kâr getiren deniz ticaretinden dolayı Temîm ve Abdülkays kabileleri Sâsanîlerle mücadele ettiği anlaşılmaktadır.¹²²

Temîm kabilesinin geçim kaynaklarının en önemlilerinden biri, belirli bir ücret karşılığında ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamaktı. Özellikle Fars, Hicaz ve Yemen kabilelerinin yol güzergâhı üzerinde faaliyet gösteren Temîm kabilesi için bu kazanç, önemli bir gelir kaynağıydı. Benî Temîm gibi bazı kabileler, îlâf anlaşması

¹²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/120; Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 61.

¹²¹ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 113.

¹²² Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 280.

sayesinde ticaret kervanlarına saldırmayıp, belli ücret karşılığında ticaret kabilelerine koruma sağlamaktaydılar.¹²³

Temîm kabilesi diğer bedevî kabileler gibi avcılık da yapıyordu. Onlar köpekler veya keskin nişancılarla birlikte ava çıkarlardı.¹²⁴

Diğer bedevî kabileler gibi Temîm kabilesinin de geçim kaynaklarının temeli hayvancılığa dayanıyordu. Hayvancılık, çölde yaşayan bedevî kabileler için doğal bir geçim kaynağıydı. Kabile, özellikle deve yetiştiriciliği yapmaktaydı. Kurak ve çöl hayatının şartlarında yaşayan bir bedevî için en kıymetli hayvan deve idi. Çünkü bu zor şartlara uyum sağlayan hayvanların başında deve geliyordu. Deveyi hem yük hem de binek olarak kullanan Araplar, onun sütünü içer, etiyle karnını doyurur, derisi ile örtünür, yününden çadırını örer, gübresini yakacak olarak kullanır, dışkısından da bir nevi saç losyonu veya ilaç imal ederlerdi.¹²⁵ Yani çöl hayatında deve, bedevîlerin en önemli yardımcılarındandı. Kaynaklarda geçen bilgilerden Benî Temîm'in oldukça fazla sayıda deveye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sav.), Kays b. Âsım el-Minkârî'ye, İslâm'dan önce diri diri gömerek öldürdüğü her bir kız çocuğuna karşılık bir köle âzat etmesini söylemesi üzerine Kays b. Âsım el-Minkârî'nin, "*Benim sadece develerim var.*" demesi üzerine Hz. Peygamber "*O zaman her bir kız çocuğu için bir deve kes*" demiştir. Bu diyalog kabilede çokça deve varlığına işaret etmektedir.¹²⁶

Temîm kabilesinin bir diğer geçim kaynağı da yağmacılık ve savaş ganimetleriydi. Çölün zor şartlarından dolayı, verimli arazilere ele geçirmek ya da ticaret kervanlarındaki malları ele geçirmek için sürekli birbirlerine baskın yapar, savaşlardı. Özellikle komşu kabilelerden Bekir b. Vail ile yapılan savaşların ana sebebi, Temîm'in Bekir b. Vail'den daha verimli arazileri sahip olmasıydı Temîm kabilesi bu savaşlarda çokça ganimet ele geçirmiştir. Hîre ile yapılan Tîhfe savaşında da Temîm kabilesi iki bin deve ele geçirmiştir.¹²⁷

¹²³ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 118.

¹²⁴ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 267.

¹²⁵ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 32.

¹²⁶ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 119.

¹²⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/578.

1.6 Temîm Kabilesinin Kültürel ve Dinî Hayatı

1.6.1 Kültürel Hayat

Günümüzde İslâm öncesi Arapların durumu söz konusu edildiğinde onların ilkel oldukları ve kültürel hayattan geri kaldıkları konuşulur. Fakat bu dönemin kültürel hayatına bakıldığında durumun pek de öyle olmadığı görülür.

Göçebe hayatın şekillendirdiği Arap kültürü, sözlü gelenek ile nesilden nesile aktarılmıştır. Sözüün gücünün idrâkında olan Araplar şiire, hitabete, neseb ilmine önem vermişlerdir. Fasih Arapçanın konuşulduğu alanlar olan çöllerde, çocuklar bedevîler arasında büyütülerek hem salgın hastalıklardan korunmuş olur hem de fasih konuşmayı öğrenirlerdi. Temîm kabilesi de bu açıdan zengin bir birikime sahiptir. Kabile üyeleri arasında, bütün Araplar arasında meşhur olan şairler, hatipler vardı.

1.6.1.1 Şiir

Arabın hafızası olarak niteleyebileceğimiz şiir, Arapların neseplerini, tarihlerini, önemli günlerini ve olaylarını öğrenebileceğimiz tarihi bir kayıttır. Bundan dolayı şiir için, Arapların divanı, edebiyatlarının kaynağı ve ilimlerinin deposu denilir.¹²⁸

Câhiliye Dönemi'nde Rebîa'dan bazı kabileler ve Mudar'dan Kureyş, Kinâne, Kays ve Temîm gibi kabileler şiirde önde idiler.¹²⁹ Ancak bütün kabilelerin şairleri ve şiirleri olduğu dikkate alınmalıdır. Çünkü şiirler, kabilelerin kültürlerini, dillerini, soylarını ve sahip oldukları özellikleri en güzel şekilde ifade etme yöntemi olduğundan bundan geri kalmaları düşünülemezdi.¹³⁰

Arap kabilelerinin şiirde gelişmesinde, şiir ile kabileciliğin yakın ilişkisi de etkili olmuştur. Kabile düzeninde bir bedevînin en önemli hayat bağı, kabilesiyle olan aidiyet bağından ibarettir. Kabileler arası rekabetin yüksek olduğu çöl hayatında, kabileler kendilerini diğer rakiplerine karşı üstün getirecek maddi ve manevi etkenlere ihtiyaç duyuyorlardı. İşte bu etkenlerden biri de, kabilesinin üstünlük ve erdemlerini dile getirecek ve düşman kabileyi zelil edecek şiirdir. Bir bakıma şiir, câhiliye toplumu için arşiv, bilgilendirme ve propaganda görevi görmekteydi. İşte böyle bir durumdaki

¹²⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (Beyrût: Mektebetü'l Unsuriyye, 1998), 138.

¹²⁹ Ebû Ali Hasan İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1981), 1/86.

¹³⁰ Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb*, 3/82.

câhiliye şairi, sanatını ortaya çıkarırken sadece objektif ve gerçekçi bir sanat ürünü ortaya koymakla yetinememekte, tersine sanatını her şeyden önce kendisi için bir övünç, kabilesi için de onur ve güç vesilesi olarak kabilesinin hizmetine sunmaktadır.¹³¹ Bundan dolayı şairler, kabileleri için çok değerliydi. Öyle ki bir kabilede şâir yetiştiğinde komşu kabileler tebrik için gelirlerdi.¹³²

Câhiliye şiirinin doğduğu yer olan çöller ve bilhassa Necid ile Yemame bölgeleri, şiire ev sahipliği ettikleri gibi¹³³ aynı zamanda bu bölgeler Temîm kabilesinin yaşadığı coğrafya idi. Bundan dolayı Temîm kabilesi, şiir konusunda önde gelen bedevî kabilelerdendi.

Câhiliye Dönemi'nin gezgin şairi (şâir cevval) olarak bilinen Ebu Şüreyh Evs b. Hacer et-Temîmî (ö.620), Temîm kabilesinin en seçkin şairlerindendir. Şiir konusundaki hassasiyeti ve yeteneğiyle Evsiyye şiir ekolünün ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.¹³⁴ Ebû 'Amr b. 'Âlâ, Evs b. Hacer'in Mudar kabilesinin en seçkin şairi olduğunu ifade etmiştir. Şiir sanatını iyi bilen Amr b. Mu'âz, insanlar içindeki en iyi şairin Evs b. Hacer olduğunu söylemiştir.¹³⁵

Sa'saa b. Nâciye'nin torunu, şair Ferezdak da¹³⁶ Temîm kabilesinin meşhur şairlerindendir. Zibrikan b. Bedr¹³⁷ ve süvari Ka'ka b. Amr da Temîm kabilesinden önemli şairlerdendir.

Kalabalık bir yapıya, birçok alt kollara ve geniş bir yerleşim sahasına sahip Temîm kabilesi içinde şairler listesi oldukça uzundur. Bu şairlerden, İbn Kuteybe'nin şiir ve şairler hakkında bilgi verdiği eseri *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*'da adı geçenlerden bazılarını yer vereceğiz. Bu eserde: Alkame b. Abd,¹³⁸ Adî b. Zeyd,¹³⁹ Selâme b.

¹³¹ Mehmet Yalar, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (01 Ocak 2006), 84.

¹³² İbn Reşîk, *el-'Umde*, 65.

¹³³ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 46.

¹³⁴ Hamit Salihoglu, "Cahiliyye Dönemi Evsiyye Şiir Ekolü = Jahiliyyah (Days of Ignorance) Period Evsiyye Poetry Ecole", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIX/2 (2019), 446.

¹³⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ* (Kahire: Dâr'ul Hadis, 2002), 1/198.

¹³⁶ Emeviler döneminin meşhur hiciv şairidir. Bkz. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 7/373.

¹³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/26.

¹³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/112.

¹³⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/219.

Cendel,¹⁴⁰ Mâlik b. Rayb,¹⁴¹ İbn Fesva,¹⁴² Mugire b. Hubna,¹⁴³ Abdullah b. Ru'be,¹⁴⁴ Amr b. Sinan,¹⁴⁵ Evs b. Ğulefa,¹⁴⁶ Hâris b. Mahfid,¹⁴⁷ Süheyym b. Arif¹⁴⁸ isimleri geçmektedir.

1.6.1.2 Hitabet

Bir gruba nasihat etmek, bir görüşü benimsetmek, bir işe teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan etkileyici konuşmalara *hitâbet*, konuşmayı yapan kişiye kişiye *hatîb*, yaptığı konuşmaya da *hitâbe* denir.¹⁴⁹

Câhiliye Dönemi'nde Arapların hitâbete büyük önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Fakat yazının yaygın olmamasından ötürü sözlü rivayete dayanan bu hitâbelerin çoğu günümüze ulaşmamıştır.

Câhiliye Dönemi'nde bedevî Araplar arasında şiir hitabetten daha değerliydi fakat zamanla şairlerin yazdıkları şiirlerden para almaya başlamalarından dolayı toplum nezdinde hatipler şairlerin önüne geçmişlerdir.¹⁵⁰

Hatipler, kabilelerinin lideri ve bilge sözcüleriydiler. Kimi zaman kabilelerinin fikirlerini, duygu ve düşüncelerini nutuklarla dile getiriyorlar, kimi zaman kabilelerini savaş veya barışa ikna ediyorlardı.¹⁵¹ Aynı zamanda sosyal hayatta nişan, düğün, cenaze gibi törenlerde öne çıkan hatipler, halk arasında evlenmek isteyen gençlerin özelliklerini de hitabet konusu yaparlardı.¹⁵²

Kabile üyeleri arasında meşhur şairleri barındıran Temîm kabilesi, hatipler konusunda da aynı maharete sahipti. Dönemin meşhur hatiplerinden Kays b. Asım, Hâcib b. Zürâre ve Eksem b. Sayfî Temîm kabilesinden idiler.¹⁵³

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/264.

¹⁴¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/341.

¹⁴² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/357.

¹⁴³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 1/394.

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 2/575.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 2/617.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 2/621.

¹⁴⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 2/627.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, 2/628.

¹⁴⁹ Mahmut Kaya, "Hitâbet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/156.

¹⁵⁰ Apak, *Ana Hatlılarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 203.

¹⁵¹ Nesim Sönmez, "Câhiliye Dönemi'nde Hitabet", *Şarkiyat* 8/2 (30 Kasım 2016), 837.

¹⁵² Apak, *Ana Hatlılarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 195-196.

¹⁵³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 15/340.

1.6.1.3 Lehçe

Lehçe, özel bir çevreye ait dilsel özelliklerin bütünüdür.¹⁵⁴ Arapça'da, farklı bölgelerde câhiliyeden bugüne kadar farklı lehçeler kendisine özel bir gelişme göstermiştir.

Arapça'da lehçelerin ortaya çıkmasında çeşitli sebepler etkili olmuştur. Bu sebeplerden coğrafi şartlar, yerleşik Araplar ile göçebe bir hayat süren bedevî Araplar arasında dil farklılaşmalarına yol açmıştır. Bu farklılaşmalarda toplulukların uğraştığı meslek grupları da etkindir. Ticaretle uğraşan insanların farklı toplulukların iletişimi ve etkileşimi, tarımla veya hayvancılıkla uğraşan kabilelerden daha fazladır. Bunun yanında savaşlar, göçler de bu etkileşimi hızlandırmıştır. Bütün bu farklılıklar aynı dili konuşan insanlar arasında dilsel özelliklerin farklılaşmasına neden olmuştur.¹⁵⁵

Arap kabilelerinden Kureyş ve civarındaki kabileler, Hicaz bölgesinde yaşıyorlardı. Temîm, Bekir b.Vâil, Abdulkays, Tağlib gibi bedevî kabileler de Necid bölgesinde yaşıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'e hâkim olan lehçe büyük oranda Kureyş lehçesi olduğu için Hicaz bölgesi kabileleri arasında Kureyş kabilesi bu konuda ön plana çıkmıştır. Arap Yarımadası'nın orta bölümünde yer alan Necid lehçeleri arasında da Temîm lehçesi öne çıkmıştır.¹⁵⁶

Kureyş'in de dâhil olduğu Hicaz bölgesiyle diğer bölgeler arasında lehçe düzeyinde birçok ihtilaf bulunmasına rağmen Hicaz lehçesi, daha çok Temîm lehçesi ile karşı karşıya gelmiş ve çoğu zaman da Temîm lehçesinin kullanımı tercih edilmiştir.¹⁵⁷ Hatta Temîm lehçesinin en fasih lehçe olduğu söylenmiştir.¹⁵⁸

1.6.2 Dinî Hayat

Siyasi birliğin olmadığı Arap Yarımadası'nda yaygın din anlayışı putperestlik olmakla birlikte Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik hatta bazı ilkel inançlar da yer yer

¹⁵⁴ İbrahim Enîs Ahmed, *Fi'l lehecâti'l Arabiyye* (Kahire: Mektebetu'l Angelo el-Misriyye, 1965), 15.

¹⁵⁵ Ahmed, *Fi'l lehecâti'l Arabiyye*, 20.

¹⁵⁶ Yonis İnanç, "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstîşâd Değeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (15 Haziran 2015), 1-2.

¹⁵⁷ İnanç, "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstîşâd Değeri", 2.

¹⁵⁸ Muna Hajsaleh, *Câhiliye Dönemi Arap Lehçeleri ve Bazı Fonetik Özellikleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 26.

görülyordu.¹⁵⁹ Biz bu inançlardan Temîm kabilesi içinde etkili olanları incelemeye çalışacağız.

1.6.2.1 Putperestlik

Putperestliğin hüküm sürdüğü kabilelerden biri de Temîm kabilesidir. Kabiledeki yaygın inanç putperestliktir. Kabilede tapınılan putlardan biri, Arapların en eski ilahlarından olan Menât putudur. Araplar çocuklarının isimlerini, onları ilahlarına adadıklarının bir göstergesi olarak ilahlarının isimlerini koyarlardı. Kabilenin atası olan Temîm b. Mürr'ün de çocuklarından birinin adı Menât putuna nisbeten Zeyd Menât'tır. Eşi Selma bint Ka'b, erkek çocuğu olduğunda “*Bunu tanrıma adayacağım*” diyerek oğlunun adını Zeyd Menât koymuştur.¹⁶⁰

Temîm kabilesinin putlarından bir diğeri de *Şums* putuydu. Sevr, Akl, Adî gibi Ud kabileleri de bu puta tapıyordu. Bu put için tağut denilen bir mabed inşa etmişlerdi. Hizmetini de Temîm kabilesinden Evs b. Muhâşin yapıyordu. Bu putu Hz. Peygamber'in emriyle Hind b. Ebî Hâle ve Savfân b. Üseyyid kırmışlardır.¹⁶¹

Kabilenin putlarından bir diğeri de *Teym* putudur. Kabileden birçok kişi çocuklarına Teym'in kulu anlamında Abduteym ismini koyarlardı.¹⁶² Ayrıca M. Hamîdullah, Temîm kabilesinin sarık ve kumaşlardan yapılmış putları olduğunu, bunlara safran vb. güzel kokular sürdüklerini söyler. Temîmlilerin hac amacıyla ziyaret ettikleri bu putun hizmetini de şair Zibrikan'ın yaptığını kaydetmektedir.¹⁶³ Temîm kabilesi içinde kendine has putları olan kişiler de vardı. Bu kişilerden Hanzale b. Mâlik'in soyundan gelen şair Abdüceris b. Mürre b. Amr'ın *Abdüceris* adında bir putu vardı.¹⁶⁴

Putperest Arab kabileleri, putperestliğin bir sonucu olarak put evleri şeklinde mâbedler inşa etmişlerdir. Putların bulunduğu bu mâbedlere *tağut* denilmiştir.¹⁶⁵ Her kabilenin üyeleri tağutları için bir yer belirler, daha sonra bu mâbedin etrafında tavaf

¹⁵⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Câhiliye Arap İnançında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal* 11/1 (12 Nisan 2016), 10.

¹⁶⁰ Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib Kelbî, *Kitabu'l-Esnam*, thk. Ahmet Zeki Paşa (Kahire: Dâru'l Kutubu'l Mısıryye, 2000), 18; Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb*, 3/193.

¹⁶¹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 316; Âdem Apak vd., *Câhiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu, 2015), 45.

¹⁶² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 11/282; Apak vd., *Câhiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 48.

¹⁶³ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 327.

¹⁶⁴ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 58.

¹⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 83; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 73.

ederledi. Ayrıca bekçileri ve hizmetçileri olan tağutların çevresi mukaddes kabul edilirdi.¹⁶⁶ Ayrıca kabilenin Rudâ adında bir tağutunun daha olduğu zikredilir. İslâmiyetin gelmesinden sonra Rudâ tağutunu yıkan Temîmli Rebia b. Ka'b. Sa'd şu dizeleri söylemiştir:¹⁶⁷

Rudâ'ya öyle bir saldırdım ki

Karanlık harabeye çevirdim onu.

Temîm kabilesi içinde kabilenin ana inancını teşkil eden inanç putperestliktir. Bu inanç aynı zamanda kabilenin siyasi ve ticarî ilişkilerini de etkilemiştir. Benî Temîm'in humsa dâhil olması ve Kâbe'yle ilgili ifâza görevini üstlenmesine bu açıdan bakılabilir.¹⁶⁸

1.6.2.2 Hıristiyanlık

M. I. yüzyılın başlarında Hz. İsa ile Filistin bölgesinde ortaya çıkan Hıristiyanlık, Arap Yarımadası'nda putperestlikten sonra en yaygın olan inançlardan biridir. Milâdî dördüncü yüzyılda Arap Yarımadası'nda etkili olmaya başlamıştır. Bu etkileşim, kuzeyden Roma İmparatorluğu, kuzeydoğudan Sâsânî İmparatorluğu, güneybatıdan Habeşistan kanalıyla olmak üzere üç taraftan olmuştur.¹⁶⁹

Arap Yarımadası'nın kuzey bölgelerinde Hıristiyanlığın yayılması, Yemen'den göç ederek m. III. yüzyıl başlarında Roma kontrolündeki Suriye'ye yerleşen Gassânîler'in Hıristiyanlığı benimsemesiyle başlamıştır.¹⁷⁰ Akabinde bu bölgede Benû Uzra, Benû Âmile, Kelb kabilesinin bazı kollarıyla Kinâne kabilesinin birçok alt kolu, Benû Mudare, Benû Cevşen, İyyad b. Nizâr ve Temîm'den Benû İmrul'l-Kays b. Zeyd Menât Hıristiyan olmuşlardır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 275.

¹⁶⁷ Kelbî, *Kitabu'l-Esnam*, 30.

¹⁶⁸ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 59.

¹⁶⁹ Zekiye Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık* (Ankara: Ankara, Doktora, 2010), 63.

¹⁷⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 244.

¹⁷¹ Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 68-69.

Yarımadanın kuzeydoğu ve doğu kesimlerinde yayılmasında mezhep ihtilaflardan dolayı Roma topraklarında barınamayıp Sâsânî topraklarına kaçan Hıristiyanlar etkili olmuştur. Ayrıca Sâsânî imparatorluğunun savaşlarda Bizans'tan elde ettiği çok sayıdaki Hıristiyan esirleri, kendisine bağlı Hîre'ye nakletmesi de Hıristiyanlığın bölgede yayılmasında etkili olmuştur.¹⁷² Hîre'nin Sâsânîlere bağlı olmasına rağmen Mecusiliği değil de Hıristiyanlığı benimsemesi, bölgedeki Hıristiyan nüfusunun artmasına neden olmuştur. Bu durum, m. III. yüzyılda bölgeye göç etmiş olan Tenûh, Tağlib, Müzehhec, Himyer, Tayy, Kelb ve Temîm kabileleri arasında Hıristiyanlığın yayılmamasına neden olmuştur.¹⁷³ Temîm kabilesinin meşhur şairlerinden Adiy b. Zeyd'in Hîre'de bir şair okulunda yetiştiği bilgisi bu süreci ortaya koymaktadır.¹⁷⁴

Hıristiyanlık, Temîm kabilesinin yaşam alanlarından olan, Arap Yarımadası'nın Doğu ve Güneydoğusunu oluşturan Bahreyn, Yemame gibi yerlerde de etkili olmuştur. Bu bölgede bulunan Bekr b. Vâil, Temîm, Abdu'l-Kays, Benû Naciye, Rebia ve Ezd kabileleri arasında yayılmıştır. Özellikle Temîm kabilesinin Benî Dârim kolunun çoğunun Hıristiyan inancına mensup olduğu bilinmektedir.¹⁷⁵

Arap Yarımadası'nın güneybatı kesimlerinde yer alan Yemen ve Necran bölgelerinde Hıristiyanlık; Roma'nın Habeşistan'daki siyasî ve dinî faaliyetleri sonucunda yayılma imkânı bulmuştur. Bu bölgeye yönelik dinî faaliyetlerde etkili olan Romalılar, Habeşistan'ın Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesini sağlamışlardır.¹⁷⁶

Sonuç olarak, Temîm kabilesinin yaşadığı coğrafyanın etkisiyle kabile içinde bu inanç görülmüştür. Özellikle Benî Dârim ve Benî İmriülkays b. Zeydümenât kollarının çoğunluğu Hıristiyan olarak bilinirdi.¹⁷⁷

1.6.2.3 Mecûsîlik

Mecûsîlik, Zerdüşt'ün tebliğ ettiği inançların eski İran inanç ve gelenekleriyle kaynaştırılmasıyla oluşan beşerî bir dindir. Bu din, Sâsânîler döneminde yönetici sınıfla da yakından ilgili olan din adamları sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm

¹⁷² Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 92.

¹⁷³ Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 77.

¹⁷⁴ Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 85.

¹⁷⁵ Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 87.

¹⁷⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 91.

¹⁷⁷ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 326.

kaynaklarında Mecûsîlik olarak geçer. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle “Ateşperestlik” adıyla da bilinir.¹⁷⁸

İslâm’ın geldiği sırada Sâsâni imparatorluğunun resmi dinî olan Mecûsîlik, Arap kabileleri arasında pek ilgi görmemiştir. Sâsânîlere siyasi olarak bağlı olan Hîre Arapları bile Bizanslıların dinî olan Hıristiyanlığı tercih etmişlerdi. Bununla birlikte Hîre ve Bahreyn bölgelerinde Sâsânîlere yakın olan Temîm, Abdulkays ve Hanifeoğulları gibi göçebe kabilelerde Mecûsîliği benimseyenler vardı.¹⁷⁹

Temîm kabilesi Mecûsîliğin görüldüğü kabilelerdendir. Her ne kadar kabile içinde bu inanca toplu bir mensubiyet olmasa da bazı kişilerin bu inanca mensup olduğu bilinmektedir. Mesela Zûrare b. Ades ve oğlu Hacip b. Zûrare, bu dinî kabul edenlerden ikisi idi. Hatta İbn Kuteybe, Hacip b. Zûrare’nin Mecusi inançlarına uyararak önce kızı ile evlendiğini sonra da Arap geleneklerine ters olan bu işten pişmanlık duyduğunu söylemektedir.¹⁸⁰ Alûsi, Hacip b. Zûrare’nin bu evlilikten bir kızı olduğu ve bu kızının adını Sâsâni Kirası’nın adını yani Dohtenus koyduğunu nakleder.¹⁸¹ Aynı zamanda Temîm kabilesinden bu inancı benimseyenler arasında Akra’ b. Habis ve Veki’ b. Hasan’ın dedesi Ebu Sûd’un adları geçmektedir.¹⁸² M. Söylemez, sayılan bu üç kişi dışında başka kişilerin de Mecûsîliği kabul etmiş olabileceğini ifade etmektedir.¹⁸³

Mecûsîliğin benimsendiği yerlerden biri Sâsânîlere bağlı Bahreyn bölgesidir. Bölgede Hıristiyanlık ve Yahudilik inançları da görülmekle birlikte halkın çoğunluğu Mecûsîliğe mensuptu. Hz. Peygamber Temîm kabilesinden Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ’ya, halkını ve kendisini İslâm’a davet eden bir mektup göndermiştir. Bu daveti kabul eden Münzir b. Sâvâ Müslüman olmuş ve Hecer bölgesinin Mecûsi dinî lideri Merzubanı Sîbuht’u da Müslüman olmaya ikna etmiştir. Bu iki önemli kişinin İslâm’a girmesiyle birlikte Bahreyn halkı da Müslüman olmuştur.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Şinasi Gündüz, “Mecûsîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2003), 23/279.

¹⁷⁹ M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîler”, *Sempozyum*, , II, Aralık, 2007, s. 386”, *İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2007), 386.

¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *el- Maârif*, 1/621.

¹⁸¹ Âlûsi, *Bülûgu’l-Ereb*, 3/235.

¹⁸² İbn Kuteybe, *el- Maârif*, 1/621.

¹⁸³ M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Peygamber Döneminde Mecûsîler”, *Sempozyum*, , II, Aralık, 2007, s. 386”, 386.

¹⁸⁴ Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân* (Beyrût: Dâru’l Mektebetu’l Helal, 1988), 85; Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî Süheylî, *Ravdû’l-Unûf* (Beyrût: Dâru İhyâü’t-Turâsi’l-Arabî, 2000), 7/515.

1.6.2.4 Gök Cisimlerine Tapınma

Câhiliye Dönemi insanları gök cisimlerini gözleme, hareketlerini tanıma ve bulduklarını yerleri anlamaya önem verirlerdi. Çünkü nisbeten çöllerle kaplı Arap Yarımadası'nda yönünü bulmak ve gök cisimlerinin hareketlerinden yağmurun zamanını tespit etmeye çalışmak, Araplar için hayati önem taşıyordu Bundan dolayı Yıldızlar, Ay ve Güneş gibi gök cisimleri kabilelerin dikkatini çekmişti. Çünkü bunlar başta insanlar olmak üzere bütün canlıların yaşamı üzerinde büyük etkiye sahipti. Bu cisimlerin sahip olduğu bu etki ve güç zamanla insanların onları yüceltmesine, tapınmasına neden oldu.¹⁸⁵ Gök cisimlerine tapınma âdetinin Sâbiîlik inancıyla ilgili olduğunu söyleyen Günaltay, bedevî Arapların bu inancı idrak edemediklerinden dolayı gök cisimlerine tapınmayı putperestçe bir inanca dönüştürdüklerini belirtir.¹⁸⁶

Temîm kabilesi içinde yıldızlara tapan kişilerin olduğu bilinmektedir. Alûsi Temîm kabilesinden Debberân yıldızına tapanların olduğunu söylemektedir.¹⁸⁷ Aynı zamanda kabilede Güneş' e tapanların olduğu bilgisi de mevcuttur.¹⁸⁸ Hatta Temîm kabilesi taptıkları bir puta "Güneşin kulu" manasında Abdşems adını vermiştir.¹⁸⁹ Bahsetmiş olduğumuz bu inançlardan farklı olarak Temîm kabilesinde Allaâf b. Şihâb et- Temîmi'nin Haniflik inancına mensup olduğu zikredilir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 316.

¹⁸⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 87.

¹⁸⁷ Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb*, 2/239.

¹⁸⁸ Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*, 315.

¹⁸⁹ Yekeler, *Temîm Kabilesi*, 65.

¹⁹⁰ Demircan, *Câhiliye Arapları*, 87.

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TEMİM KABİLESİ

2.1 Temim Kabilesinden İlk Müslüman Olanlar

Temim kabilesinin Müslüman oluşu hicri dokuzuncu yılda olsa da bu tarihten önce kabile içerisinde İslâm'a girenler vardı. Bunlardan bazıları köle olarak yaşadığı Mekke'de İslâm ile tanışmış, bazıları da Müslümanlar ile kurduğu ilişkiler sebebiyle İslâm ile tanışmışlardır.

Temim kabilesinden İslâm'a ilk giren kişi, Mekke'de köle olarak satılan Habbâb b. Eret idi. Temim kabilesinin Sa'd b. Zeyd Menat kolunda mensup olan Habbâb b. Eret'in bazı kaynaklarda ilk Müslümanların altıncısı olduğu zikredilir. Müşrikler tarafından çeşitli işkencelere uğrayan Habbâb, hicretten sonra Hz. Peygamber ile birlikte Bedir'e ve diğer savaşlara katılmıştır.¹⁹¹

Kabilesinden önce İslâm'a girenlerden biri diğer Temimli de Zu'l Huveysira'dır. Zu'l Huveysira, Huneyn Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber'e ganimetlerin paylaşılması konusunda kaba bir şekilde itiraz etmiş ve Hz. Peygamber ona “*Yazıklar olsun sana, eğer bende de adalet yoksa kimde var?*” demiştir.¹⁹²

Vâkıd b. Fâid b. Abdullah b. Azîz b. Sa'lebe,¹⁹³ Esmâ bt. Selâme b. Mahreme,¹⁹⁴ Rayta bt. el-Hâris,¹⁹⁵ Uyeyne b. Hısn¹⁹⁶ ve Temim kabilesinin önde gelenlerinden olan Akra' b. Hâbis kabilesinden önce İslâm'a girenlerdendir. Temim'in meşhur şair ve hatiplerinden olan Akra' b. Hâbis, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştur.¹⁹⁷

2.2 Hz. Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya İslâm'a Davet Mektubu

Hz. Peygamber, komşu devlet başkanlarına, onları İslâm'a davet etmek amacıyla çeşitli mektuplar yazmıştı. O günlerde Sâsâni idaresi altında bulunan ve Mecûsîlik, Yahudilik ve putperestliğin yaygın olduğu Bahreyn'e de Alâ b. Hadramî ile bir mektup göndermişti.¹⁹⁸

¹⁹¹ İbn Hacer, *el-isâbe*, 2/221.

¹⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/496.

¹⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Sîreti İbn İshâk*, thk. Süheyl Zükkar (Beyrût: Dâru'l Fikr, 1978), 143.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/233.

¹⁹⁵ İbn İshâk, *Sîret*, 228.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *el-isâbe*, 4/360.

¹⁹⁷ Ahmet Lütü Kazancı, “Akra' b. Hâbis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/285.

¹⁹⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 2/646; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 315.

Temîm, Bekr b. Vâil ve Abdu'l Kays kabilelerinin bulunduğu bu bölgenin valisi, Temîm kabilesinin Benî Darim kolundan Münzir b. Sâvâ idi. Hz. Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya göndermiş olduğu bu mektubun yazılış tarihi net olarak bilinmemekle birlikte İbn Hişâm, Mekke'nin fethinden önce yazıldığını ifade etmiştir.¹⁹⁹ Alâ b. Hadramî'nin götürdüğü mektupta: “*Allah'ın elçisi Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya! Selam hakikat yolunu izleyenlerin üzerine olsun. Seni İslâm'a davet ediyorum. İtaat et ki felaha eresin ve Allah iktidarın altında bulunan her şeyi senin kılsın. Bil ki benim dinîm, nalsız develerin ve tek nallı atların erişebileceği yere kadar muzaffer olacaktır.*” yazmaktadır.²⁰⁰

Hz. Peygamber'in davetini kabul eden Münzir b. Sâvâ “*Hem dünya hem âhirete elverişli buldum*” diyerek Müslüman olmuş ve Hecer bölgesinin Mecûsi dinî lideri Merzubanı Sîbuht'u da Müslüman olmaya ikna etmiştir. Bu iki önemli kişinin İslâm'a girmesiyle birlikte başta Temîm kabilesi olmak üzere Bahreyn halkı da Müslüman olmuştur.²⁰¹

İslâm'ın Bahreyn bölgesinde yayılmasında büyük katkısı olan Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamber (sav.)'in vefatından bir süre sonra vefat etti.²⁰² Hz. Peygamber'in Münzir'e ve Temîm kabilesinden başka kişilere yazmış olduğu başka mektuplar da mevcuttur.²⁰³

2.3 Temîm Kabilesinin İslâm'a Girmesi

Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber (sav.), vergileri toplaması için Beşir b. Sufyan'ı veya Nuaym b. Abdullah en- Nahham'ı Huzâa kabilesinin de bulunduğu Zâtu'l Eştât gölü çevresinde otlayan sürülerin yıllık vergilerini toplamak için göndermişti. Bu yılda orada Temîm kabilesinin Benî Anber kolu da bulunmaktaydı. Huzâalılar daha önce Müslüman olmuşlar ve vergilerini ödüyorlardı. Vergi memuru bu vergiyi orada bulunan Temîm kabilesinin de ödemesini isteyince henüz Müslüman olmayan ve vergiyi yüksek bulan kabile üyeleri hemen silahlandılar. Olay yerinden kaçıp Medine'ye dönen vergi memuru durumu Hz. Peygamber'e anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Uyeyne b.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/576.

²⁰⁰ Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2019), 93.

²⁰¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 85; Ahmet Önkâl, “Münzir b. Sâvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/35.

²⁰² Önkâl, “Münzir b. Sâvâ”, 32/35.

²⁰³ Mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 329.

Hısn komutasındaki elli kişilik birliği Temîm üzerine gönderdi. Yapılan mücadele sonunda Temîm kabilesinden elli iki kişi esir alındı ve esirler Medine'ye getirildi.²⁰⁴ Daha önce Müslüman olup Mekke'nin fethine katılan ve Temîmli heyet geldiği sırada Medine'de bulunan Akra' b. Hâbis, esirler için Hz. Peygamber ile görüştü. Hatta şair Ferezdak amcasının yaptığı bu işle övünüp bunu dizelerle anlatmıştır.²⁰⁵

Temîm kabilesinden A'ver b. Beşâme başkanlığında kalabalık bir heyet, esir edilen akrabaları için Medine'ye geldiler. Mescid-i Nebevî'ye gelen heyet, esirlerin durumu hakkında bilgi almak istedi. Esirler Temîm heyetine gösterilince Temîmliler'i gören kadın ve çocuklar, ağlamaya başladı. Benî Temîm heyeti tekrar mescide geri dönüp odaların arkasından “*Ey Muhammed! Yanımıza çık!*” diye bağırıp çağırdılar. Daha önce de değindiğimiz üzere, Temîm heyetinin Hz. Peygamber'i rahatsız eden bu kaba davranışları üzerine Hucurât suresinin dördüncü ayeti nâzil olmuştur.²⁰⁶ Bu bağışmalardan rahatsız olan Hz. Peygamber yanlarına çıktı ve öğle namazından sonra onlarla görüşeceğini söyledi.²⁰⁷ Hz. Peygamber, öğle namazından sonra Temîm heyetini kabul etti. Heyet içerisinde yer alan Utarid b. Hacib, Zibrikân b. Bedr gibi şair ve hatipler kabilelerini yücelten şiir okuyup konuşmalar yaptılar. Müslümanlar adına da bunlara Sâbit b. Kays ve Hassân b. Sâbit cevap verdi. Bu meydan okumayı devam ettiremeyeceklerini fark eden kabile üyeleri, Akra b. Hâbis'in teşvikiyle de Müslüman oldular.²⁰⁸ Temîm kabilesi Müslüman olunca Hz. Peygamber onlara çeşitli hediyeler verdi. Esirlerin ise yarısı örfe uygun olarak fidye karşılığı, diğer yarısı da fidye alınmaksızın serbest bırakıldı.²⁰⁹

Hz. Peygamber, Temîm kabilesi İslâm'a girdikten sonra kabileden bazı kişileri vergi memuru olarak görevlendirmişti. Onlardan bazıları şunlardır: Hâcib b. Zürâre,²¹⁰ Mâlik b. Nüveyre,²¹¹ Mütemmim b. Nüveyre,²¹² Sehl b. Mencâb,²¹³ Zibrikân b. Bedr,²¹⁴ Kays b. Âsım,²¹⁵ Uyeyne b. Hısn.²¹⁶

²⁰⁴ Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 2006), 3/281; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 327.

²⁰⁵ İbn Hacer, *el-isâbe*, 1/253.

²⁰⁶ Hasan Tahsin Emiroğlu (1899-1988), *Esbab-ı Nüzul* (İstanbul: Yasin, 2013), 11/529.

²⁰⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 327.

²⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/567; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/120; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 328.

²⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/567.

²¹⁰ İbn Hacer, *el-isâbe*, 1/656-657.

²¹¹ İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/560.

2.4 Hz. Peygamber'in Temîm Kabilesi Hakkında Hadisleri

Benî Temîm ile ilgili hadisler Ebû Hureyre kanalıyla rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre, “Hz. Peygamber’den işitmiş olduğum şu üç husus sebebi ile Temîmoğullarını hep sevmişimdir.” demektedir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber’in Benî Temîm’le ilgili şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Temîmliler, ümmetimin deccâla karşı en şiddetli davrananlardır.” Aynı şekilde Hz. Peygamber, Temîmliler zekât mallarını teslim ettiğinde “Bu mallar kavmimizin zekâtıdır.” buyurarak sevincini ifade etmiştir. Yine bir rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Âişe’nin yanında bulunan Temîmli esir bir kadın için “Bu kadını azat et! Çünkü o, İsmâil’in neslindedir.” buyurmuştur. Bir başka rivâyette ise Hz. Âişe “Yâ Resûlallah, ben İsmâil’in neslinden köle azad etmeye adak adadım.” buyurunca Hz. Peygamber, “İşte Anber oğullarından esirler geliyor, sana onlardan birini veririz, sen de onlardan birini azat edersin” buyurmuştur.²¹⁷

Hz. Peygamber’in Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne kabilelerinin Benî Temîm, Benî Âmir, Gatafân ve Benî Esed kabilelerinden daha hayırlı olduğu söylemesi dikkate değerdir. Başka bir rivâyette ise Akra’ b. Hâbis’in Hz. Peygamber’e “Sana ancak Eslem, Gıfâr ve Müzeyne’den hacıların hırsızları biat etti.” deyince Hz. Peygamber (sav.), “Onlar, Benî Temîm, Benî Âmir, Gatafân ve Benî Esed’den daha hayırlıdır.” buyurmuştur.²¹⁸ Ancak ilgili rivayetleri dikkate alınırsa, Hz. Peygamber’in bu sözleri Temîm kabilesi henüz İslâm’a girmeden önce söylemiş olduğu anlaşılacaktır.

²¹² İbrahim Sarmış, “Mütemmim b. Nüveyre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/193.

²¹³ İbn Hacer, *el-isâbe*, 3/171.

²¹⁴ İbn Hacer, *el-isâbe*, 2/454.

²¹⁵ Ali Osman Ateş, “Kays b. Âsım”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 25/90.

²¹⁶ İbn Hacer, *el-isâbe*, 4/360.

²¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2/621.

²¹⁸ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih-i Müslim* (Beyrût: Dâr’u İhya-i Turasî, ts.), 2521.

İKİNCİ BÖLÜM

KA'KÂ' B. AMR'IN HAYATI

1. KA'KÂ' B. AMR

1.1 Nesebi

Ka'kâ' b. Amr, Câhiliye Dönemi'nde kabilesinin en yiğit süvarilerinden biriydi. İslâm'a girdikten sonra bu kabiliyetini Müslümanların faydasına kullandı. Savaş kabiliyeti ve yiğitliğinin yanı sıra savaşlarda söylemiş olduğu şiirlerle İslâm ordusunu cihada teşvik etti. Temîm kabilesinin Zeyd Menât kolundan olan Ka'kâ' b. Amr'ın nesebi şu şekildedir: Ka'kâ' b. Amr b. Mâlik b. Beni Akfân b. Suveyd b. Hâlid b. Usame b. Anber b. Yerbu b. Hanzale b. Mâlik b. Zeyd Menât b. Temîm.²¹⁹ İbn Hacer Ka'kâ'nın nesebini Ka'kâ' b. Amr b. Ma'bed et-Temîmi şeklinde nakletmektedir.²²⁰

1.2 Ailesi

Ka'kâ' b. Amr'ın ailesi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Bundan dolayı onun ailesi hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Amr'ın oğlu olan Ka'kâ', kendisiyle birlikte Müslüman olan ve Kâdisiye savaşı ile daha pek çok savaşta kahramanlıklar gösteren Âsım b. Amr'ın kardeşidir.²²¹

Kaynaklarda Ka'kâ'nın iki hanımının ismi geçmektedir. Bunlardan ilki aslen, Yemen'deki Mezhic kabilesinin büyük bir kolu olan ve Hz. Ömer döneminde Kûfe'ye yerleşen Nehâ' kabilesinin Hilâl kolundan Huneyde bint Âmir el-Hilâliyye'dir.²²² Ka'kâ', Hz. Peygamber'in²²³ ve diğer birçok Müslüman'ın yaptığı gibi savaşlara eşlerini de sırasıyla yanında götürüyordu.²²⁴ Hicretin 15. yılındaki Kâdisiye Savaşı'nda da yanında eşi Huneyde'yi götürmüştü. Taberî'nin belirttiğine göre Kâdisiye Savaşı'na Müslümanlar evli ve bekâr kadınlarını da getirmişlerdi. Bu kadınlar savaşta yaralıların tedavisi gibi geri hizmet görevlerini yerine getiriyordu. Bir rivayete göre savaşta yanında en çok kadın getiren Becîle ve Ka'kâ'nın eşi Huneyde'nin kabilesi olan en-Neha' kabileleriydi. Becîle'den 1000 kadın, en-Neha'dan ise 700 kadın bulunuyordu.

²¹⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/275; Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 84.

²²⁰ İbn Hacer, *el-isâbe*, 4/343.

²²¹ Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî Alâî, *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsî*, thk. Hamdi Abdumecid Selefî (Beyrût: Alemü'l Kütubi, 1986), 1/257.

²²² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/582; Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 84.

²²³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/297.

²²⁴ Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 86.

Bu kadınlardan bekâr olanlar, savaştan sonra Müslüman erkekler ile nişanlanıyorlardı veya evleniyorlardı. Ka'kâ'nın baldızı yani Huneyde'nin kız kardeşi Ervâ da bu savaşa kabilesiyle birlikte katılmıştı. Kâdisiye Savaşı'nda Ervâ'ya Müslümanlardan Bükeyr b. Abdullah el-Leysî, Utbe b. Ferkâd es- Sülemî ve Simâk b. Haraşe el- Ensârî talip olmuştu. Ervâ, ablasına Ka'kâ'ya bunlardan hangisinin uygun olacağını sormasını istemiş, Huneyde'de durumu Ka'kâ'ya iletince “Onların durumunu şiirimle size anlatacağım, siz kardeşine uygun olanı seçin.” demiştir. Ka'kâ' şiirinde, onların durumunu şöyle anlattı:²²⁵

Eğer sen para istersen Ensardan Simâk'ı veya İbn Ferkâd'ı seç.

Eğer savaşta vuruşmayı istersen Bükeyr'i seç. Zîra o, süvariler gerilediği zaman saldıran kişidir.

Üçü de onurun zirvesindedirler. Seçmek size kalmıştır. Beyanın sonucu ise yarın belli olacak.

Ka'kâ'nın diğer eşinin adı Esmâ'dır. Kaynaklarda onun nesebi ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ka'kâ', Irak bölgesinde Hasîd'de Farslıların komutanı Rüzümühr'ü öldürüp zafer elde ettikten sonra, zaferin ve kendisinin bu savaştaki kahramanlığının eşi Esmâ'ya haber verilmesi isteyerek şu dizeleri söylemiştir:²²⁶

Esmâ'ya onun dostunun (kendisini kastederek)Farslıların komutanı olan Rüzümühr'ün hakkından geldiğini haber verin.

Sabah vakti onların ordusunu keskin kılıçlarla biçmeye giderken.

1.3 Şairliği

Ka'kâ' b. Amr, Arapların şair süvarilerindendi. Savaşlara büyük bir heyecanla katılan Ka'kâ', şiirlerle gerek kendisini gerekse ordusunu coşturmuştur. Onun İslâm öncesi şiirleri elimizde bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Müslüman olduktan sonra neredeyse her savaşta şiir söylediği rivayet edilmiştir.²²⁷

²²⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/581; Rıza Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın* (Siyer Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Sti., ts.), 376.

²²⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/267.

²²⁷ Nu'man Abdulmuttâli Kâdı, *Şi'ru'l Futuhu'l İslamiyye fî Sadri'l İslam* (Kahire: Mektebetü Sekafetü'd Dinîyye, 2005), 201.

Ka'kâ', şiiirlerinde genel olarak cihad, şehadet, Allah'a iman, at, savaşların tasviri vb. konuları işlemiştir. Aynı zamanda onun şiiirleri tarihi birer belge niteliğindedir. Okuyucuya sanki savaşları bizzat yaşadığı hissi veren bu şiiirler, savaşın durumunu ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Sadece savaşları değil, anlatmak istediği şeyleri şiiir ile dile getiren Ka'kâ', bu konuda son derece yeteneklidir. Biz burada Ka'kâ'nın şiiirlerinden bazılarını incelemekle yetineceğiz. Zîra onun çok sayıdaki şiiirlerini incelemek bizim tezimizin sınırlarını aşacaktır.²²⁸

Ka'kâ' Irak bölgesi fetihlerinde Musayyah'ın fethi sırasında şu beyitleri söylemiştir:²²⁹

Farslar'ın yüzlerindeki burunlarını kestim,

Değerli gençlerini öldürdüm,

Evlerini yıktım.

Her savaşa giren kahraman değildir.

Ben Fîruzân'ın ordusunu engelledim.

Onlar yavaştı, biz ise hızlıydık.

Geçen gecelerde,

Ansızın saklandıkları yolları ve yerleri yıktım.

Görüldüğü üzere Ka'kâ', Irak bölgesi fetihleri kapsamında Musayyah'ın fethinde söylediği şiiirinde kahramanca savaşıklarından ve düşmanlarına yaptıklarından bahsetmiştir. Şiiirden anlaşılacağı üzere Müslümanlar, savaş boyunca Farslılardan hızlı hareket etmiş ve düşmanı ani bir saldırıyla bertaraf etmiştir.

Ka'kâ', Kâdisiye Savaşım'ın ikinci günü olan Ağvas gününde²³⁰ şu şiiiri söylemiştir:²³¹

Kavâdis tarafında Ağvâs gününde Arap atları bizden başkasını tanımadı.

²²⁸ Ka'kâ'nın şiiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nûrî Hammûdî el-Kaysî - Hâtim Sâlih ed-Dâmin, "Kâdisiye Kahramanlarından İki Şair: Ka'kâ' b. Amr ve Âsım b. Amr", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb Câmî'atü Bağdâd* 31 (1981), 205-251.

²²⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/144.

²³⁰ Kâdisiye Savaşı'nın ikinci günü olan bu güne, orduya destek kuvvetler geldiği için yardım günü manasında yevmu Ağvas denilmiştir.

²³¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/545.

O akşam mızraklarla saldırıyorduk.

Mızraklarımız, düşmanlarımızın tepelerinde rengârenk uçan kuşların rengini andırıyordu.

Ka'kâ', söylediği bu şiirde Arap atlarının nasıl da kendilerinin altında şaha kalktığından bahsetmiş ve mızraklarını düşmanın tepesinde uçan kuşlara benzetmiştir.

Ka'kâ', Kâdisiye Savaşı'nda Ağvas gününde düşmana karşı otuz hamle yaptı ve her hamlesinde bir adam öldürdü. O gün söylediği beyitlerden biri şöyledir:²³²

Hamlelerimle bilerek onları kızdırırım ve isabetli vuruşlarla şakır şakır vururum.

Rabbimden bunun sonunda fevç fevç cenneti dilerim.

Ka'kâ', söylediği bu dizelerde düşmana karşı nasıl da savaştığından bahsetmiş ve bu mücadelesinin karşılığını, arkası kesilmeyecek nimetlerle Allah'tan cenneti istediğini belirtmiştir.

Ka'kâ', Kâdisiye Savaşı'nda İmâs gününde²³³ fillere karşı yapılan mücadeleyi dizelerinde şöyle anlatmıştır:²³⁴

Madrahî b. Ya'mer kavmimi teşvik ediyordu. Yüksekleri saran kavmimi Allah korusun.

Kedeys'te birliklerimiz mevaliye karşı durunca onların fillerine karşı korkmadılar ve gerilemediler.

Düşmanla savaşırsam onu hezimete uğrattırım. Ancak büyük badirelerle karşı karşıya kalırım.

Adeta evler büyüklüğünde saldıran filler görüyorum. Onların gözlerine mil çeker ve burun tarafındaki göz kanallarını parçalarım.

Ka'kâ', şiirinde Farsların fillerinden bahsetmiştir. Savaşın ilk gününde fillerin etkisiyle Müslümanlar çok sayıda şehit vermiş fakat devam eden günlerde Ka'kâ'nın da fillere karşı taktikleriyle fillerin etkisi kırılmıştır. Ka'kâ', büyüklüğünü evlere benzettiği

²³² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/546.

²³³ Kâdisiye Savaşı'nın üçüncü gününe verilen isim.

²³⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/557.

fillerin gözlerini kör etmiş hatta fillerin önünde ilerleyen beyaz filin de hortumunu kesmiştir.

Ka'kâ', Kâdisiye Savaşı'nın son gecesi olan Herîr gecesinde şu beyitleri okumuştur:²³⁵

Biz birçok insanı öldürdük, birer, dörder ve beşer,

Ve sen yüksek tepelerin üzerinden aslanların olduğunu zannedersin.

Onlar öldüklerinde ben şahit olarak çağrılacağım,

Rabbim Allah'tır ve ben mücadele ederek hiddetleniyorum.

Savaşlarda adeta kendinden geçercesine mücadele eden Ka'kâ', yüksek tepelerin üzerinden kendilerini izleyenlerin, sanki savaşta aslanların olduğunu zannedeceklerini söylemiştir. Yani düşmana karşı şiddetli saldırılarını, savaş meydanındaki düşmanın durumunu tasvir eden Ka'kâ', Allah için mücadele ettiğini söylemiştir.

Şam fetihleri kapsamında Suriye'nin fethinden hemen önceki Fihl Savaşı'nda Ka'kâ', şu şiiri söylemiştir:²³⁶

Fihl günü sabahında şahit olduk,

Unutmuş yiğitler silahlarını evde.

Hep atışlar yapıp yaraladık hepsini.

Aslanlar gibi sıçradık o gün.

Darmadağın ettik birliklerini,

Ordumuz şaha kalkarken yok oldu düşman.

Biz Irak'ta da böyle yapmıştık,

İşte Şam, bütün heybetiyle karşımızda.

Şiirlerinin çokluğundan da anlaşılacağı üzere, Ka'kâ', katılmış olduğu her savaşta şiir söylemiştir. Bu şiirler, onun anlayışının yüksek, hitabetinin iyi ve dikkatli olduğunu

²³⁵ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, thk. Ebu'l Kasım İmâmî (Tahran: Surûş, 2000), 1/345; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/366; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/312.

²³⁶ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarame (Beyrût: Dâru'l Fikr, 1995), 2/107-108.

gösterir. Bu şiirlerin, askerlerin üzerinde büyük bir etki bıraktığı aşikârdır. Ayrıca bu şiirler, savaşları betimlemesi açısından birer tarihi belgedir. Ka'kâ', şair süvarilerden olması itibariyle de önemli bir kişiliktir.

2. KA‘KÂ‘ B. AMR’IN İSLÂM’A GİRİŞİ

2.1 Müslüman Olması

Tarihi kaynaklarda Ka‘kâ‘ b. Amr’ın tam olarak ne zaman Müslüman olduğuna dair kesin bilgiler yer almamaktadır. Ancak yaygın ve güçlü kanata gör, Ka‘kâ‘, kabilesiyle birlikte hicretin dokuzunca yılında Müslüman olmuştur.²³⁷

Temîm kabilesinden kalabalık bir heyet, Uyeyne b. Hısn serriyyesinde Müslümanların esir aldığı Temîmlileri geri almak için Medine’ye gelmişlerdi.²³⁸ Esir akrabalarını almak için Medine’ye gelen heyet üyeleri, Hz. Peygamber’in daveti ve Akra‘ b. Hâbis’in teşvikiyle İslâm’a girmişlerdi. Kaynaklarda bu heyettekilerin tamamının isimleri zikredilmez. Ancak Ka‘kâ‘ b. Amr’ın, Hz. Peygamber’in vefatına şahitlik ettiğini ve daha önceki yıllarda kendisiyle ilgili herhangi bir kayıt geçmemesini göz önünde bulundurursak, Ka‘kâ‘nın bu heyette yer aldığını ve kabilesiyle birlikte hicretin dokuzuncu yılında İslâm’a girdiğini söylememiz doğru olacaktır.

2.2 Hz. Peygamber’in Sohbetinde Bulunması

Ka‘kâ‘ b. Amr’ın Hz. Peygamber’in ashabından olduğunu ifade eden Temîmlî tarihçi Seyf b. Ömer, Ka‘kâ‘ b. Amr’ın şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah bana “*Cihad için ne hazırladın?*” dedi. Ben “Allah’a ve Resulüne itaat ve bir de üzerinde savaşabileceğim bir at” dedim. Bunun üzerine Resûlullah “*İşte asıl gaye budur.*” dedi.²³⁹ Ancak bu rivayete hiçbir hadis kaynağında rastlayamadığımızı belirtmemiz gerekir. Seyf’in hadis rivayeti konusundaki durumu da bu rivayeti şüpheli kılmaktadır.²⁴⁰ Fakat bu durum, Ka‘kâ‘nın Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunmadığı anlamına gelmez. Daha Hz. Peygamber hayatta iken bizzat Hz. Peygamber’in davetiyle Müslüman olması ve onun vefatı sırasında Medine’de bulunması, Ka‘kâ‘nın sahâbî olduğuna dair güçlü işaretlerdir. Aynı zamanda İbn Abdilberr, İbn Asâkir, İbn Hacer ve Zehebî gibi muhaddis ve tarihçiler de Ka‘kâ‘nın sahâbî olduğu görüşündedirler.²⁴¹

²³⁷ Âdil Ahmet Kâmil, *Medâin’e Giden Yol* (Beyrût: Dâru’n Nefais, 1986), 493; Madhali, *Ka‘ka’ b. Amr et-Temîmi*, 80.

²³⁸ Bazı kaynaklarda seksen-doksan kişi oldukları nakledilir.

²³⁹ İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/343; Ebü’l-Hüseyn Abdülbâkî İbn Kâni, *Mu‘cemü’s-şahâbe*, thk. Salâh b. Salim (Medine: Mektebetü’l Guraba, 1998), 2/367.

²⁴⁰ Seyf’in hadis rivayeti konusunda zayıf olduğu muhaddislerce ifade edilmiştir. Bu konuya çalışmamızın ilerleyen noktalarında ayrıntılı olarak değinilecektir.

²⁴¹ İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb fi ma‘rifeti’l-aşhâb*, 2/784; Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarame (Beyrût: Dâru’l Fikr, 1995), 39/320;

İbn Hacer'in el-İsâbe'de takip ettiği metod ve Ka'kâ'nın da bu kitaptaki konumu çok önemlidir. Eserini dört bölüme ayıran İbn Hacer, birinci bölümde sahâbî oldukları hem kendi rivayetlerinde hem de başkalarının rivayetleri sayesinde bilinen sahâbîlerin hayatını ele almıştır. Bu rivayetlerin râvi zincirlerinin sahih,²⁴² hasen²⁴³ ve zayıf²⁴⁴ olması fark etmez. İkinci bölümde sahâbenin Asr-ı Saadette dünyaya gelen fakat Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz akıl baliğ olmayan çocuklarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde câhiliyeyi ve Asr-ı Saadet'i görmüş fakat Hz. Peygamber ile görüştiklerine veya gördüklerine dair bir bilgi olmayan kimseler ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise sahâbe kitaplarında isimleri anılan fakat aslında sahâbî olmayan kişilere yer verilmiştir. İşte İbn Hacer, Ka'kâ' b. Amr'ı bu bölümlerden ilkinde yani sahâbî oldukları hem kendi rivayetlerinde hem de başkalarının rivayetleri sayesinde bilinen sahâbîlerin arasında zikretmiştir. Yani, sahâbe hayatlarını anlatan önemli eserlerden biri olan bu esere göre Ka'kâ'nın sahâbe oluşunda şüphe yoktur.

2.3 Hz. Peygamber'in Vefatında Bulunması

Hz. Peygamber, insanları İslâm'a davet görevini yerine getirip din kemale erince, hicretin on birinci yılında Medine'de vefat etmiştir.²⁴⁵ Hz. Peygamber'in vefat ettiğini öğrenen sahâbe büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Bu sırada insanları teskin etmek için Hz. Ebû Bekir: *"Ey insanlar! Kim Muhammed'e (s.a.v) tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a ibadet ediyorsa bilsin ki Allah diridir, asla ölmeyecektir."* Sonra da Âl-i İmrân Suresi'nin şu ayetlerini okudu: *"Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir."* dierek insanları uyarmış ve teskin etmiştir.²⁴⁶

Hz. Peygamber (sav.)'in vefatından sonra ensardan bir grup insan Sa'd b. Ubâde liderliğinde Sakîfetü Benî Sâide'de toplanmış ve Hz. Peygamber'den sonra

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tecridü Esmâ'i-Sahâbe* (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, ts.), 2/16; İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/343; Alaaddin b. Kalit b. Mağlata, *el-İnebetü Ma'rifeti'l Muhtelifi fi him mine's Sahâbe* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşidin Neşir, ts.), 2/102; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 81; Kâmil, *Medâin'e Giden Yol*, 493; Hayrettin Yücesoy, "Ka'kâ' b. Amr et-Temîmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/216.

²⁴² Mehmet Efendioğlu, "Sahih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008).

²⁴³ Mücteba Uğur, "Hasen", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997).

²⁴⁴ Mehmet Emin Özafşar - Mahmut Demir, "Zayıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013).

²⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/654.

²⁴⁶ Âl-i İmrân 33/144.

Müslümanların başına geçecek kişiyi kendi aralarından seçmek için konuşuyorlardı. Daha sonra bu durum, Resûlullah'ın evinde cenaze işleriyle meşgul olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh haber verildi. Onlar da durumun ciddiyetini anlayarak Sakîfe çardağına gitmişlerdir.²⁴⁷

Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Medine'de bulunan Ka'kâ' b. Amr, Hz. Peygamber (sav.)'in vefatına ve akabinde yaşanan Beni Sakîfe olayına şahitlik etmiştir. Ka'kâ', bu şahitliğini şöyle ifade etmiştir: “*Resûlullah'ın vefatını gördüm. Öğle namazından sonra bir adam mescide geldi ve dedi ki Ensar, Sa'd b. Ubâde'yi halife yapmak istiyor. Bu haber, orada bulunan muhacirlerin hoşuna gitmedi.*”²⁴⁸ Görüldüğü üzere Ka'kâ', Müslüman olduktan sonra zaman zaman Medine'de bulunmaya gayret etmiş ve Hz. Peygamber'in son vefat ettiği sırada da Medine'de bulunmuştur. Her ne kadar İslâm'a Hz. Peygamber'in son zamanlarında girmiş olsa da Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'den uzak kalamamıştır.

2.4 Müslümanlar Arasındaki Konumu

Ka'kâ' b. Amr'ın İslâm'dan önceki hayatıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bundan dolayı onun İslâm'a girmeden önceki hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Kendisinin ve kabilesinin İslâm'a Hz. Peygamber (sav.)'in son zamanlarında girmiş olması, Mekke ve Medine gibi Müslümanların merkez şehirlerinde yaşamamış olması gibi sebeplerden kaynaklanabilecek bu durum, onun İslâm'dan önceki hayatıyla ilgili bilgi edinememize neden olmuştur. Ancak İslâm'a girmesiyle birlikte Müslümanlar arasında bilinen bir kişi olduğunu söylemekndür. mümk. Zîra Ka'kâ', Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş, Hz. Peygamber'in vefatına ve akabinde gelişen Hz. Ebû Bekir'in yapmış olduğu hutbe ile Benî Sakîfe olayının başlangıcına şahit olmuştur. Ka'kâ', bu şahitliğini şöyle dile getirmiştir: “*Resûlullah'ın vefatını gördüm. Öğle namazından sonra bir adam mescide geldi ve dedi ki Ensar, Sa'd*

²⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/656-657.

²⁴⁸ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, 3/1283; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 4/109; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Kahire: Dâru'l Hadis, 2006), 2/540; İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/343; Hudayrî Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*, thk. Muhtar İbrahim Heîci (Kahire: El Ezheri Şerif, 2005), 23/160; Kādî Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâîl b. Yûsuf Nebhânî, *Vesaili'l-Vusul ila Şemâilî'r-Resul* (Cidde: Dâru'l Minhac, 2004), 1/36364.

b. Ubâde'yi halife yapmak istiyor. Bu haber orada bulunan muhacirlerin hoşuna gitmedi.”²⁴⁹

Hız. Ebû Bekir (r.a), halifeliğinin ilk zamanlarında vuku bulan ridde olaylarında, Ka'kâ'yı görevlendirmiştir.²⁵⁰ Nesepler ve kabileler konusunda bilgi sahibi olan Hız. Ebû Bekir'in Ka'kâ'yı görevlendirmesi onun Müslümanlar arasında bilinen bir kişi olduğunu göstermektedir. Çünkü Müslümanlar arasında bilinmeyen bir kişinin, böylesine önemli bir sorunda, nesepleri ve kabileleri iyi bilen Hız. Ebû Bekir tarafından görevlendirilmesi söz konusu olamaz.

Ridde olaylarıyla birlikte İslâm uğrunda mücadele etmeye başlayan Ka'kâ' b. Amr, Hız. Ebû Bekir (r.a)'ın övgüsüne de mazhar olmuştur. Hız. Ebû Bekir, Irak fetihlerinde yardım isteyen Hâlid b. Velid'e Ka'kâ'yı göndermiş ve: “Ka'kâ'nın içinde bulunduğu bir ordu yenilmeyecektir.” demiştir.²⁵¹ Bir başka rivayette de Hız. Ebû Bekir'in şöyle söylediği nakledilir: “Ka'kâ'nın sesi ordudaki bin adamdan daha hayırlıdır.”²⁵² Hız. Ebû Bekir'in Ka'kâ'yı bu sözlerle yüceltmesi, onu iyi tanıdığını, Müslümanlar arasında savaçılığın ile meşhur olan bir süvari olduğunu gösterir niteliktedir.

Ka'kâ' b. Amr'ın şöhretini kazandığı asıl fetihler ise Hız. Ömer (r.a) dönemi Irak-İran ve Şam fetihleridir. Özellikle İran fetihlerinin kapısını açan Kâdisiye Savaşı'nda kardeşi Âsım b. Amr ile birlikte gösterdiği kahramanlıklar, onun savaşlardaki maharetini gözler önüne sermektedir. Hız. Ebû Bekir'in Ka'kâ' hakkında söylemiş olduğu güzel sözlerin Hız. Ömer'e ait olduğunu söyleyenler de vardır.²⁵³ Ancak şurası muhakkak ki Ka'kâ' b. Amr, Hız. Ömer dönemi fetihlerinde önemli rol oynayan kişiler arasındadır.

Ka'kâ' b. Amr, Hız. Osman (r.a) ve Hız. Ali (r.a) dönemlerinde meydana gelen siyasi olaylarda da önemli bir rol oynamıştır. Hız. Osman'ın evinde isyancılar tarafından

²⁴⁹ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, 3/1283; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 4/109; Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi' el- ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*, 23/160; Nebhânî, *Vesaili'l-Vusul*, 1/363-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/540.

²⁵⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/206; İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/342.

²⁵¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/235; Muhammed Ratıb Nablusi, *Mevsuatü'l İcazi'l İlmîyyi fi Kuran-u ve's-Sünnetü* (Suriye: Dâru'l Mektebi, 2005), 1/124.

²⁵² İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 4/109; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/540.

²⁵³ Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen Kelvezânî, *Et Temhîd fî Usûlil Fıkh*, thk. Müfid Muhammed (Cidde: Dâru İhyâü't-Turâsi', 1985), 2/41; *Er risaseü'l Ammetü İdareti Buhusil İlmîyyeti* (Mecelletü'l Buhusü'l İslamiyyeti, ts.), 42/270.

muhasara edilmesinden sonra yardım istemesi üzerine onu korumak için Kûfe'den yola çıkmış, hatta bazı rivayetlerde halifenin îrad ettiği Cuma hutbesini dinlediği de geçmektedir.²⁵⁴ Ancak Ka'kâ'nın Cuma hutbesini dinlediğine dair bilgi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü kaynaklarda Medine'de bir ordu bulunduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Ka'kâ'nın bu olaylar sırasında askerleriyle birlikte Medine'de bulunduğu bilgisinin doğru olduğunu kabul etsek bile, halifenin isyancılar tarafından muhasara edildiği hatta susuz bırakıldığı bir ortamda, yaşanan olaylara müdahale etmemiş olması pek mümkün görünmemektedir. Zira isyanlar sırasında Kûfe'deki askeri birliklerin komutanı olan Ka'kâ', halifeye karşı buradaki isyanları bastırmaya çalışmıştır. Tüm bunlardan dolayı, tek bir kaynakta rastladığımız bu bilginin doğru olmadığını söylemek mümkündür.

Ka'kâ' b. Amr, Hz. Ali (r.a) dönemindeki Cemel ve Sıffin Savaşlarında Halife Hz. Ali'nin saflarında mücadele etmiştir. Hz. Ali'nin Cemel'de Hz. Aişe tarafına gönderdiği elçi olan Ka'kâ', iki taraf arasındaki barış görüşmelerini yürütmüştür. Hatta kaynaklarda bu görevinde başarılı olduğu ancak daha sonra ortaya çıkan fitnelerden dolayı savaşın meydana geldiği nakledilir.²⁵⁵ Bu durum Ka'kâ'nın diplomatik açıdan yetenekli olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere Ka'kâ' b. Amr, Hz. Peygamber döneminde etkin rol oynayan kişilerden olmasa da Hulefâ-yi Râşidîn döneminin etkin isimlerindedir. Hem savaşlarda hem de siyasi olaylarda tercih edilir olması, onun önemli ve güvenilir bir şahıs olduğunu göstermektedir. Onun başarılı bir süvari olmasının yanı sıra idare kabiliyeti, şiirde ve hitabetteki yeteneği tercih edilmesinde etkili olmuştur.

²⁵⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/530; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 19/487; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/476; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik Assam Mekki, *Sumutu'l Nucumu'l Avali fi Enbai'l Eveli ce't Teveli*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1988), 2/524.

²⁵⁵ Seyf b. Ömer Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, thk. Ahmet Râtıb (Beyrût: Dâru'n Nefais, 1993), 145; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4/488; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/505; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Mahmud Mehdi (Beyrût: Dâru'l Cîl, 1987), 1/153; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/591-593; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Târîhu İbnu Haldûn*, thk. Halil Şehâde (Beyrût: Dâru'l Fikr, 1988), 2/613-619.

3. KA'KÂ' B. AMR'IN VEFATI

Tarihi kaynaklarda Ka'kâ' b. Amr'ın Sıffin Savaşı'ndan sonra herhangi bir savaşa katıldığına dair bir kayıt yoktur. Esasen bu savaştan sonra Ka'kâ' hakkında herhangi bir bilgi de yoktur. Bu da onun hayatının son zamanlarına dair bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Sadece Taberî, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hicretin kırk birinci yılında, Kûfe şehrinde yaşayan Hz. Ali taraftarlarını başka şehirlere gönderdiği ve Ka'kâ'nın da bu grup içerisinde olduğunu nakleder. Kûfe'den çıkarılan bu gruba "Nevâkil" denir. Nevâkilden olan Ka'kâ Muâviye tarafından Filistin'de İliyâ'ya²⁵⁶ yerleştirilmiştir.²⁵⁷

Taberî' de yer alan Ka'kâ'nın Filistin'e gönderildiği bilgisi, gerek onun vefat yılı gerekse vefat ettiği yer konusunda az da olsa bize yol göstermektedir. Bazı kaynaklarda Ka'kâ'nın hicri otuz beş veya kırk yılında vefat ettiği bilgisi geçer.²⁵⁸ Fakat Ka'kâ'nın hicretin kırk birinci senesinde Filistin'e gönderildiği bilgisi, Ka'kâ'nın vefat yılı için söylenen bu sözlerin yanlış olduğunu ve onun bu tarihten sonra vefat ettiğini gösterir.²⁵⁹

Tarihi kaynaklar, Ka'kâ'nın vefat ettiği yer konusunda da bilgi vermezler. Fakat Mısırlı ilim adamı Ali Paşa Mübârek'in²⁶⁰ kaleme aldığı el-*Hıtaü't-Tevfikıyyetü'l-Cedîde* adlı Mısır'ın şehirlerini anlatan yirmi ciltlik eseri, bu konuda önümüzü aydınlatmaktadır. Ali Paşa, aynı zamanda kendi doğduğu yer olan Mısır'ın kuzeydoğusunda bulunan Dekahliyye (الدقهلية) valiliğine bağlı Menzele (المنزلة) şehrinde, Ka'kâ' b. Amr adına bir kabir ve cami olduğunu söyler.²⁶¹ Bu şehri ziyaret eden araştırmacı Muhammed Madhâli de²⁶² Ka'kâ'ya ait olduğunu inanılan bir kabir ve cami olduğunu belirtir. Ka'kâ' b. Amr et-Temîmî isimli bu cami, Süveydan el-Hureybi tarafından inşa edilmiştir. Camide Ka'kâ'ya ait olduğuna inanılan bir kabir vardır. Halk ve çevre şehirlere gelen insanlar, pazartesi geceleri ve mevlit kandillerinde burada

²⁵⁶ İliyâ, Kudüs'ün isimlerinden biridir. Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ, 2001", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 308.

²⁵⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/275.

²⁵⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvad (Beyrût: Dâru'l Garbi'l İslami, 2003), 2/378; Muhammed b. Mahmud. Muhammed b. Ali b. Fâris Ziriklî, *el- A'lâm* (Beyrût: Dâru'l İlmi lil Malâyin, 2002), 5/201.

²⁵⁹ Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 264.

²⁶⁰ Kâzım Yaşar Kopruman, "Ali Paşa Mübârek", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/433-434.

²⁶¹ Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaü't-Tevfikıyyetü'l-Cedîde* (Mısır: el Matbaatü'l Kübra Emiriyye, 1888), 15/76.

²⁶² Suudlu araştırmacı Muhammed Madhali, yüksek lisans tez çalışmasını Ka'ka' b. Amr'ın hayatı üzerine yapmıştır.

toplularak ibadet etmektedirler. Hatta bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir.²⁶³ Ayrıca Menzele şehrinde, Ka'kâ' b. Amr adına, caddeler, sokaklar ve pazarlar da bulunmaktadır.²⁶⁴ Aynı zamanda Ka'kâ' ile ilgili halk arasında yaygın olan fakat kaynağını bulamadığımız bazı bilgiler de mevcuttur. Anonim diyebileceğimiz bu bilgilerden birine göre "Ka'kâ', Amr b. As'a mektup yazarak Bizans'ın bir kalesini fethettiğini ve o yere yerleştiğini haber verdiğinde, Amr da bu yerleştiğin yer (منزلة) mübarek olsun demiştir." Bundan sonra şehrin adı da Menzele olarak kalmıştır.²⁶⁵

Vâkîdî, Hz. Ömer döneminde Mısır fetihlerinde Ka'kâ'nın da bulunduğunu ve birçok sahâbe gibi Mısır'da Menzele'ye yerleştiğini nakleder.²⁶⁶ Daha sonra komutan Amr b. As, komutanlara asker vererek onları Cîza şehrine gönderir. Ka'kâ'da Cîza'ya gönderilen komutanlardandır.²⁶⁷ Hatta Vâkîdî, Ka'kâ'nın burada bir şiir söylediğini nakletmiştir.²⁶⁸

Tarihi kaynaklar, onun hayatının son zamanları hakkında bilgi vermese de, Taberî'nin naklettiği Ka'kâ'nın Filistin'e gönderildiği bilgisi ve Menzele şehrindeki kabir ile halk arasındaki bu kabrin Ka'kâ'ya ait olduğu yaygın inancı, Menzele'deki kabrin Ka'kâ'ya ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Kûfe'den yaklaşık 800 km uzaklıkta bulunan Kudüs'e gönderilmesi, kendisinin daha önce fetih hareketlerine katıldığı ve Kudüs'ten yaklaşık 300 km uzaklıkta bulunan Mısır'ın Menzele şehrine gitmiş olması ihtimalini dahilindedir. Ka'kâ'nın daha önce Mısır'da bulunduğu bilgisi ve Menzele'deki kabir ile halk arasındaki genel inanış, Menzele'de bulunan kabrin Ka'kâ'ya ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ka'kâ' b. Amr'ın kabrinin bulunduğu yer konusunda Menzele şehrinde başka herhangi bir yerin isminin geçmemesi de, bu durumu doğrulamaktadır. Muhammed Madhâli de Ka'kâ'nın kabrinin Menzele şehrinde olduğu görüşündedir.²⁶⁹

²⁶³ Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 78.

²⁶⁴ Mübârek, *el-Hıtaü't-Tevfikıyyetü'l-Cedide*, 15/76.

²⁶⁵ "مركز المنزلة"، *الدقهلية*, (blog), 03 Aralık 2018.

²⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Futuhu's-Şam* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997), 2/207.

²⁶⁷ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/212.

²⁶⁸ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/218.

²⁶⁹ Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 264.

4. KA‘KÂ‘ B. AMR ETRAFINDAKİ ŞÜPHELER

4.1 Murtazâ Şerif el-Askerî’nin İddiaları

Şii müellif Murtazâ Şerif el-Askerî’nin, *Abdullah b. Sebe’ ve Esâtîru Uhrâ* isimli eserinin²⁷⁰ devamı niteliğinde olan “Yüz Elli Uydurulmuş Sahabî” (خمسون و مائة صحابي) (مختلق)²⁷¹ adlı eserinde ridde olayları, Irak fetihleri ve fitne olaylarıyla ilgili en geniş rivayetleri aktaran Seyf b. Ömer hakkında ağır eleştirilerde bulunmuştur. Ka‘kâ‘ gibi Temîm kabilesinden olan ve Ka‘kâ‘ ile ilgili rivayetlerin büyük bir kısmını aktaran Seyf’in muhaddisler tarafından eleştirilmesini iddialarının merkezine almıştır. Sonuç olarak Askerî, Seyf b. Ömer’in kronoloji hatalarına düştüğünü, olayları, mekânları, şiirleri ve kişileri uydurduğunu, bu nedenle de onun tek kaldığı rivayetlerin kabul edilmemesi gerektiğini iddia etmiştir.²⁷² Bu bağlamda Askerî eserinde, Ka‘kâ‘ b. Amr’ın da²⁷³ içinde yer aldığı yüz elli dokuz sahâbînin aslında Seyf b. Ömer tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir.

Muhaddislerin Seyf b. Ömer hakkındaki görüşleri gerçekten de olumlu değildir. Fakat bu durum tarihçiler arasında sadece Seyf b. Ömer’e has bir durum değildir. Nitekim önemli tarihçilerden biri olan Vâkîdî de bu eleştirilerden payını ağır bir şekilde almıştır.²⁷⁴ Bu durum, hadislerin rivayetindeki isnad sisteminin tarihi rivayetlerde de aynı şekilde uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak hadis bir ilim dalıyken tarih de bir ilim dalıdır ve olaylara, rivayetlere yaklaşım şekli farklı olabilmektedir. Bu sebeplerden ötürü hadisçilerin tarihçiler hakkındaki olumsuz görüşleri tam anlamıyla gerçeği yansıtmayabilir.²⁷⁵ Hadis ilminde zayıf olan birisi tarih ilminde kuvvetli olabilir. Nitekim İbn Hacer, Seyf b. Ömer’in hadis ilminde zayıf

²⁷⁰ Murtazâ Şerif Askerî, *Abdullah b. Sebe’ ve Esâtîru Uhrâ* (Mektebetü’l İslâmiyetü’l Kubra, 1991); Bu eser, Türkçeye Abdülbâki Gölpınarlı tarafından 1974 yılında *Abdullah b. Sebe Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)* adıyla çevrilmiştir.

²⁷¹ Murtazâ Şerif Askerî, *Hamsûn ve Mie Sahâbî Muhtelak* (Beyrût: Dâru’z Zehra, ts.).

²⁷² Askerî, *Hamsûn ve Mie*, 2/35.

²⁷³ Askerî, *Hamsûn ve Mie*, 1/89-171.

²⁷⁴ Rıdan Yarba, “Cerh ve Ta’dil Âlimlerine Göre Vâkîdî (ö. 207/823)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (27 Kasım 2015), 2.

²⁷⁵ Mahmut Kelpetin, *Hulefâ’yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği* (İstanbul: Siyer, 2012), 44.

olduğunu fakat onun tarih ilminde umde olduğunu söylemiştir.²⁷⁶ Zehebî de Seyf b. Ömer'in tarihte uzman, bilgin, mütehasıs (عارفا) birisi olduğunu söylemiştir.²⁷⁷

Seyf b. Ömer'i diğer tarihçilerden ayıran en önemli özelliği, diğer tarihçilerin kısa bir şekilde anlattığı konuları ayrıntılı bir şekilde anlatmış olmasıdır. Askerî onun bu ayrıntılı anlatımının, rivayetleri uydurmuş olmasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Askerî'nin bu iddialarını değerlendiren Kuzudişli, şunları söylemiştir: “*Seyf ile çağdaş olan ve Gulat-ı Şi'a'ya mensup Temîmli tarihçi Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkârî (120-212)*²⁷⁸ *Seyf'ten nakillerde bulunmuştur. Seyf ile aynı kabileden olup neredeyse aynı dönemde yaşadığını söyleyebileceğimiz ve üstelik zıt fikirlere sahip bir tarihçinin, bulunduğu kabileye nisbet edilen uydurulmuş şahsiyetleri ayırt edememesi pek mümkün görünmemektedir. Örneğın Askerî'nin, bir kısmının sahâbî kabul edildiğine işaret ederek hepsini uydurma kabul ettiği bir aileye mensup olan Naft b. Esved et-Ternîmi'nin bazı beyitlerine el-Minkar Seyf b. Ömer' den nakille yer vermektedir. Seyf ile yakın dönemde yaşamış Temîmli bir tarihçinin kabilesinde hiç olmayan bir aile mensubuna ve şiirine gerçekmiş gibi davranıp nakletmesi pek makul görünmemektedir. Aralarındaki görüş farklılığına rağmen Minkari'nin farklı yerlerde bizzat Seyf'ten alıntılar yapması ya da başka eserlerde Seyf'in hayali sahâbî denilen bazı şahısları naklederken görülmesi Seyf'in bu kadar büyük çapta hayal mahsulü sahâbîler, râviler, hadiseler, şiirler, yer isimleri üretmediğine işaret etmektedir.*”²⁷⁹ Seyf b. Ömer'in bu ayrıntılı bilgilere hâkim olmasının sebebini onun kabilesi Temîm kabilesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ridde olayları ve Irak fetihleri Temîm kabilesinin yaşadığı bir coğrafyada meydana gelmiştir. Ayrıca fitne olaylarının içinde yer alan kabilelerden biri de Temîm kabilesidir. Bu olaydaki farklı gruplara kabileden birçok kişi katılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerindeki olaylarda önemli şehirlerden biri olan Kûfe Temîm kabilesinin o dönemde yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biridir. Ka'kâ' b. Amr'ın da Hz. Osman döneminde Kûfe'deki askeri birliklerin sorumlu olduğunu

²⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Takrib ve Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Matbaatü Dâiretü Maârif, 1986), 262.

²⁷⁷ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânu'l İ'tedeli fi Nakdi'r-Ricâli*, thk. Ali Muhammed Becevî (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 1963), 2/255.

²⁷⁸ Temîm kabilesine mensup şii tarihçi. Mustafa Zeki Terzi, “Nasr b. Müzâhim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/32/415.

²⁷⁹ Bekir Kuzudişli, “Yüz elli Uydurma Sahâbî Var mı? Murteza el-Askerî'nin Hamsüne ve Mie Sahâbîyyin Muhtalakin Adlı Kitabındaki İddialarının Tahlihi”, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe* (Sakarya, 2013), 293-329.

hatırlamakta fayda var. Çalışmamızın ilk bölümlerinde zikrettiğimiz üzere savaşçı kabilelerden olan Temîm kabilesi üyelerinin Râşid Halifeler Dönemi fetihlerine yoğun bir şekilde katılım göstermiş olması, Seyf b. Ömer'in bu dönemdeki olaylarla ilgili diğer tarihçilerden daha çok bilgiye sahip olmasını sağlamıştır. M. Kelpetin de Seyf b. Ömer'in diğer tarihçilerin vâkıf olmadığı ayrıntılı bilgilere vakıf olmasını, Seyf'in Temîm kabilesine mensup olmasına bağlamaktadır. Seyf b. Ömer'in rivayetleri olmadan Hulefâ-yi Râşidîn dönemin anlaşılamayacağını söyleyen Kelpetin, Seyf b. Ömer'in kronoloji hatasına düştüğünün, kabile asabiyetiyle Ka'kâ' b. Amr gibi bazı kabile üyelerini sürekli ön planda tuttuğunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir.²⁸⁰

Doktora çalışması *Hulefâ'yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği* olan M. Kelpetin, Askerî'nin Seyf b. Ömer ile ilgili değerlendirmelerini “*Askerî'nin Seyf'e yönelttiği kimi eleştirilerde haklılık payı bulunmaktadır. Ancak Askerî'nin Seyf ile ilgili iddialarını ideolojik bir temele oturtması; Seyf'i kimi rivâyetlerde yalnız kaldığı için suçlamasına rağmen çoğu zaman kendisinin de yalnız kalmış başka bir kaynağı tercih etmesi; Askerî'nin kendisine kaynak aldığı rivayetlerin içinde kendi görüşlerine paralel kısımları seçip rivayetin devamını görmezden gelmesi ve Seyf karşıtı değerlendirmeleri bu şekilde yapmış olması, Askerî'nin iddialarının eleştirilmesi gereken hususlarıdır. Ayrıca Seyf'in rivâyetlerini diğer kaynaklarla karşılaştırırken sadece birkaç kaynakla yetinmesi ve diğerlerini göz ardı etmiş olması da Askerî'nin değerlendirmelerinde çok isabetli olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde Seyf'in rivâyetlerindeki sened kısmını hadis ilminin kriterlerine göre değerlendirmesi ve sonuç olarak Seyf hakkında olumsuz kanaate varması da Askerî'nin değerlendirmelerini tutarsız kılmaktadır.*” şeklinde tenkit etmiştir.²⁸¹

Askerî'nin ilgili eserinde, Ka'kâ' ile ilgili problemliler olarak gördüğümüz bazı noktalara temas etmek istiyoruz. Ancak belirtmemiz gerekir ki bunu tezimizin sınırlarını göz önünde tutarak birkaç madde ile sınırlandıracağız.

el-Askerî, Hamevî'nin Buzâha gününde Ka'kâ'nın söylemiş olduğu bir şiiri naklettiğini, fakat bu şiirin Seyf b. Ömer'in uydurması olduğunu yazmaktadır.²⁸² Bu

²⁸⁰ Kelpetin, *Hulefâ'yi Râşidîn*, 310-314.

²⁸¹ Kelpetin, *Hulefâ'yi Râşidîn*, 46.

²⁸² Kuzudişli, “Yüz elli Uydurma Sahâbî Var mı?”, 1/96.

şiiir, Ka'kâ'nın Tuleyha b. Huveylid'e karşı Buzâha Savaşı'na katıldığının da delilidir. Ancak burada ilginç olan Hamevî şiiirin kaynağını belirtmemesidir.²⁸³ Hamevî, şiiiri kimden aldığını belirtmediği halde, Askerî bu şiiiri rivayet edenin Seyf b. Ömer olduğunu nasıl tespit etmiştir? Üstelik bu şiiir, ne Taberî de ne de diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Durum böyleyken Askerî, hangi ilmî yollarla bu şiiirin rivayetini Seyf'e isnad etmiştir?

el-Askerî, Ka'kâ'nın Irak ve Şam fetihlerine katıldığına dair rivayetlerin Seyf b. Ömer'den geldiğini ve bunların Seyf'in uydurması olduğunu söylüyor. Bunu delillendirirken de bu rivayetlerin Belâzurî gibi kaynaklarda olmadığına dikkat çekiyor. Ancak dikkat edilirse kaynakların hepsi bu fetihlerden ayrıntılı bir şekilde bahsetmemiştir. Bu fetihlere katılan kahramanların hepsinden de söz etmemişlerdir. Sadece Seyf'in rivayetlerinde bu fetihler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Mesela İran fetihlerinin en önemli savaşlarından Kâdisiye Savaşı'ndan, Belâzurî ve Halîfe b. Hayyât özet bir şekilde bahsetmişlerdir.²⁸⁴ Bununla birlikte bu savaşta Kisrâ'nın sarayına elçiler gönderilmesi, savaş meydanındaki kahramanlıklar ve Medaîn'in kapılarının Müslümanlara açılması gibi önemli olaylar meydana gelmiştir. Ka'kâ b. Amr gibi Ebû Mihcen es-Sekafî gibi kahramanlar bu savaşın kazanılmasında önemli bir pay sahibi oldular. İşte bu detayları Seyf'in rivayetleriyle Taberî, İbnü'l Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçiler zikretmiştir.²⁸⁵ Diğer tarihçilerin yer vermediği bu ayrıntıları zikretmek bir eksiklik değil aksine bir tarihi olayların daha fazla bilinmesine katkı sağlamıştır.

el-Askerî, Seyf'in Kâdisiye savaşında zikretmiş olduğu Ermâs, Ağvâs ve İmâs günlerinin İslâm tarihine eklenmiş üç gün olduğunu iddia eder. Yani müellife göre aslında bu günler gerçekte yaşanmamış olup Seyf'in uydurmasıdır.²⁸⁶ Ancak Halîfe b. Hayyât da günlerin isimlerini zikretmeden bu savaşın zorlu üç gününden bahsetmektedir.²⁸⁷

²⁸³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/408.

²⁸⁴ Belâzurî, *Fütühu'l-büldân*, 251-258; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziya Umerî (Beyrût: Dâru'l Kalem, 1997), 131-133.

²⁸⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/480-570; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/287-316; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah Abdulmuhsin (Dâru'l Hicr, 2003), 9/618-641.

²⁸⁶ Kuzudişli, "Yüz elli Uydurma Sahâbî Var mı?", 1/134.

²⁸⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 1/132.

el- Askerî, eserinde, Mâkânî'nin Tenkîhu'l-makâl'ında Ka'kâ' ismini bazen yalnız bazen de Ka'kâ' b. Umeyr et-Temîmî (ابن عمير) olarak zikrettiğini ve bu şekilde bilindiğini söylemektedir. Daha sonra İbn Abdilberr ve İbnü'l Esîr, onu Ka'kâ' b. Amr olarak isimlendirdi diye eklemekte ve doğrusunun da bu olduğunu söylemektedir.²⁸⁸ Yani Askerî, varlığını inkâr ettiği Ka'kâ'nın, babasının adının Amr olduğunu söylemektedir.²⁸⁹

el-Askerî, eserinde Ka'kâ'nın Kâdisiye savaşının ikinci gününde, Köprü Savaşı'nda, Müsenna b. Hârise'yi şehit eden Sâsânî komutanı Behmen Câzeveyh ile mübareze ettiğini ve onu öldürdüğü bilgisini yazmaktadır.²⁹⁰ Hâlbuki Köprü Savaşı'nda şehit olan Ebû Ubeyd es-Sekaffî'dir ve Müsenna bu savaşta ordunun geri kalan kısmını toparlayan isimdir. Bu durum da müellifin ne kadar dikkatsiz olduğunu göstermektedir.²⁹¹

Seyf b. Ömer'in, rivayetlerinde tek kaldığını iddia eden el-Askerî, Vâkıdî'nin Ka'kâ' ile ilgili rivayetlerini de görmezden gelmiştir. Oysa önemli bazı tarihçiler gibi Vâkıdî, Ka'kâ'nın; Irak, Şam ve Mısır fetihlerine katıldığını eserlerinde yazmıştır.

Sonuç olarak Askerî, Seyf'in rivayetlerine ilmî bir eleştirinin boyutlarını aşacak şekilde ideolojik olarak yaklaşmıştır. Onun bu yaklaşımı zaman zaman gerçekleri açık bir şekilde çarpıtmasına neden olmuştur. Kendisinin Ka'kâ'nın uydurulmuş bir kişi olduğunu kanıtlamak amacıyla göstermiş olduğu deliller, Ka'kâ'nın varlığına delil olmuştur. Bundan dolayı onun iddialarının doğru ve tutarlı olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Askerî'nin, tarihe ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşan mezhebi düşüncelerinin etkisinde kaldığını söylemek mümkündür.²⁹²

²⁸⁸ Askerî, *Hamsûn ve Mie*, 1/165.

²⁸⁹ Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 270.

²⁹⁰ Askerî, *Hamsûn ve Mie*, 1/168.

²⁹¹ Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 270.

²⁹² Şaban Öz, "Tarih Felsefesi Bağlamında Şî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (01 Nisan 2007), 122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KA'KÂ' B. AMR

1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE KA'KÂ' B. AMR (11-13/632-634)

Ka'kâ' b. Amr'ın tarih sahnesine çıkışı Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde olmuştur. Hz. Ebû Bekir onu ilk önce ridde savaşlarında görevlendirmiştir. Bu savaşlardan Buzâha Savaşı'nda, peygamberlik iddia eden Tuleyha b. Huveylid'e karşı Hâlid b. Velîd'in ordusunda yer alan Ka'kâ', irtidat eden Alkame b. Ülâse'nin üzerine gönderilen seriyyenin de komutanı olarak halife tarafından görevlendirilmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in bir rivayette “*Ka'kâ'nın içinde olduğu ordu yenilmeyecektir.*” dediği nakledilir. Bir başka rivayette de “*Ka'kâ'nın sesi, ordudaki bin kişiden daha hayırlıdır.*” diyerek Ka'kâ'nın askeri kabiliyetine dikkat çekmiştir. Ka'kâ' b. Amr, bu dönemde cerayan eden ridde savaşları ile Irak ve Suriye bölgesi fetihlerinde aktif rol oynamıştır.

1.1 Ridde Savaşlarında Ka'kâ' b. Amr

Ridde kelimesi ve ondan türemiş irtidâd sözcüğü, ıstılahi olarak iman ettikten sonra İslâm'dan dönmek anlamına gelir. Dinden dönen kişiye ise mürted adı verilir.²⁹³

Ridde olayları Hz. Peygamber (sav.) 'in Vedâ haccından sonra Medine'de hastalandığı günlerde bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasıyla başlamış, Hz. Peygamber'in vefatının ardından da bazı kabilelerin namaz kılacaklarını fakat zekât vermeyeceklerini söylemeleriyle genişleyip isyana dönüşmüştür.²⁹⁴

Hz. Peygamber döneminde başlayıp Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın hilâfeti sırasında devam eden ridde olaylarının sebeplerini dinî ve siyasî olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür. Bu kabilelerin bir kısmı dinî gerekçelerle isyan etmişlerdi. Hz. Peygamber'in vefatına kadar Müslümanlar Mekke ve Medine çevresinde siyasî hâkimiyeti sağlamakla birlikte, bu dönemde kabileler arasında İslâm tam olarak benimsenmemiştir. Çünkü kabilelerin İslâm'a girişleri henüz çok yeniydi ve eski alışkanlıklarını henüz terk etmemişlerdi. İslâm ile bağları çok incedi. Hz.

²⁹³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 3/173.

²⁹⁴ Mustafa Fayda, “Ridde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 35/91.

Peygamber'in vefatıyla da İslâm'ı terk ederek peygamberlik iddiasında bulunan yalancı kimselerin peşine düşmüşlerdi.²⁹⁵

Ridde hâdîselerinin dinî sebepleri olduğu kadar, siyasî sebepleri de vardı. Bunun en önemli delili, olayların başını çeken peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin, aslında dinî olmaktan daha çok soyları adına Medine'nin siyasî otoritesine isyan eden siyasî nitelikli kabile reisleri olmalarıdır. Onların peygamberlik makamını kullanarak isyan etmeleri, insanların dinî duygularını da kullanarak kendilerine daha kolay itaat etmelerini sağlamak ve Medine'deki Peygamber'e alternatif olma gayretinin sonucudur. Onların etrafında toplanan kabileler de onların peygamberliklerinden daha çok siyasî kimliklerini dikkate almışlardır.²⁹⁶

Aslında peygamberlik iddiasında bulunan yalancıların siyasî kimliğinden kastedilen şey, kabilecilik düşüncesidir.²⁹⁷ Hz. Peygamber'in sağlığında, kendi siyasî varlıklarını korumak amacıyla da İslâm'a giren bazı Arap kabileleri, O'nun vefatıyla Kureyş'e itaat etme fikrinden vazgeçtiler. Nitekim İslâm, kabileciğe karşı mücadele etse de kabilelerin İslâm'ı henüz tam anlamıyla benimsememiş olması, kabilecilik düşüncesini ve kabileler arasındaki rekabeti canlı tutuyordu. Taberî'nin naklettiği Müseylime ile Talha en-Nemerî arasındaki şu konuşma durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır: Talha, Yemâme'ye gittiğinde "*Müseylime nerede?*" diye sordu. Onlar: "*Böyle konuşma, o Resûlullah'tır.*" dediler. Talha: "*Hayır, onu görmeden bu sözü söyleyemem.*" dedi. Yanına vardığında ona: "*Müseylime sen misin ?*" dedi. Müseylime "*Evet*" deyince Talha: "*Sana kim geliyor?*" dedi. Müseylime: "*Rahmân*" dedi. Talha: "*Karanlıkta mı? Yoksa ışıktaki mı?*" diye sordu. Müseylime: "*Karanlıkta*" dedi. Bunun üzerine Talha: "*Şahitlik ederim ki sen yalancısın, Muhammed ise doğrudur fakat Rebîa'nın yalancısı, bize Mudar'ın doğru sözlüsünden daha sevimlidir.*" dedi.²⁹⁸ Anlaşılacağı üzere, Hz. Muhammed (s.a.v)'in doğru sözlü olduğunu, onun hak peygamber olduğunu bildikleri halde kabilecilik düşüncesiyle, yalan söylediğini bildikleri birinin arkasından gidiyorlardı.

²⁹⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/58-59.

²⁹⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/60.

²⁹⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/60; Fatma Kızıl Karaca, *İslâm'da Kurumsallaşma Süreci: Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 44.

²⁹⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/286.

İslâm'ın temel şartlarından olan zekât ibadeti, dinî bir anlama sahip olduğu kadar siyasî ve ekonomik bir anlam da barındırıyordu. Nitekim zekât ibadeti, İslâm devletine tabî olanlar için itaat etmenin sembolü olarak da kabul ediliyordu. Bu nedendendir ki kabile bağımsızlığına önem veren Arap kabileleri, Resûlullah'ın vefatıyla Medine otoritesinin zayıfladığını düşünerek zekâtlarını vermek istememişler ve Medine'den bağımsızlıklarını ilan etmek istemişlerdi.²⁹⁹

Hz. Peygamber hayatta iken ridde hadislerini ilk başlatan Yemen'de Abhele b. Kâ'b b. Avf el-Esved el-Ansî olmuştur. Kâhin olan Esved, Kahtânîler'den Mezhic'in bir kolu olan Ans kabilesine mensuptur. Siyah tenli olduğu için "Esved" lakabıyla bilinir. Câhiliye Dönemi kâhinlerinin yaptığı gibi yüzüne peçe taktığı veya çok sık sarhoş olduğu için "Zülhimâr" (ذو الخمار) lakabıyla bilinirdi. Ayrıca onun tâlimatı doğrultusunda şartlandırılmış olarak kendisine secde eden eşeğinden dolayı "Zülhimâr" (ذو الحمار) lakabıyla da tanınırdı. Ayrıca Esved, kendinse Rahmânü'l-Yemen sıfatını uygun bulmuştu.³⁰⁰

Hz. Peygamber (sav.), çevre ülkelere İslâm'a davet amacıyla mektuplar yazıyordu. Bu mektuplar çerçevesinde Mekkeli Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi bir davet mektubu ile Kısra II. Pervîz'e göndermişti. Kısra mektupta hitap kısmının kendi imparatorluk şanına uygun bulmayarak ve çölde yaşayan bir Arab'ın, kendisini dinine davet etmesine kızarak mektubu yırtmış ve San'a valisi Bâzân'a Hz. Peygamber hakkında kendisine bilgi vermesini, başka bir rivayete göre ise onu yakalayıp huzuruna getirmesini emretmiştir. Bunun üzerine Bâzân elçilerini Medine'ye gönderdi. Elçiler Bâzân'ın mektubunu Hz. Peygamber'e sundu. Elçileri iyi karşılayan Hz. Peygamber onları İslâm'a davet etti ve o gece Kısra II. Pervîz'in oğlu tarafından öldürüldüğünü onlara haber verdi. Kısra'nın öldürüldüğünü öğrenen iki elçi San'a'ya döndü. Elçiler duydukları önemli haberi Bâzân'a bildirdiler. Bâzân, Kısra'nın öldürülmüş olduğu haberini teyit ettirdikten sonra Müslüman oldu. Onunla birlikte San'a halkı Müslüman oldular. Hz. Peygamber de vefatına kadar Bâzân'ı San'a valisi olarak yerinde bıraktı. Bâzân vefat ettikten sonra Hz. Peygamber onun yerine oğlu Şehr'i vali tayin etti. Ayrıca Yemen'in diğer şehirlerine ashabından da olmak üzere valiler tayin etti. Ancak bir

²⁹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/61; Karaca, *İslâm'da Kurumsallaşma Süreci*, 45.

³⁰⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 109; Algül Hüseyin, "Esved el-Ansî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/440.

rivayete göre Hz. Peygamber'in İslâm'a davet etmek üzere kendisine Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi gönderdiği fakat kabul etmeyen Esved el-Ansî, Şehr b. Bâzân'ı öldürerek kısa sürede Yemen'de kontrolü ele geçirdi. Bazı Arap kabileleri peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ve kısa sürede Yemen'in kontrolünü sağlayan Esved'in peşine takılarak irtidat ettiler. Esved'in haberini alan Hz. Peygamber, Yemenli Müslümanlara mektup yazarak Esved'i öldürmelerini istedi. Bunun üzerine bölgenin ileri gelenlerinden Kays b. Mekşûh, Fîrûz, Cüşeyş ve Dâzeveyh, aynı safta göründükleri Esved'e suikast düzenlemek amacıyla birleştiler. Kocasını öldürüp kendisini zorla nikâhladığı için Esved'den nefret eden Şehr b. Bâzân'ın hanımı Âzâd'ın da yardımıyla bir gece yarısı girdikleri evinde Esved'i öldürdüler. Böylelikle Yemen'de hâkimiyet ve güvenlik tekrar sağlandı.³⁰¹ Esved'in öldürüldüğü haberi Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla bildirildi. Resûlullah durumu ashabına şöyle bildirdi: *“Dün el-Ansî öldürüldü. Onu mübarek bir aileden mübarek bir insan öldürdü.”* Öldüren kimdir diye sorulunca *“Fîruz, Fîruz kazandı!”* buyurdu. Resmi olarak elçilerce bu haber Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin ilk günlerinde Medine'ye ulaştı.³⁰²

Hz. Peygamber (sav.)'in vefatından sonra Müslümanların başına geçen Hz. Ebû Bekir, hali hazırda büyük bir problem olan ridde olaylarıyla karşı karşıya kaldı. Arap Yarımadası'nın her tarafından isyan ve irtidat haberleri geliyordu. Kabilelerin bir kısmı zekât vermek istemediklerini bildirip Medine'ye heyetler gönderiyorlardı. Bir kısmı da peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Esved el-Ansî gibi kişilerin peşine takılarak irtidat ediyorlardı. Ancak tüm bu isyan hareketlerine karşı Hz. Ebû Bekir kararlı bir tavır takınmıştır. Özellikle namaz kılacaklarını fakat zekât vermeyeceklerini bildiren Arap kabilelerine karşı hiç taviz vermemiştir. Üstelik sahâbenin Hz. Ömer gibi önde gelen kişilerinin bu kişilerle savaşılmaması gerektiğini söylemelerine rağmen namaz ve zekâtın arasının ayrılamayacağını söyleyerek kararlı duruşunu şöyle ifade etmiştir: *“Allah'a yemin ederim ki, onlar daha önce zekât verdikleri bir oğlağı veya yuları bana vermeyecek olurlarsa onlarla bu yüzden savaşırım. Çünkü zekât, malın hakkıdır.”* şeklinde kararlı bir cevap vermiştir.³⁰³ Hatta bu kararlığı Usame'nin ordusunu Bizans'ın üzerine gönderdiği ve Medine'nin savunmasının zayıfladığı bir dönemde göstermiştir. Hz. Ebû Bekir'in bu tavrı, İslâm'ın Arap Yarımadası'nda tabiri caizse tutunmasını

³⁰¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/235.

³⁰² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/236.

³⁰³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 99.

sağlamıştır. Nitekim merkezi otoritedeki zayıflık, Sâsânî ve Bizans gibi imparatorluklara da cesaret verecekti. Aynı zamanda İslâm'ın Arap Yarımadası dışına yayılması da bu zayıflıktan ötürü mümkün olmayacaktı. Ayrıca siyasi otoriteye isyan eden isyancıların, İslâm'dan son çözdüklerinin zekât olmayacağı açıktır.³⁰⁴

Hz. Ebû Bekir (r.a) halife olduktan sonra ilk olarak, Hz. Peygamber'in Suriye bölgesine sefer için hazırladığı fakat Hz. Peygamber'in vefatından dolayı sefere çıkamayan Usame'nin ordusunu Hz. Peygamber'in yaptığı gibi Suriye bölgesine gönderdi. Bu sıralarda yarımadanın her tarafından isyan haberleri geliyordu. Zekât vermek istemeyen kabileler, Medine'ye gelerek Hz. Ebû Bekir ile bu durumun pazarlığını yapıyordu. Ancak Hz. Ebû Bekir geri adım atmayarak isteklerini kabul etmedi. Kabilelere mektup göndererek onların İslâm üzerine kalmalarının kendileri için daha hayırlı olacağını söyledi. Medine'ye gelen heyetler, Medine'nin savunmasının zayıf kaldığını düşünerek kabilelerine döndüklerinde Medine'ye saldırı hazırlığını yaptılar. Hz. Ebû Bekir buna karşı, dağ geçitlerine Hz. Ali, Zübeyr ve Abdullah b. Mesud gibi önemli sahâbileri yerleştirdi. Düşman birlikleri üç gün sonra bir gece Medine'ye saldırdılar. Dağ geçidini tutan Müslümanlar, Medine'de durumu haber alan Halife Hz. Ebû Bekir'in gönderdiği destek birliklerinin yardımıyla bu saldırıyı önlemişlerdir.

Usame'nin ordusu Suriye bölgesine çıktığı seferden ganimetler elde ederek geri dönmüştü. Hz. Ebû Bekir onu Medine'de kendi yerine vekil olarak bırakmış ve ordusu ile birlikte dinlenmesini söylemişti. Kendisi de Müslümanların tüm ısrarına rağmen, Zu Husa ve Zu'l Kassa'ya doğru yola koyuldu. el-Ebrak denilen yere vardığında, orada bulunan Abs, Zübeyanoğulları, Bekroğulları'ndan oluşan gruplarla savaştılar ve onları yenilgiye uğrattılar.³⁰⁵

Halifeliğinin ilk zamanlarından itibaren Hz. Ebû Bekir'i meşgul eden ve uzun mücadelelere sebep olan Müseylime, Bekir b. Vâil kabilesinin bir kolu olan Benî Hanîfe kabilesindedir. Şair, kâhin ve kabilesinin reislerinden olan Müseylime, hicretin sekizinci yılında Hevze el-Hanefî'nin ölümünden sonra Benî Hanîfe'nin reisi oldu. Kendisini Rahmânü'l-Yemâme diye isimlendirdi. Kabilesindeki Müslümanların kabile reislerinden Sümâme b. Üsâl'in etrafında birleştiğini gören Müseylime, bu durumun

³⁰⁴ Karaca, *İslâm'da Kurumsallaşma Süreci*, 46.

³⁰⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/202.

kendi otoritesi açısından tehlikeli bir gelişme olduğunun düşünüp liderliğini güçlendirmek için Hanîfeoğulları'nın on kişiden fazla bir heyetle birlikte Hz. Peygamber ile görüşmek üzere hicretin onuncu yılında (10/631) Medine'ye gitmişti. Hz. Peygamber ile görüşmesinden sonra hâkimiyetin kendisine verilmesini talep ettiği ve Resûlullah'ın bu talebi kesin bir şekilde reddettiği kaydedilmektedir. Müseylime'nin Medine'ye gittiği fakat konaklama yerinde kaldığı ve Hz. Peygamber ile görüşmediği de rivayet edilir.³⁰⁶

Müseylime'nin, Yemâme'ye döndükten sonra 10. yılın sonlarında (632 başları) Resûl-i Ekrem ile mektuplaştığı kaydedilir. Bu mektuplara göre Müseylime, Hz. Peygamber'in kendisini İslâm'a davet eden mektubuna şöyle cevap vermiştir: "Resûlullah Müseylime'den Resûlullah Muhammed'e selam olsun. Ben bu işte sana ortak oldum, yerin yarısı bize yarısı Kureyş'e fakat Kureyş haddi aşan bir kavimdir." Hz. Peygamber Müseylime'nin mektubunu getiren elçilerin de Müseylime'ye inandıklarını görünce "*Vallahi elçi olmasaydınız boynunuzu vurdururdum.*" demiş ve Müseylime'ye şu cevabı yazmıştır: "Resûlullah Muhammed'den yalancı Müseylime'ye: Selam Hakk'a tabi olanların üzerine olsun. Yer Allah'a aittir, kullarından kimi isterse onu varis kılar. Başarı ise muttakilerindir."³⁰⁷ Böylelikle Müseylime Müslümanlar arasında 'Yalancı Müseylime' anlamına gelen "Müseylimetü'l-kezzâb" (مسيلمۃ الكذاب) olarak anılmıştır.

Hız. Peygamber (sav.)'in vefatıyla Müseylime'nin Yemâme ve çevresinde etkinliği artmıştı. Daha önce Müslüman olan bazı Arap kabileleri, İslâm'dan çıkarak Müseylime'nin peşine takıldılar. Hız. Ebû Bekir'in halifeliğinin ilk günlerinde önüne gelen bu sorun, Müslümanları uzun süre uğraştırmış ve şehitler vermelerine neden olmuştur. Hız. Ebû Bekir (r.a), Müseylime üzerine İkrime b. Ebû Cehil'i ve destek kuvvet olarak da Şurahbîl b. Hasene'yi gönderdi. Ancak İkrime'nin, destek kuvvetlerini beklemeden saldırıya geçmesi Müslümanların şehitler vererek geri çekilmesine neden oldu. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir Müseylime üzerine Hâlid b. Velîd'i gönderdi. İki taraf Akrebâ denilen yerde karşılaştı. Müseylime'nin ordusu Hâlid b. Velîd'in çadırına kadar ilerledi. Hatta eşi Ümmi Temîm'i ele geçirdiler. Fakat Müslümanlar toplanarak Müseylime'nin ordusunu geriletmeyi başardılar. Müseylime Askerleriyle birlikte

³⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/576; İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/240.

³⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/600-601.

etrafı çevrili olan ve daha sonra ölüm bahçesi anlamında “*Hadikatü'l-mevt*” denilen bahçeye girmek zorunda kaldı. Ensardan Berâ b. Mâlik’in de üstün gayretleriyle, Müseylime’nin ordusu hezimete uğratıldı. Müseylime girdiği bahçede Vahşî b. Harb veya ensardan Ebû Dücâne tarafından öldürüldüğü söylenmiştir. Son derece kanlı biten bu savaşta Müslümanlar da büyük kayıplar vermiş olsa da büyük bir fitneye sebep olan Müseylime böylece ortadan kaldırılmış oldu.³⁰⁸

1.1.1 Tuleyha b. Huveylid’e Karşı Buzâha Savaşı

Hz. Ebû Bekir’in halifeliğinin ilk zamanlarında karşı karşıya kaldığı ridde olaylarında irtidat edenlerden biri de, peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid’dir. Mudar kabilelerinden Benî Esed’in kâhini ve reislerinden olup, Araplar arasında kahramanlığı ve şairliğiyle bilinen Tuleyha, daha hicretin ilk yıllarından itibaren Müslümanlara karşı savaşmıştır. Hendek Savaşı’nda da Kureyş’in saflarında yer almıştır.³⁰⁹

Hicretin dokuzuncu yılında kabilesi Benî Esed’den bir heyetle Resûlullah’ın yanına gelerek İslâmiyet’i kabul etti. Ancak Hz. Peygamber (sav.) henüz hayatta iken irtidat edip, Necid bölgesinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Hz. Peygamber’in Vedâ haccından sonra hastalandığı dönemde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı bildirilmektedir. Resûl-i Ekrem onun üzerine Dırâr b. Ezver el-Esedî’yi sevketti. Dırâr, Tuleyha ile mücadele ederken Hz. Peygamber vefat etti.³¹⁰

Tuleyha, Benî Esed, Benî Fezâre, Tay ve Gatafân gibi kendisine itaat eden kabilelerden namazdaki rükû ve secdeyi kaldırdığını, Allah’ı ayakta ve oturarak zikretmelerini söylüyordu. Ayrıca Zünnûn adında birinin veya Cebrâil’in kendisine Allah’tan vahiy getirdiğini ve birtakım kafiyeli sözler söylüyordu.³¹¹ Hz. Ebû Bekir (r.a), Hâlid b. Velîd’i Tuleyha’yı ortadan kaldırması için gönderdi. Tay kabilesi reisi Adî b. Hâtim’i de kendi kabilesine, onları Tuleyha’nın saflarından geri çevirmesi için yolladı. Adî, Tay ve Cedîle kabilelerinin Tuleyha’dan ayrılıp, Hz. Ebû Bekir’e biat etmelerini sağladı. Hâlid, Benî Esed’in suyu Buzâha mevkisine doğru ilerlerken ilk Müslümanlardan olan Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî ve Sâbit b. Akrem’i bilgi toplamaları

³⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Yahya Cabburi (Beyrût: Dâru'l Garbi'l İslâmi, 1990), 136; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/291.

³⁰⁹ Mehmet Salih Arı, “Tuleyha b. Huveylid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/362.

³¹⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/257; Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, 29.

³¹¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/202.

için önden gönderdi. Bu öncüler yolda Tuleyha'nın kardeşi Hibâl ile karşılaştılar ve onu ortadan kaldırdılar. Kardeşinin öldürüldüğü haberini alan Tuleyha diğer kardeşiyle birlikte Ukkâşe ile Sâbit'i şehit etti.³¹²

Hâlid b. Velîd, ordusuyla birlikte Tuleyha'nın karargâhının bulunduğu Buzâha'ya doğru ilerledi. İki taraf arasındaki savaşta Tuleyha'nın ordusu bozguna uğradı. Tuleyha da Suriye'de Gassânîler'den Cefneoğulları'nın yanına sığındı. Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar Kelb kabilesinin yanında kaldığı bilgisi de mevcuttur. Buzâha Savaşı'ndan sonra Benî Âmir, Süleym, Hevâzin, Esed ve Gatafân kabileleri zekât vermek şartıyla biat ettiler. Esed ve Gatafân kabilelerinin İslâm'a girmesi üzerine Tuleyha da Müslüman oldu.³¹³ Daha sonra Medine'ye gelerek Hz. Ömer'e biat eden Tuleyha, Irak bölgesi fetihlerine katıldı.³¹⁴

Ka'kâ' b. Amr', Hâlid'in Tuleyha üzerine giden ordusunun içinde yer almış ve bu savaşta kahramanca savaşmıştır. Tarihi kaynaklar onun bu savaşa katılıp katılmadığı konusunda bir bilgi vermemektedir lâkin Yâkût el-Hamevî, Ka'ka'nın bu savaşa katıldığını gösteren şu şiiri söylediğini nakleder:³¹⁵

Gemi serbest bıraktığımda,

At, gözlerinde suyun Kevser suyu gibi saflaştığını görür.

O gün Buzâha suyunda,

Hâlid savaşa katıldığında ölüm toz duman oldu.

Çevredeki cesetler sanki

Köpeklerin cesetleri parçalayıp çekilmesi gibiydi.

Savaş meydanında Tuleyha'nın ordusunun geldiği hali tasvir eden bu dizeler, Ka'kâ'nın İslâm ordusu içinde söylediği ilk şiirlerdendir.

1.1.2 Alkame b. Ülâse'nin İrtidatı

Âmir b. Sa'saa kabilesinin Kilâb boyuna mensup olan Alkame b. Ülâse b. Avf el-Kilâbî el-Âmirî, Câhiliye Devri'nde kabilesinin reislerindendi. Hudeybiye

³¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/255.

³¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/205.

³¹⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 1/101.

³¹⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/408; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 94.

Antlaşması'ndan sonra Medine'de Hz. Peygamber ile görüştü ve kabilesi adına biat etti. Müellefe-i kulûbdan olduğu ve ganimetlerden önemli paylar aldığı kaynaklarda zikredilir.³¹⁶

Alkame, Tâif halkının Müslüman oluşundan kısa bir süre sonra irtidat ederek Şam'a gitti. Hz. Peygamber (sav.)'in ölümü üzerine çıkan karışıklıktan faydalanarak Kilâboğulları arasına döndü ve onları Müslümanlara karşı kışkırtmak istedi. Bu durumu haber alan Hz. Ebû Bekir, Alkame'nin üzerine Ka'kâ'yı gönderdi. Hz. Ebû Bekir, Ka'kâ'yı yanına çağırarak şöyle dedi: “*Ey Ka'kâ! Alkame b. Ulâse'nin üzerine git. Belki onu bana getirirsin veya öldürürsün. Bilesin ki yırtığın çaresi dikilmesidir. Elinden geleni yap.*” Bunun üzerine Ka'kâ, seriyyenin başında Alkame'nin bulunduğu bölgeye baskın yaptı. Fakat Alkame kaçmayı başardı. Ka'kâ, Alkame'nin ailesini esir ederek Hz. Ebû Bekir'e getirdi. Alkame'nin karısı ve çocukları Alkame ile iş birliği içinde olmadıklarını, evlerinin içinde olduklarını söylediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Alkame'nin ailesini evlerine geri gönderdi.³¹⁷ Alkame daha sonra tövbe ederek yeniden Müslüman oldu. Nitekim Hz. Ömer onu Havran'a vali tayin etmiş, hayatının sonuna kadar da burada kalmıştır.³¹⁸

Hz. Ebû Bekir, Bizans seferinden dönen Usame'nin ordusunu dinlendirdikten sonra ridde hadiseleri için onlardan on bir askeri birlik oluşturdu ve her birliğin başına bir komutan atadı.³¹⁹

1.2 Irak Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr

Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Peygamber (sav.)'in sağlığında baş gösteren ridde hareketlerini başarılı bir şekilde bastırdıktan sonra Irak fetihlerine yönelmiştir. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir, Yemâme'de Akribâ Savaşı ile Müseylime'yi yenilgiye uğratan Hâlid b. Velîd'i, Sâsânîler ve onlara destek veren bazı Arap kabileleri üzerine gönderdi. Hâlid'in Hîre'den Medine'ye geldikten sonra Irak bölgesine yöneldiğine dair bilgiler de mevcuttur.³²⁰

³¹⁶ Ahmet Önkal, “Alkame b. Ulâse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/468.

³¹⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/262; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/206; İbn Hacer, *el-isâbe*, 4/453; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 96.

³¹⁸ Önkal, “Alkame b. Ulâse”, 2/468.

³¹⁹ Bu komutanlar ve savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/250-342.

³²⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/343; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/234.

Irak fetihleri boyunca Ka'kâ' b. Amr ve Âsım b. Amr kahramanca savaşmışlardır. Özellikle Ka'kâ', bu savaşlarda Hâlid'in yanında bulunan en önemli komutanlardan olmuştur. Hatta onun için "Hâlid b. Velîd'in içinde bulunduğu ordudaki en önemli ikinci adam"³²¹ nitelemesi yapıldığı gibi "İkinci Hâlid b. Velîd" nitelemesi de yapılmıştır.³²²

1.2.1 Zâtü's-Selâsil Savaşı (12/633)

Hz. Ebû Bekir (r.a), hicretin 12. yılının Muharrem ayında (Mart 633) isyancılarla savaşını tamamladıktan sonra Hâlid b. Velîd'i Irak topraklarına göndererek bu bölgenin fetih harekâtını başlatmıştır.³²³

Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'e mektup yazarak kendisini Irak orduları genel komutanı olarak atadığını ve Irak'a yürümesini istedi. Halife İyâz b. Ganm'e mektup yazarak, Irak'a yürümesini ve Hâlid ile karşılaşana kadar devam etmesini istedi. Yine Halife, daha öncesinden Irak bölgesine yakın bölgelerde fetihlere başlayan Müsennâ b. Hârîse'ye ve diğer komutanlara da mektup yazarak Irak'da Hâlid'in ordusuna katılmalarını istedi. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, bu komutanlara yazdığı mektuplarda, ailelerini görmek için Medine'ye dönmek isteyen askerlere dönüş için izin vermelerini yazdı. Askerlere verilen bu izinden dolayı orduda asker azaldığından Hâlid, Halife'ye mektup yazarak kendisine destek göndermesini istedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ilk olarak İyâz'a Abde b. Avf el-Himyârî'yi, Hâlid'e ise Ka'kâ' b. Amr'ı ve akabinde ise destek kuvvetleri gönderdi. Ka'kâ' b. Amr'ın tek başına geldiğini gören Hâlid b. Velîd, Halife'ye "Askerleri yanından ayrılan adama tek bir adam mı gönderiyorsun ?" dedi. Halife'nin bunun üzerine Hâlid'e "Ka'kâ'nın içinde bulunduğu ordu yenilmeyecektir." dediği, başka rivayette ise "Ka'kâ'nın sesi ordudaki bin adamdan daha hayırlıdır." dediği nakledilir: ³²⁴ Hz. Ebû Bekir'in bu sözleri, Halife'nin Ka'kâ' b. Amr'ın askeri askeri kabiliyetlerini bildiğini göstermektedir.

Hâlid b. Velîd'i, harekete geçmeden önce fetihleri için yola çıktığı bölge halklarına şu mektubu gönderdi: "Sizi Allah'a inanmaya, O'na ibadet etmeye ve İslâm'a

³²¹ Kâmil, *Medâin'e Giden Yol*, 279.

³²² Muhammed Emin Yıldırım, *En Güzel Örneğin En Güzel Örnekleri-Sahâbe İklimi (4.Cilt); 82 İl 82Sahâbî* (İstanbul: Siyer Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Sti., 2019), 4/153.

³²³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/234.

³²⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/347; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/235; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 4/109; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 2/540.

davet ediyorum. Bu daveti kabul ederseniz bizimle aynı haklara sahip olup aynı sorumluluklarla sorumlu olacaksınız. Eğer bunu kabul etmezseniz cizye vereceksiniz. Eğer bunu da kabul etmezseniz size öyle adamlarla geldim ki onlar, sizin şarabı sevdiğiniz kadar ölümü severler.”³²⁵

Hâlid b. Velîd, Bânikya, Bârisima denilen küçük beldere kadar geldi ve bu beldelerin halklarıyla cizye karşılığında anlaşma yaptı. Ülleys beldesine gelince, Sâsânilerin valisi Câban, İslâm ordusuna direndi fakat Müsenna b. Hârise Nehru'd-dem (Kan Irmağı) Savaşı'nda komutan Câban'ı mağlup etti. Hîre'ye kadar yoluna devam eden Hâlid, Nu'man b. Münzir'den sonra Hîre emîri olan Kabîsa b. İyâs ve Hîre'nin önde gelenleriyle cizye karşılığında anlaşma yaptı.³²⁶

Hâlid, Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştikleri, Hind ve İran deniz ticaretleri için önemli bir nokta olan Übülle'ye doğru yola çıktı. Ordusunu askerî birliklere ayıran Hâlid, Müsennâ, Adî b. Hâtim ve Ka'kâ'nın kardeşi Âsım b. Amr'ı farklı noktalardan yola çıkardı. İslâm ordusunun fethine yürüdüğü Übülle'nin komutanı Hürmüz, Arapların gözünde bölgenin en acımasız komutanlarından. Hatta halk arasında “Hürmüz'den de acımasız, Hürmüz'den daha kâfir” sözleri darbimesel olmuştu. Komutanlarıyla Hâfir'de buluşmak üzere sözleşen Hâlid, Hürmüz'ün Hâfir'de konuşlandığını öğrenince Kâzım'a doğru yürüdü. Askerini demirlerle birbirine bağlatan Hürmüz ile İslâm ordusu Kâzım mevkiinde karşı karşıya geldi. Adamlarıyla bir hile planlayan Hürmüz, Hâlid'i mübarezeye davet etti. Hâlid ile Hürmüz çarpışırken planları üzere Hürmüz'ün muhafız birliği Hâlid'i öldürmek istedi. Fakat durumu fark eden Ka'kâ', onlara karşı ani bir hamlede bulunarak Hâlid'i onlardan korudu. Bu hareketiye Ka'kâ'nın savaşın seyrine etki ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü İslâm orduları başkomutanı Hâlid b. Velîd'in yokluğunun, Müslümanları olumsuz etkilemesi kaçınılmazdı. Daha sonra da Hâlid, Hürmüz'ü öldürdü ve İslâm ordusu Sâsânîleri mağlup etti.³²⁷ Görüldüğü üzere Ka'kâ'nın dikkati ve atikliği İslâm orduları komutanı Hâlid b. Velîd'i ve İslâm ordusunu zor durumda kalmaktan kurtarmıştır.

³²⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/346.

³²⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 240; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/234.

³²⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/350; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/235; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/516.

1.2.2 Mezâr (Sinî) ve Velece Savaşları (12/633)

Hürmüz, Hâlid'in Übülle'ye harekâtını Kistrâ Erdeşîr'e haber edince Erdeşîr Hürmüz'e takviye olması amacıyla Kârin b. Kiryânîs'i gönderdi. Fakat Kârin yetişmeden İslâm ordusu Hürmüz'ün ordusunu mağlup etti.

Mezâr mevkiinde Hürmüz'ün kaçan askeriyle karşılaşan Kârin, onları da toparlayıp ordusuna katarak savaşmaları için teşvik etti. Sâsânîler'e gelen takviye birliğin ve Kârin'in Mezâr'a konuşlandığı haberi Hâlid'e gelince içinde Ka'kâ'nın ve Âsım'ın da bulunduğu ordusunu hızla Mezâr mevkisine doğru yola çıkardı. Mezâr'da karşılaşan iki ordu mübarezeye tutuştu. Yapılan mübarezeler sonucunda İslâm ordusunun kahramanlarından Ma'kıl b. A'şâ b. Nebbâş Kârin'i öldürdü. Âsım b. Amr, Kârin'in komutanlarından Anûşecân'ı, Adî b. Hâtim de Kubâz'ı da öldürdü. İslâm ordusu Farsların ordusunu mağlup etti. Ayrıca Müslümanlar savaşta çok fazla ganimet ve esir elde etti. Alınan esirlerin arasında Hasan el-Basrî'nin babası Habîb de vardı.³²⁸

Sâsânî İmparatoru Erdeşîr, komutan Kârin ile gönderdiği ordusunun yenildiği haberini alınca bu defa da komutan Enderzagar ile bir ordu gönderdi. Bu ordunun arkasından da Behmen Câzeveyh'i gönderdi fakat Behmen farklı bir yoltakip etti.

İslâm ordusuyla Sâsânîlerin ordusu ile Velece mevkinde karşılaştı. Mezâr Savaşı'ndan daha çetin geçen bu savaşı Müslümanlar kazandı. Bu savaşta, Sâsânîlere destek veren Bekr b. Vâil kabilesinden birçok kişi öldürüldü.

1.2.3 Ülleys Savaşı ve Emgîşiyâ'nın Fethi (12/633)

Bekr b. Vâil kabilesinden pek çok kişinin Velece savaşında öldürülmesi üzerine Bekr b. Vâil kabilesi Müslümanlardan intikamını almak için Farslardan destek istemiş ve Fırat'ın batısında kalan Ülleys'te toplanarak Müslümanlara karşı ordu hazırlamaya başladılar.

Sâsânî komutanı Behmen Câzeveyh, bu bölgede bulunan komutan Câban'a, Bekr b. Vâil kabilesinin askerlerine katılmasını söyledi. Müslümanlar ile Hıristiyan Araplardan ve Farslardan oluşan iki ordu Nehru'd-dem'in yanında savaştilar. Behmen'in yardıma geleceği düşüncesiyle direnen Fars ordusu, Ka'kâ'nın kahramanca mücadele ettiği bu savaşta Müslümanlara yenilmekten kurtulamadı.

³²⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/352; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/236.

Hâlid, Ülleys'te işlerini bitirince hızlı bir şekilde kuzeybatı yönüne giderek Emgîşiyâ beldesini ele geçirdi. Müslümanlar bu zamana kadar ki Irak fetihleri boyunca hiç bu kadar fazla ganimet elde etmemişlerdi. Hâlid, ganimetin bir bölümünü Medine'ye gönderdi. Elde edilen büyük başarı karşısında sevinen Hz. Ebû Bekir, "Analar Hâlid gibisini doğurmaz oldular." dedi.³²⁹

1.2.4 Makr Savaşı ve Hîre'nin Fethi (12/633)

Müslümanların Emgîşiyâ'yı fethedip ganimetlerini elde etmesi, Hîre valisi Âzâzbeh'ı tedirgin etti. Âzâzbeh, Müslümanlara karşı ordusunu hazırladı ve oğlunu da öncü kuvvet olarak gönderdi. Karargâhını Hîre'nin dışına kuran Âzâzbeh, oğluna Fırat Nehri üzerine set çekmesini emretti. Bu sebeple, Müslümanların askerlerini ve ganimetleri taşımakta olan gemi karaya oturmuştur. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd komutasındaki süvariler, Âzâzbeh'in oğlunun üzerine doğru yürüdüler. Makr mevkiinde düşmanın atlılarını ortadan kaldırdıktan sonra hızlıca Âzâzbeh üzerine yürüyen İslâm ordusu, Fırat'ın Bâdâklâ kolunun ağzında Âzâzbeh ile karşılaştı. Ordusu bertaraf edilen Âzâzbeh kaçtı. Hîre içlerine kadar gelen Müslümanlar, cizye ve İslâm'a girme tekliflerini reddedip direnen Hîre halkı ile savaştılar. Daha fazla savaşamayacağını anlayan Hîreliler korunaklı saraylarına, kalelerine çekildiler.³³⁰

Hîre halkı yüksek surlarla çevrili saraylarına çekilince, Hâlid, Dırâr b. Ezver'i Kasru'l-ebiyâd'a; Dırâr b. Hattâb'ı Kasru'l-adesiyân'e; Dırâr b. Mukarrin'i Benî Mâzin'e ve Müsennâ'yı da İbn Bukaylâ'nın sarayına gönderdi. Komutanlar kaleleri kuşatıp savaşmaya başladılar. Hîre'nin saray ve kalelerin tek tek fethedilip, manastırlarının da ele geçirilmesiyle, şehrin râhip ve keşişleri yöneticilerine baskı yaparak barış için elçi gönderilmesini istediler ve görüşmeler için elçiler gönderdiler. Hâlid b. Velîd, kendisiyle görüşen elçilere İslâm'a girmek veya cizye vermek seçeneklerini sundu. Fakat elçiler, Müslüman olmadılar ve cizye vermeyi kabul ettiler. Hîreliler ile anlaşma yapıldı. Böylelikle Hîre fethedilmiş oldu.³³¹

Hîre'de işler yoluna koyulunca, Müslümanlar ile Farslar arasındaki savaşın sonuçlanmasını bekleyen çevre belde ve köylerin reisleri Hâlid'e gelerek cizye karşılığında anlaşma yapmak istediler. Bu amaçla Hîre ile Kûfe arasında bölgenin adı

³²⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/358-359.

³³⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/239; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/522.

³³¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/360.

olan Miltât bölgesinin köy reisleri Hâlid'e geldiler ve anlaşma yaptılar. Bu anlaşmalardan birine şahit olarak Ka'kâ' b. Amr, Hişâm b. Velîd, Cerîr b. Abdullah, Beşîr b. Ubeydullah ve Hanzale b. Rebî ahitnameye yazılmıştır.³³²

Hâlid b. Velîd, Hîre'yi korumak için, Sib denilen bir gölgede savunma merkezi oluşturmuştur. Bu merkeze Ka'kâ b. Amr'ı, Dırâr b. Ezver'i, Dırâr b. Hattâb'ı, Dırâr b. Mukarrin'i ve Uteybe b. Nehhâs'ı göndererek onlardan sürekli çevrede baskınlar yapmalarını söylemiştir. Bu komutanlar Dicle'nin kıyılarına kadar faaliyette bulunmuşlardır.³³³

1.2. 5 Ka'kâ'nın Hîre'ye Vali Oluşu ve Enbâr ile Aynuttemr'in Fethi

Hâlid b. Velîd, ordusunu hazırladıktan sonra Fırat Nehri üzerinde önemli bir geçiş noktasına sahip olan Enbâr³³⁴ şehrine doğru yola çıktı. Hîre'ye vali olarak Ka'kâ' b. Amr'ı bıraktı.³³⁵ Ka'kâ', şehirde kalarak Hîre'yi yapılan anlaşma şartlarına göre idare etti. Böylece, kabilesinin de yaşadığı bölgeyi iyi bilen Ka'kâ', yöneticilik sorumluluğunu üstlenmişti. Fakat tarih kitaplarında Ka'kâ'nın burada ne kadar kaldığına dair bir bilgi yoktur. Belki de kısa bir süre kalmış olabilir ve bundan dolayı böyle bir kayda yer verilmemiş olabilir.³³⁶ Hîre'de kalan Ka'kâ', bu sebepten dolayı Enbâr'ın, Aynu't Temr'in ve Dûmetülcendel'in fethine katılamamıştır.

Hâlid b. Velîd, ordusuyla birlikte Enbâr'a doğru yola çıktı. Öncü kuvvetlerin başında Temîm kabilesinden bölgeyi iyi bilen Akra' b. Hâbis vardı. Enbâr'ın etrafında Müslüman askerlerin geçemeyeceği hendekler vardı ve Enbâr halkı kalelerine çekilmişti. Fars birliklerinin başında Şîrzâz vardı. İslâm ordusu hendeği³³⁷ geçemeyince komutan Hâlid, okçularına emir vererek kalelere doğru ok atmalarını söyledi. Böylelikle atılan oklarla düşman askerlerini gözlerinden yaraladıkları için bu savaşa "Zâtu'l-Uyûn" adı verildi. Bundan sonra Şîrzâz, Hâlid'e anlaşma teklifinde bulundu fakat anlaşma

³³² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/369.

³³³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/370; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/240.

³³⁴ Enbâr, bugünkü Remâdî şehri civarında ve Felluce'nin 5 km. kuzeybatısında verimli topraklara sahiptir. Bk. Abdülazîz ed-Dûrî, "Enbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/171.

³³⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/373.

³³⁶ Muhammed Emin Meydanî, *Benî Temîm'in Kahramanı Ka'kâ' b. Amr* (Beyrût, 1978), 40-41.

³³⁷ Bu usûl Orta Çağ şehirlerinde çok sık rastlanan bir durumdu. Kaleler çoğunlukla iç ve dış olmak üzere çift sur sistemiyle çevrelenirdi. Dış surun önünde de düşmanın geçişini engelleyecek hendekler vardı. Diyarbakır ve Kars şehirlerindeki kaleler bunun örneklerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Canan Parla, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1 (2005), 57; Cem Tüysüz, "Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi", *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/18 (20 Aralık 2017), 847.

şartları uygun olmadığı için Hâlid bu teklifi reddetti. Hâlid, ordudaki yaşlı develerin kesilmesini ve bazı değersiz eşyalarla birlikte hendeğin en dar kısmına atılmasını emretti. Bundan sonra İslâm ordusu şehre girip Enbâr'ı fethetti. Şîrzâz, anlaşma karşılığında şehri terk etti.³³⁸

Enbâr'a Zibrikân b. Bedr'i bırakan Hâlid, Aynu't-Temr'e³³⁹ doğru yola çıktı. Burada Farslardan komutan Mihrân b. Behrâm Cubîn bulunuyordu. Aynı zamanda Araplardan Tağlib, İyâz, Nemir ve Akka b. Ebû Akka vardı. Hâlid'in geldiğini öğrenen Akka, Mihrân'a, "Araplar, Arapların savaş tarzını daha iyi bilirler" diyerek Hâlid'i savaşmaları için Araplara bırakmasını istedi. Bunun üzerine Mihrân teklifi kabul etti ve kalesine çekildi. İslâm ordusu savaş meydanına gelince kısa sürede Araplardan ve Farslardan oluşan orduyu mağlup etti. Akka Hâlid'e esir düştü ve Mihrân kaleden kaçtı. Kaleye sığınan Akka'nın askerleri de İslâm ordusu tarafından esir edildi.³⁴⁰

1.2.6 Dûmetülcendel'in Fethi (12/633)

Hız. Ebû Bekir'in Irak fetihleriyle görevlendirdiği komutanlardan biri de İyâz b. Ganm'dir. Bu amaçla bölgede bulunan İyâz, Dûmetülcendel bölgesinde Behrâ, Kelb, Gassân, Tenûh ve Decâim kabilelerinden oluşan kalabalık ve güçlü bir ordu karşısında zor durumda kaldı ve Hâlid'den destek istedi.³⁴¹

Hâlid b. Velîd, Aynuttemr'de düzeni sağladıktan sonra Uveym b. Kâhil el-Eslemî'yi burada bırakarak, İyâz b. Ganm'in yardımına Dûmetülcendel'e³⁴² doğru ordusuyla yola çıktı. Dûmetülcendel'de Aynuttemr'de olduğu gibi ikili bir idare söz konusuydu. Başlarında Ülkeydir b. Abdulmelik ile Cûdî b. Rebîa vardı. Hâlid b. Velîd ile savaşılması gerektiğini düşünen ve bundan dolayı Abdulmelik ile anlaşmazlık yaşayan Ülkeydir, Dûmetülcendel'i terk ederek yola çıktı fakat bunun haberini alan Hâlid, Âsım b. Amr'ı göndererek Ülkeydir'i yakalattı ve öldürdü. İki ordu arasında başlayan savaşta Hâlid Cûdî b. Rebîa'yı, İyâz da Kelb kabilesi reislerinden Vedîa el-Kelbî'yi esir aldı. Müslümanlar bu savaşı kazanarak pek çok esir elde ettiler. Âsım b.

³³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/526.

³³⁹ Fırat Nehri'nin batısında ve Enbâr'ın güney batısında bulunur. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/176.

³⁴⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/242.

³⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/378.

³⁴² Bugün Cevf adlı idarî bölgenin yerleşim merkezlerinden biri olan Dûmetülcendel, Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezidir. Bk. Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 10/1.

Amr ve Akra' b. Hâbis'in ricası üzerine Temîm'in müttetikleri olan Kelb kabilesinin esirleri serbest bırakıldı.³⁴³

Hız. Ebû Bekir'in fethedilmesine özen gösterdiği bu bölge, son derece stratejik bir öneme sahipti. Zira bu bölge, üç yönden önemli yolların kesişme noktasıydı:

1. Güneyinde: Arap Yarımadası.
2. Kuzey Doğusunda: Irak
3. Kuzey Batısında: Şam

Müslümanların Irak bölgesi fetihlerinden rahatsız olan Sâsânîler yeni bir ordu kurdular ve saldırı hazırlıklarına başladılar. Sâsânî ordusunun başında Zürihr ve Rûzbeh vardı. Hasîd ve Hanâfis'i tehdit eden Sâsânî ordusu yola çıkınca, Enbâr valisi Zibrikân b. Bedr, Hîre Valisi Ka'kâ' b. Amr'a durumu anlatan bir mektup yazdı. Bunun üzerine Ka'kâ' derhal A'bed b. Fedekî'yi Hasîd'e,³⁴⁴ Urve b. Ca'd'ı da Hanâfis'e³⁴⁵ gönderdi. Bölgeye giden komutanlar, bölgenin kırsal kesimle irtibatını kestiler.³⁴⁶ Dûmetülcendel'den Hîre'ye dönen Hâlid b. Velîd, Ka'kâ' ve Hîreliler tarafından sevinçle karşılandı.³⁴⁷

1.2. 7 Hasîd, Hanâfis've Musayyah'ın Fethi (12/633)

Hâlid b. Velîd'in Hîre'ye dönmesi üzerine Ka'kâ' b. Amr, Ebû Leyla Fedekî ile birlikte Aynuttemr'e doğru yola çıktılar. Hâlid de onların yolunu takip ederek Aynuttemr'e gelerek onlarla buluştu ve Ka'kâ'yı Hasîd üzerine, Ebû Leylâ Fedekî'yi de Hanâfis üzerine gönderdi.³⁴⁸

Ka'kâ' b. Amr, Hasîd üzerine giderek burada Farsların ordusuyla karşılaştı. Farsların başında Hasîd'de Rûzbeh vardı. Ka'kâ' b. Amr'ın geldiğini öğrenen Rûzbeh, Hanâfis'te bulunan Zürihr'den yardım istedi. Zürihr askerlerinin başında Mehbûzân'ı bırakarak Hasîd'e geldi. İki taraf arasında meydana gelen bu savaşta, Ka'kâ', Zürihr'i öldürdü. Rûzbeh'in de öldürüldüğü savaş Müslümanlar kazandı. Farslılar Hanâfis'e doğru çekilmek zorunda kaldılar. İslâm ordusu, Hasîd'de çok

³⁴³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/279.

³⁴⁴ Hasîd, Kûfe ile Şam arasında bulunan bir vadidir. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/266.

³⁴⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/391.

³⁴⁶ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/319; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1992), 4/108.

³⁴⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/380.

³⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/532.

miktarda ganimet elde etti.³⁴⁹ Ka'kâ', Farsların önemli komutanlarından Zürihr'ü öldürerek savaşın kazanılmasında büyük rol oynadı.

Ebû Leyla, Hanâfis'e doğru yürüdü. Zürihr'ün Hanâfis'te bıraktığı Mehbûzân, Hasîd kaçkınlarının Hanâfis'e doğru geldiğini öğrenince o da Hanâfis'i terk ederek Musayyah'a sığındı. Böylelikle Müslümanlar Hanâfis'te bir dirençle karşılaşmadılar.

Müslümanların Hasîd'de zafere ulaştığı ve Hanâfislilerin kaçtığı haberi Hâlid'e gelince komutanları Ka'kâ', Ebû Leyla, A'bed ve Urve ile Musayyah'ta³⁵⁰ buluşmak üzere mektuplaştı. Burada komutanlarıyla belirttiği tarihte buluşan Hâlid b. Velîd, Musayyah'a kaçmış olanları ve burada Müslümanlarla savaşanların üzerlerine baskınlar yaptı.³⁵¹

1.2.8 es- Siniy ve Firâz Savaşları (12/633)

Tağlib kabilesinin liderlerinden ve Irak fetihleri boyunca Müslümanlarla savaşan Rabîa b. Büceyr es-Siniy³⁵² bölgesindeydi. Hâlid b. Velîd, Musayyah'tan ayrılmadan önce es-Siniy'de buluşmak ve ani baskınlar yapma konusunda Ka'kâ' ve Ebû Leylâ ile sözleşti ve yola koyuldu. Gece vakti es-Siniy'de üç ayrı koldan saldırıya geçen Müslümanlar zafere ulaştılar.³⁵³ Ka'kâ' bu savaşta şu şiiri söylemiştir.³⁵⁴

Firat Bölgesinde ikamet eden maktüllere ölüm şerbetini içirmiştir.

Düğer ölümler ise koruyucu tepelerin merkezindedirler.

Biz Kevâzim 'de Hürmüz 'ü ayaklarımız altına aldık, Siniy 'de de.

Cevârif beldesinde boynuzlumun boynuzlarını.

Konakları kuşattığımız gün geniş olan Hîre 'ye giriş ve çıkışlar peş peşe geldi.

Onları konaklardan indirdik. Onların tahtı az kalsın korkak muhalifler gibi onları devirecekti.

³⁴⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi 't-târîh*, 2/244.

³⁵⁰ Musayyah, Suriye'nin güneyinde bir bölge olan Havran yakınlardaki bir yerleşim yeri. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/144.

³⁵¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/381.

³⁵² es-Siniy, Rusâfe'nin doğusunda, Suriye'nin çöl kısmına yakın engebeli bir bölgedir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/86.

³⁵³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/383.

³⁵⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/86; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/345.

Onları kabul ettik. Oysa ölüm şerbetini akşam vakti o yörelerde içmeye yaklaşmışlardı.

Ureyb topraklarından kırsal bölgelere sabah vakti inen bir kavimiz.

Taberî, Ka'kâ' b. Amr'ın bu şiiri Hîre'nin fethi sırasında söylediğini nakletse de Hamevî'nin belirttiği yer olan es-Siniy'de söylemiş olması daha muhtemeldir. Hîre'nin fethi sırasında söylediğini kabul etmemiz pek tutarlı olmayacaktır. Çünkü Hîre'nin fetihlerinden daha sonra gerçekleşen es-Siniy'den şiirinde bahsetmiş olması, bu şiirin Hîre' de değil de es-Siniy'de söylediğini göstermektedir.

Rumlar Sâsânîlerden ve Tağlib, İyâd, Nemir gibi Arap kabilelerden asker toplayarak Müslümanlara karşı büyük bir ordu oluşturdular. Müslümanlar Irak fetihleri boyunca ilk defa Bizans, Sâsânî ve Araplardan oluşan büyük bir orduyla karşı karşıya kaldılar. İki ordu Firâz³⁵⁵ mevkiinde karşılaştı fakat Fırat Nehri aralarında engel teşkil ediyordu. Düşmanın “Ya biz nehri geçip sizin tarafa gelelim ya da siz nehrin bu tarafa gelin.” teklifine karşı Hâlid b. Velîd “Siz bizim tarafa geçin.” dedi. Bu sefer de “O zaman bulunduğunuz yerden çekilin de karşıya geçelim” tekliflerine Hâlid “Olmaz, aşağı taraftan geçin” dedi. Hâlid b. Velîd, hakikaten Hz. Ebû Bekir'in dediği gibi anaların onun gibisini doğurmaktan aciz kaldığı bir adamdı. Düşman ordusu karşıya geçince iki taraf arasındaki savaşı Müslümanlar kazandı. Hâlid, Firâz'da düzeni sağladıktan sonra ordusuna Hîre'ye dönüş için çağrı yaptı. Âsım b. Amr'a dönüş için orduyu sevk ve idare etmesini söyledi. Şecere b. Eazza da ordunun arkasından gelerek onları arkadan sevk etmesi söyledi.³⁵⁶ Böylelikle Hâlid b. Velîd'in önderliğinde, Irak fetihleriyle Fırat Nehri boyunca uzanan topraklar kısa bir zaman içinde Müslümanların hâkimiyetine girdi.

Irak bölgesi fetihleri boyunca Müslümanlar adına önemli aktörlerden biri Ka'kâ' b. Amr'dı. Irak bölgesini iyi bilenlerden biri olan Ka'kâ' gerek Hürmüz'e karşı Hâlid'in hemen yanında bulunmasıyla gerek Hîre'de Vali iken Hasîd olaylarına müdahalesi ve fetihler boyu gösterdiği gayretiyle Hz. Ebû Bekir'in hakkında söylemiş olduğu sözlerin

³⁵⁵ Firâz; Şam, Irak ve Cezire arasında bir bölgedir. Bk. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/245.

³⁵⁶ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/384.

ne kadar ferasetli sözler olduğunu ve Hâlid b. Velîd'in Ka'kâ' b. Amr konusundaki tasarruflarının ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir.³⁵⁷

Ka'kâ' b. Amr, Hîre'de Valilik yaptığı süre zarfında gerçekleşen Enbâr'ın, Aynu't Temr'in ve Dûmetülcendel'in fetihleri dışında kalan diğer beldelerin fetihlerinde bulundu.

Ka'kâ' Irak fetihleri boyunca, şu savaflara katılmıştır:

- Zâtü's-Selâsil Savaşı (12/633)
- Mezâr (Sinî) ve Velece Savafları (12/633)
- Ülleys Savaşı ve Emgîşiyâ'nın Fethi (12/633)
- Makr Savaşı ve Hîre'nin Fethi
- Hasîd, Hanâfis've Musayyah'ın Fethi (12/633)
- es- Siniy ve Firâz Savafları (12/633)

Hâlid b. Velîd, Firâz'dan hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gitti. Hâlid'in hacca gidişinden birkaç arkadaşı dışında kimsenin haberi olmadı. Hatta insanların anlayamayacağı kadar kısa bir zamanda yolculuğunu tamamladı. Hz. Ebû Bekir'in, Hâlid b. Velîd'in hacca gittiği haberini ancak Hâlid hacdan döndükten sonra öğrendiği ve bundan dolayı da Hâlid'e kızdığı rivayet edilir.³⁵⁸

1.3 Suriye Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr

Tarihte Şam beldeleri anlamında Bilâdüşşam diye isimlendirilen Şam bölgesi, bugünkü Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün devletlerinin oluşturduğu geniş bir alanı kapsamaktadır. İslâm fetihlerinden önceki dönemlerde Bizans'ın hâkimiyetinde olan bölgede, Bizans'a bağlı Arap kabileleri yaşamaktaydı.³⁵⁹

³⁵⁷ Meydanî, *Benî Temîm'in Kahramanı Ka'kâ' b. Amr*, 41; Madhali, *Ka'ka' b.Amr et-Temîmi*, 117; Muhammed Ali Sallabi, *Râşid Halifeler Dönemi: 1. Halife Hz. Ebûbekir* (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2009), 274.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/531.

³⁵⁹ Cengiz Tomar, "Şam", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 38/311.

Müslümanların Suriye bölgesine yönelik ilk askeri harekâtı Hz. Peygamber döneminde başlamıştı. Mûte gazvesi,³⁶⁰ Tebük seferi³⁶¹ ve vefatından kısa bir süre önce bölgeye sevk etmek için hazırladığı Üsâme'nin komutasındaki ordunun hedefi Suriye'deki Bizans'ı hedef alan girişimlerdi. Aynı zamanda Hâlîd b. Velîd'in de Dûmetülcendel'deki Bizans himayesindeki Arapların üzerine yürüyüşü de Suriye bölgesindeki fetihlerin habercisi olan askeri harekâtlardır.³⁶²

Hz. Peygamber, hicretin 11. yılında Üsâme b. Zeyd komutasında Rumlara karşı Suriye bölgesine göndermek üzere bir ordu hazırladı. Üsâme, Medine'nin dışında Curf mevkiinde karargâhını kurdu. Ancak Hz. Peygamber vefat edince Üsâme'nin ordusu da sefere çıkamadı.³⁶³

Hz. Ebû Bekir (r.a), ilk iş olarak Hz. Peygamber'in hazırlamış olduğu Üsâme'nin ordusunu Bizans'ın üzerine gönderdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ridde olaylarından dolayı ordunun gönderilmesinin Medine'nin güvenliğini tehlikeye düşüreceği düşüncesiyle bu sefere itiraz eden birçok sahâbiye rağmen bu seferden vazgeçmedi hatta Üsâme'nin ordusuna destek verip yolcu etmek için Curf mevkiindeki karargâha gitti.³⁶⁴

Üsâme b. Zeyd, ordusuyla birlikte daha önce Hz. Peygamber'in vermiş olduğu talimat gereği Kudaâ kabileleri üzerine gitti. Sonrasında Âbil bölgesine baskın yaptı. Bu harekâttan salimen geri dönünce Medineliler çok sevindi. Üsâme'nin seferi kırk veya yetmiş gün sürdü. Bütün itirazlara rağmen Müslümanların zorlu bir süreçten geçtiği bu dönemde Üsâme'nin ordusunun Suriye'ye gönderilmesi etkisini göstererek, Medine'ye isyan eden kabilelerin geri adım atmasını sağladı.³⁶⁵

Hz. Ebû Bekir, ridde olaylarını bastırıp bozulan düzeni tekrar sağladıktan sonra, Şam bölgesine ordu göndermeyi düşünmüştü. Bu konuyu Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd, Ebû Ubeyde b. el-

³⁶⁰ Müslümanların, Bizans'a bağlı Suriyeli Hıristiyan Araplar ile yaptığı ilk savaş. Hicreti sekizinci yılında meydana gelen bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/373.

³⁶¹ Hicretin dokuzuncu yılında, Hz. Peygamber'in Bizans'a karşı düzenlediği gazvedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/516.

³⁶² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/78.

³⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dâru'l A'lemi, ts.), 3/1117.

³⁶⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/225.

³⁶⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/227.

Cerrâh başta olmak üzere, ensâr ve muhâcirlerin ileri gelenleriyle istişâre etti ve İslâm ordusunun Şam bölgesine gönderilmesi kararı alındı.³⁶⁶

Şam fetihleri için asker toplayan Hz. Ebû Bekir (r.a), İslâm beldelerine mektuplar yazarak onları bu cihada katılmaya teşvik etti. Hz. Ebû Bekir, hicretin on üçüncü yılında Hâlid b. Sâid komutasındaki orduyu Dimeşk'e³⁶⁷, Şürahbîl b. Hasene komutasındaki orduyu Ürdün'e, Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasındaki orduyu Humus'a ve Amr b. Âs komutasındaki orduyu da Filistin'e gönderdi. Ancak daha sonra Hâlid b. Saîd'i görevinden alarak yerine Yezîd b. Ebû Süfyan'ı komutan olarak görevlendirdi.

İslâm ordularının Şam'ın farklı bölgelerine yerleştikleri haberi üzerine Kayser Heraklieos, kardeşi Theodor Tezârik' komutası altındaki doksan bin kişilik orduyu Amr b. As'ın bulunduğu Filistin bölgesine gönderdi. Aynı zamanda Heraklieos, Yezîd b. Ebû Süfyan'nın bulunduğu bölgeye oğlu Teodor'u, Ebû Ubeyde'nin bulunduğu Humus bölgesine altmış bin kişilik ordusunu da Fîkâr b. Nestos komutasında göndermiştir. Yine Şürahbîl b. Hasene'nin komutasındaki İslâm ordularının bulunduğu bölgeye de Durâkis komutasında bir ordu göndermiştir. Bizans kuvvetlerinin haberini alan Amr b. As ve diğer komutanlar durumu halifeye bildirerek yardım istediler.³⁶⁸ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hîre'de bulunan Hâlid b. Velîd'e haber göndererek Müsennâ'yı Irak'ta vekil olarak bırakıp Şam'a geçmesini istedi. Bunun üzerine Hâlid, Ka'kâ' b. Amr'ı da yanına alarak ordusuyla birlikte Şam'a doğru yol aldı. Hâlid, Irak fetihleri boyunca gerek idarî gerekse askerî yeteneklerine şahit olduğu Hz. Ka'kâ'yı Müsennâ ile Irak'ta bırakmak yerine kendisiyle birlikte götürerek Şam fetihlerinde de ondan faydalanmak istedi.³⁶⁹ Böylelikle, Irak fetihlerinde Hâlid ile birlikte olan Ka'kâ' b. Amr Şam fetihlerine katılmıştır.

1.3.1 Ecnâdeyn Savaşı (13/634)

Hz. Ebû Bekir'in emriyle Hîre'den Şam'a doğru yola çıkan Hâlid b. Velîd, yol güzergâhı üzerinde bulunan, daha önce yapılan anlaşmaları bozan beldeleri de kontrol altına alarak Şam'a doğru ilerledi.

³⁶⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 2/63.

³⁶⁷ Günümüzde Suriye'nin başkentidir.

³⁶⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/393.

³⁶⁹ Ömer Dusukî, *Arapların Fetihleri* (Kahire: Mektebetu Nahdet, 1966), 196-197; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 127.

Hâlid b. Velîd, çöl yolculuğundan sonra ordusuyla birlikte Dımaşk'ın güneyindeki Mercirâhit'e vardı. Burada Bizans'a bağlı Gassanîler'e baskın düzenledikten sonra güneye yönelerek Busrâ'da³⁷⁰ bulunan komutanlar Ebû Ubeyde, Şürahbîl ve Yezîd ile buluştu. Burada kısa bir kuşatmadan sonra Busrâ barış yoluyla ele geçirildi.

Hâlid b. Velîd'in komutasında birleşen İslâm ordusu kuzeye doğru Filistin istikametine doğru ilerlemeye başladı. Amr b. As'ın da katılmasıyla İslâm orduları Ecnâdeyn de birleşti. Başında Tezârik'in bulunduğu Bizans kuvvetleri, buldukları Cıllık³⁷¹ mevkisinden Ecnâdeyn'e geçtiler. İki ordu Ecnâdeyn mevkiinde³⁷² hicretin 13. yılında karşılaştı. Hâlid b. Velîd İslâm ordusunun merkez kuvvetlerine Ebû Ubeyde'yi, sağ kanada Muâz b. Cebel'i, sol kanada Saîd b. Âmir'i, süvari kuvvetlerine de Saîd b. Zeyd'i komutan tayin etti. Müslümanlar, Bizans ile yapılan ilk büyük savaşlarında galip geldiler. Böylelikle Ecnâdeyn Savaşı ile Filistin ve Suriye'nin kapıları Müslümanlara açılmış oldu.³⁷³

Tarihi kaynaklarda Ecnadeyn Savaşı'na katılıp katılmadığına dair herhangi bir kayıt bulamadığımız Ka'kâ' b. Amr'ın bu savaşta olması muhtemeldir. Çünkü Hîre'den Hâlid ile beraber yola çıkmış ve kendisine ayrı bir görev verildiğine dair bir bilgi de yoktur. Ayrıca Ecnâdeyn Savaşı'ndan sonraki savaşlara katılmış olması da onun Ecnâdeyn Savaşı'na katılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim Hâlid b. Velîd, Ka'kâ'yı bu zamana kadar olan savaşlarda Ka'kâ'nın Hîre valiliği dönemi hariç hiç yanından ayırmamıştır.

Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde Şam bölgesinde kazanılan en önemli zafer Ecnâdeyn zaferiydi. İki yıl süren halifeliği süresince ridde olaylarını bastırıp, Irak ve Şam bölgelerinin fetih harekâtlarını başlatan Hz. Ebû Bekir, bu savaşın zafer haberini aldıktan kısa bir süre sonra vefat etti.³⁷⁴

³⁷⁰ Bugünkü Ürdün-Suriye sınırının 30 km. kadar kuzeyinde bulunan şehir. Bk. Mustafa Fayda, "Busrâ" (İstanbul, 1992), 6/470.

³⁷¹ Dimeşk'in köylerinden biridir. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/154.

³⁷² Ecnâdeyn, Kudüs'ün batısında Remle ile Beytülcibrin arasındaki bir yer. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/103.

³⁷³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/415; Hakkı Dursun Yılmaz, "Ecnâdeyn Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/385.

³⁷⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/418.

Hz. Ebû Bekir döneminde gerek hem olaylarında hem de Irak ile Şam bölgelerinin fetihlerinde aktif bir şekilde yer alan Ka'kâ' b. Amr, bu dönemde Hîre'de bulunduğu süreç içerisinde idari görevler noktasında da yetenekli olduğunu göstermiştir.

2. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE KA‘KÂ‘ B. AMR (13-23/634-644)

2.1 Şam Fetihlerinde Ka‘kâ‘ b. Amr

2.1.1 Fihl Savaşı (13/634-635)

Bizans kuvvetleri, Ecnâdeyn’de İslâm ordusuna mağlup olduktan sonra Ürdün’ün Beysân şehri yakınlarındaki Fihl mevkiine geri çekildiler. Hâlid b. Velîd komutasındaki İslâm ordusunun Fihl’e gelmesi üzerine Bizans kuvvetleri, Filistin ile Ürdün arasındaki Beysân³⁷⁵ şehrine çekildiler. Bizans kuvvetleri, Beysân’daki nehirlerin setlerini yıkarak İslâm ordusu askerlerini zor durumda bıraktı. Her taraf çamur, bataklık oldu. Bundan dolayı Müslümanlar buraya bataklık anlamında (غـدـر) demişlerdir.³⁷⁶

Bölgenin bataklığa çevrilmesinden yararlanmak isteyen yaklaşık seksen bin kişilik Bizans kuvvetleri, Fihl’de bulunan İslâm ordusuna ani bir saldırı yaptı. Fakat hicretin 13. yılında İslâm ordusu tarafından mağlup edildi. Bu savaşta Rum komutan öldürüldü. Bizans askerleri Dimeşk’e sığındılar. Böylelikle Ürdün bölgesinin fetihleri için büyük bir adım atılmış oldu.

Ka‘kâ b. Amr da Fihl savaşında Hâlid b. Velîd komutasındaki İslâm ordusunun savaşçılarındandı. Bu savaşta Ka‘kâ‘ savaşı tasvir eden şu şiiri söylemiştir:³⁷⁷

Fihl savaşının sabahında ışık olarak gördüler beni.

Atlılar koşuyordu ve zorluklar üst üste...

Süvarilerimiz onları ezip geçiyordu,

Fihl gününde mızraklar havada uçuşuyor,

Başlar yerinden kopuyordu.

Sesler sürekli yankılanıyordu.

Fihl’de o çamurlu günde,

Döndü dolaştı üzerlerinde mızraklarımız,

Boğduk hepsini o çamurlar içinde,

³⁷⁵ Beysân, Suriye’nin güneyindeki Havrân ile Filistin arasında bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, 1/527.

³⁷⁶ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/435; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/270.

³⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 2/107; Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, 4/237.

İşte o anda gözler gülümsüyordu bana.

Dımaşk'ın fethinden önce Fihl Savaşı'nda, çamurlu savaş meydanında, Müslümanların düşmanlarını nasıl mağlup ettiğini dizeleriyle anlatan Ka'kâ', bu şiirinde de atlar ve mızraklar yoluya savaşı tasvir etmiştir. Savaş boyunca ileri atıldığından gözlerin sürekli üzerinde olduğunu anlatan Ka'kâ', savaşın sonunda askerlerin sevincini dizelerine taşımıştır.

2.1.2 Dımeşk'in Fethi (14/635)

İslâm ordusu Ecnâdeyn ve Fihl Savaşlarında Bizans'a üstün gelince, Bizans kuvvetleri Dımeşk'e sığındılar. Dımaşk'e doğru yol alan İslâm ordusu ilk olarak Dımaşk yakınlarındaki Mercu's-Suffer mevkiinde Rumlar'la karşılaştı. Burada meydana gelen şiddetli çatışmalardan sonra İslâm ordusu galip geldi. Hâlid b. Velid komutasındaki ordu Dımaşk'a doğru devam etti.³⁷⁸

Müslümanlar Şam bölgesinin idari merkezi ve kalesi olan Dımeşk'i Hâlid b. Velid komutanlığında h. 14. yılda muhasara altına aldılar ve yardım gelebilecek yolları da kapattılar. Dımaşk'ta Bizans Kuvvetlerinin başında komutan Bâhân vardı. Amr b. As, Şam'ın Tûma kapısına, Şürahbîl b. Hasene, el-Ferâdis kapısına, Yezîd b. Ebû Süfyan küçük kapı diye bilinen Keysan kapısına, Ebû Ubeyde el-Câbiye kapısına ve Hâlid b. Velid de Doğu kapısına karargâhını kurdu.³⁷⁹ Halk etrafı yüksek surlarla çevrili olan Dımeşk'e girip kapıları kapatarak şehri korumaya aldı.

Muhasara altında tutulan Dımeşk'e Humus'ta bulunan Herakleios, destek kuvvet gönderdi fakat İslâm orduları yardım kuvvelerinin yollarını keserek destek gelmesini engelledi. Bu kuşatma sırasında Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in vefat haberini ve Hâlid b. Velid'i azledip yerine Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı atadığını bildiren mektubu Ebû Ubeyde'ye gönderdi. Fakat Ebû Ubeyde, askerinin ve Hâlid'in savaş esnasında morallerinin bozulmaması için bu haberden savaş sonuna kadar kimseye bahsetmedi.³⁸⁰

Uzun süren kuşatma boyunca yer yer küçük çatışmalar olsa da savaş vâki olmadı. Ancak Dımeşk patriklerinden birinin çocuğu olduğundan dolayı kalede ziyafet verildi. Savaşı unutan Rumlar eğlenceye düştüler. Casusları yoluyla kalede olup bitenlerin

³⁷⁸ Mustafa Fayda, *Hulefâ'ı Râşidîn Devri* (İstanbul: Kubbealtı, 2019), 23.

³⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 123.

³⁸⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/435.

farkında olan Hâlid b. Velîd, akşam olunca Ka'kâ' b. Amr, Mez'ur b. Adî ve diğer adamlarıyla birlikte surların üzerine tırmanarak kaleye girdiler. Tekbirler getirerek kapıları açtılar ve böylece Müslümanlar içeriye girdiler. Hâlid ve askerleri önlerine çıkanları kılıçtan geçiriyorken Rumlar diğer kapıları da açıp Ebû Ubeyde'nin şehre girmesini sağladılar. Böylelikle Hâlid kaleye fetih yoluyla girerken kalenin bir kısmı da barış yoluyla alınmış oldu. Tamamı barış yoluyla alındığı kabul edilerek Rumlarla anlaşma yapıldı.³⁸¹ Görüldüğü üzere Ka'kâ' b. Amr, Irak fetihlerinde olduğu gibi Şam fetihlerinde de Hâlid b. Velîd'in en yakınındaki komutanlardan biri oldu.

2.1.3 Yermük Savaşı (15/636)

İslâm orduları Şam bölgesinde ilerleyip Dimeşk'i de fethedince Bizans İmparatoru Herakleios, Müslümanları bu topraklardan söküp atmak için el-Cezire, Ermeni, Rum ve Arap halklarından oluşan çok büyük bir ordu hazırladı. Ordusunun komutanlığına Theodoros Trithurios'a (Sakellarios), yardımcı kumandanlığına da Dimeşk'ten kaçıp yanına gelen komutan Vâhân'ı getirdi. Öncü kuvvetlerinin başına Cerece (George veya Yorgi), Arap ve Ermeni halklarının komutanlığına da Cebele b. Eyhem el-Gassânî'yi getirdi. Kendisi de Antakya'da kaldı. Yüz bin askerden oluşan Bizans ordusu, Ürdün topraklarında Huvvârin havalisindeki Yermük Irmağı yakınlarına karargâhını kurdu.³⁸²

Ebû Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu, yaklaşık kırk bin veya kırk altı bin kişiydi.³⁸³ Ebû Ubeyde ve diğer komutanların onayı ile savaşın ilk gününe Hâlid b. Velîd komuta etti. Daha önce hiç denemedikleri bir savaş nizamını uygulayan komutanlar ilk defa orduyu bölük ve taburlara ayırdılar. Orduyu otuz altı, otuz sekiz veya kırk bölüğe ayırdılar. Bu bölüklere komutanlar görevlendiren Hâlid, Irak birliklerinin başına da Ka'kâ'yı görevlendirdi. Taberî, Ka'kâ'nın ve İkrime'nin birliklerinin ordunun sol tarafında olduğunu söylerken Ebû Ubeyde komutasındaki merkez kuvvetleri içinde olduğu da söylenmiştir.³⁸⁴

Yermük Savaşı'nın tarihi hakkında ihtilâf vardır. Savaşın tarihi hakkındaki rivayetleri değerlendiren İbn Kesîr, Seyf b. Ömer'in “*Yermük Savaşı, Dimeşk'in*

³⁸¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/439; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/269.

³⁸² Mustafa Fayda, “Yermük Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/485.

³⁸³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/395; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/255.

³⁸⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/396; Sallabi, *Râşid Halifeler Dönemi: 1. Halife Hz. Ebûbekir*, 320.

fethinden önce 13 (634) yılındadır.” şeklindeki rivayetinin tercih edilmediğini belirtip İbn İshak ve Kelbî'nin bu savaşın hicretin 15. yılı Receb ayında (636 Ağustos) gerçekleştiğini rivayet ettiklerini belirtmekte ve İbn Asâkir'in de bu rivayeti doğru kabul ettiğini nakletmektedir.³⁸⁵ Yermük Savaşı'nın tarihi konusunda Taberî ve İbnü'l-Esîr, Seyf'in rivayetini tercih ederler. Belâzurî ve Halîfe b. Hayyât ise İbn İshak ve Kelbî'nin verdiği tarih olan hicretin 15. yılını (636) tercih etmektedirler.³⁸⁶ Ayrıca günümüz İslâm tarihçilerinden Fayda, Âpak ve Balcı da Yermük Savaşı'nın h. 15 (636) yılında olduğunu söylemektedirler.³⁸⁷

İki taraf arasında sonuçsuz kalan görüşmelerden sonra Hâlîd b. Velîd, Ka'kâ' b. Amr'a ve İkrime b. Ebû Cehil'e savaşa başlamalarını emretti. Ka'kâ' saldırıya geçerken şu dizeleri söyledi:³⁸⁸

Keşke saldıran birliklerin saldırısı şiddetlenmeden önce,

Kovalamaca da karşılaşısam seninle.

Hem de sen meydanda koyu kırmızı atların üzerindeyken.

İslâm orduları, Yermük'te Bizans'a karşı kesin bir galibiyet elde etti. Bölgenin hâkimiyeti açısından çok önemli olan bu savaştan sonra, Bizans bölgedeki amaçlarından geri çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle bölgenin hâkimi Müslümanlar oldu. Bu savaş esnasında Antakya'da olan İmparator Herakleios, ordunun bozguna uğradığı haberini alınca İstanbul'a çekildi. Herakleios'un Şam topraklarını terk ederken söylemiş olduğu şu sözler, durumu anlatmaya yetecektir: “*Ey Suriye, sana selam olsun. Burası düşman için ne güzel bir ülkedir.*”³⁸⁹

Rum orduları, yenilginin ardından Antakya, Haleb, Cezîre gibi bölgede kalan son Bizans kalelerine ve Doğu Akdeniz'deki sahil şehirlerine sığındılar. Yermük savaşından sonra elindeki bölgeleri koruma amacıyla savunmaya geçen Rumların bu çabaları da sonuç vermeyecektir. Nitekim kaçan askerlerin tekrar toparlanmaması için İslâm ordusu

³⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 9/545-546.

³⁸⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 130; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 138; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/393; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/255.

³⁸⁷ Fayda, *Hulefâ'ı Râşidîn Devri*, 237; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/138; Apak vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti* -, 2/306.

³⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/257.

³⁸⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 138.

tekrar harekete geçerek bu tehlikeyi bertaraf etti.³⁹⁰ Yermük'te kahramanca savaşan Ka'kâ', bu savaşı anlatan şu şiiri söylemiştir:³⁹¹

*Bizi Yermük'te görmedin mi, nasıl da kazandık,
Irak'taki savaşları kazandığımız gibi,
Medâin'in Azrâ'sını ve Mercü's-Suffer'i.
Asil atlar üzerindeyken fethettik,
Daha önce Busrâ'yı da fethetmiştik.
Orası kargaların bile girmesine imkân olmayan bir şehirdi,
Bize direnenleri kılıçlarımızla öldürdük,
Malları da artık elimizdedir.
Bizanslıları da öldürdük. Öyle ki Yermük beldesi,
Kutluk senesindeki zayıf kimseyle bile eşit olamaz,
Onların birliklerini Vâkûsa beldesinde dolaşırken
Keskin kılıçlarla darmadağın ettik,
Bir sabah vakti ki, orada birbirlerini yardıma çağırdılar,
Öyle bir hale geldiler ki, anlatılmaz.*

Şiirlerinde heybetli bir üslup kullanan Ka'kâ', bu şiirinde de okuyucuda sanki savaş meydanında olduğu hissini uyandırmıştır. Düşmanlarına meydan okurcasına indiği savaş meydanlarında, askerlerini savaşa teşvik edecek şiirler söylemiştir. Dizelerinde düşmanın savaş sonrasındaki bedbaht halini tasvir eden Ka'kâ', Yermük'te de düşmanı anlatılamayacak bir duruma getirdiklerini söylemiştir.

2.1.4 Humus'un Fethi ve Herakleios'un Saldırısı (15/636)

Fihl savaşı ve Dımaşk'ın fethinden sonra çevre bölgelere dağılan Bizans askerlerini takip eden Ebû Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu Humus'a kadar geldi ve şehri muhasara altına aldı. Humus, Yermük Savaşı'ndan önce fethedilmişti. Fakat bu büyük savaş üzerine şehirdeki askeri birlikleri Yermük'e gönderdiği için Müslümanlar

³⁹⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/139.

³⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 2/166.

şehirden geri çekilmişti. Ka'kâ' b. Amr', Yermük Savaşı'ndan sonra Hz. Ömer (r.a)'ın emri üzerine Irak bölgesi fetihlerine katıldığı için bu savaşa katılamamıştır. Uzun süren kuşatma sonunda Humus halkıyla anlaşma imzalandı ve böylelikle Humus, anlaşma yoluyla fethedildi.³⁹²

Herakleios, h.17 yılında Cezîreliler'in de kışkırtmasıyla Humus'a sefer düzenlemiştir. Cezîreliler'in destek verdiği bu seferde Ebû Ubeyde komutasındaki İslâm ordusu, Humus şehri etrafına karargâhlarını kurdular. Ancak Bizans ve Cezîre kuvvetleri tarafından kuşatmaya alındılar. Ebû Ubeyde durumu Halife Hz. Ömer'e bildirerek yardım istedi. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkas'a mektup yazarak Irak bölgesinde Kûfe'de bulunan Ka'kâ'yı hemen Ebû Ubeyde'ye yardıma göndermesini söyledi. Bunun üzerine Ka'kâ' b. Amr komutasındaki dört bin kişilik ordu Humus'a doğru yola çıktı. Hz. Ömer aynı zamanda İyâz b. Ganm ve diğer Cezîreli komutanları da Cezîre bölgesine gönderdi. İslâm ordusunun Cezîre bölgesine doğru yola çıktığını haber alan Bizans ordusundaki Cezîreli askerler kendi beldelerine döndüler. Bizans ordusu askerlerinin bir kısmının geri çekildiğini gören Müslümanlar ani bir saldırıyla Bizans kuşatmasını kırarak düşmanlarını ağır bir yenilgiye uğrattı. Ka'kâ' b. Amr komutasındaki destek kuvvet de ancak savaştan üç gün sonra Humus'a geldi. Ebû Ubeyde zafer müjdesini ve yardım kuvvetlerinin gelişini Hz. Ömer'e bildirdi. Ayrıca savaştan sonra bölgeye ulaşan Ka'kâ' komutasındaki yardım kuvvetlerine ganimet verilip verilmeyeceğini de sordu. Hz. Ömer ganimete destek kuvvetlerin ortak edilmesini istedi. Ayrıca Hz. Ömer, Kûfe'den desteğe gelen bu ordu hakkında "*Allah Kûfeliler'e iyilikler versin. Onlar hem kendilerini koruyor hem de bölge halklarına yardımcı oluyorlar.*" diyerek onları yüceltti ve onlara dua etti.³⁹³

2.2 Irak ve İran Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr

Irak ve İran bölgesi fetihlerinin birinci aşaması, Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd komutasında başlamıştır. Aynı zamanda Hâlid b. Velîd'den önce bölgede bulunan ve daha sonra Hâlid'in yardımcılığına getirilen Müsennâ b. Hârise de bölgede fetihlerini sürdürmekteydi. Bölgede üst üste elde edilen zaferler İslâm ordusunun ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Özellikle Sâsânî İmparatorluğu ve Irak için önemli bir

³⁹² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/600-601.

³⁹³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/50-52; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/355-356; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/35-37.

merkez olan Hîre'nin İslâm topraklarına dâhil olması, daha sonra bu bölgede gerçekleştirilecek fetihler için önemli bir üs olmuştur. Gerçekleştirilen fetihler sonucunda bir yıl gibi kısa bir sürede Basra Körfezi'nden Aynü't-Temr'e kadar Fırat Nehri boyunca Irak toprakları Müslümanların idaresi altına girmiş oldu. Bu fetihler boyunca Hâlid b. Velîd'in hemen yanında kahramanca savaşan Ka'kâ' b. Amr, Hîre'de de bir süre valilik görevini yürütmüştür.

Hicretin 13. yılında Şam bölgesindeki komutanların Bizans ordularına karşı yardım istemesinden dolayı Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'i Şam bölgesine göndermiştir. Ka'ka' b. Amr da Hâlid b. Velîd ile birlikte Şam fetihlerine katılırken bölgedeki fetihler Müsennâ b. Hârise komutasına bırakılmıştır. Ka'kâ'nın kardeşi Âsım b. Amr da Irak bölgesinde kalmıştır. Hâlid b. Velîd'in Şam bölgesine geçişiyle birlikte Irak fetihlerinin birinci aşaması tamamlanmıştır. Müsennâ b. Hârise, İslâm ordusunun kazanmış olduğu toprakları savunmuş ve yer yer fetihler için girişimlerde bulunmuştur.

Hz. Ömer, halife olunca, fetihlere Hz. Ebû Bekir'in bıraktığı yerden devam etmiştir. Müsennâ b. Hârise, Hz. Ebû Bekir'in ömrünün son günlerinde destek kuvvet istemek için Medine'ye gelmişti. Bunun üzerine ilk iş olarak Halife Hz. Ömer, destek kuvvetleri oluşturmuş ve oluşturulan destek kuvvetlerinin başına cepheye gitmek için ilk gönüllü olan Ebû Ubeyd es-Sekafi'yi atamış, Müsannâ'yı da onun yardımcılığına getirmiştir.³⁹⁴

Irak birlikleri komutanı Ebû Ubeyd, ordusuyla Irak topraklarına girerek Hîre'ye ulaştı. Bu sırada Müslümanlara karşı ordu hazırlayan Sâsânî komutanı Rüstem, Irak bölgesindeki yöneticilere haber göndererek, kendilerini Müslümanlara karşı işbirliği yapmaya çağırdı. Bunun ardından, Câbân komutasındaki Sâsânî ordusu, Kûfe yakınlarında bulunan Nemârik mevkiinde karargâh kurdu.³⁹⁵ İslâm ordusunun da bölgeye gelmesiyle başlayan savaşı Müslümanlar kazandı. Komutan Câbân ve Merdânşâh esir alındı. Sâsânîlerin Kesker'deki kuvvetlerine sığınan askeri birlikleri üzerine giden İslâm ordusu, ikinci kez Sâsânîleri mağlup etti.³⁹⁶

Müslümanlara karşı gönderdiği birliklerin peş peşe mağlup olmasından sonra başkomutan Rüstem, Irak'a Behmen Câzeveyh komutasında büyük bir ordu

³⁹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/273.

³⁹⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/304.

³⁹⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/274.

göndermeye karar verdi. Orduya zırhlı atlar ve filler de eşlik etti. İki ordunun arasında Fırat Nehri bulunuyordu. Sâsânîler nehrin karşı kıyısına geçemediler. Başta Müsennâ b. Hârîse olmak üzere İslâm ordusunun komutanları da Ebû Ubeyd'e kendilerinin nehrin karşı kıyısına geçmesi yerine düşmanın kendi taraflarına gelmesinin Müslüman askerler için daha iyi olacağını belirttiler. Ayrıca kendilerinden kalabalık olan Sâsânî ordusuyla savaşmak yerine Medine'den takviye yardım isteyip destek kuvvetleri beklemelerinin daha iyi olacağı tavsiyesinde bulundular. Ancak Ebû Ubeyd karşıya geçerek düşmana hücum etmeye karar verdi. İslâm ordusu askerleri nehir üzerine kurulan geçici köprüler yardımıyla düşman tarafına geçtiler. Nehrin doğu sahilinde bekleyen Sâsânî ordusu askerleri yanlarında getirdikleri fillerle ânî bir saldırı başlattılar. Fillerden ürken atlar, İslâm ordusu birliklerinin dağılmasına yol açtı. Savaşın ilk anlarında başkomutan Ebû Ubeyd'in şehit olması, ordunun bozguna uğramasını hızlandırdı. Kısa süre içinde nehir üzerinde kurulmuş olan geçici köprüler de yıkılınca geri çekilme imkânı bulamayan İslâm ordusu askerlerinin çoğu nehirde boğuldu. Geriye kalan az sayıdaki asker, bölgenin eski komutanı Müsennâ ve Âsım b. Amr'ın yaralı olmalarına rağmen büyük gayretleriyle canlarını kurtarabildi. Hicretin 13. yılında (634) gerçekleşen ve İslâm Tarihi'nde "Köprü Savaşı" olarak geçen bu savaşta İslâm ordusunun 4000 askeri şehit düştü. Bu yenilgi, Irak cephesinde gerçekleştirilen fetihler sırasında Müslüman orduların kaybettiği ilk ve tek savaştır.³⁹⁷

Sâsânî İmparatorluğu, merkezde yaşanan taht kavgalarından dolayı, İran bölgelerinde ilerleyen İslâm ordusuna karşı büyük bir ordu hazırlayamıyordu. Sâsânîlerin bu durumundan faydalanan İslâm ordusu tekrar toparlandı. Hz. Ömer, Medine ve diğer İslâm beldelerinde seferberlik ilan ederek Cerîr b. Abdullah el-Becelî komutasındaki destek kuvvetlerini Irak'a gönderdi. Müsennâ b. Hârîse'nin ordusu Büveyb denilen mevkie Medine'den gelen destek kuvvetlerle birleşti. Sâsânîler de, Mihrân el-Hemezânî komutasındaki bir orduyu cepheye gönderdiler. İslâm ordusu ile Sâsânî ordusu Fırat nehrinin iki yakasında tekrar karşı karşıya geldiler. İranlı komutan, Müsennâ'ya haber göndererek, savaşmak için karşı tarafa gelmelerini istedi. Köprü Savaşı'nda yaşanan acı tecrübe sebebiyle Müslüman komutan bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Fars ordusu köprüler kurarak karşı tarafa geçti. İki taraf arasındaki bu

³⁹⁷ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/455-456; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/115-116.

savaşta bir rivayete göre İslâm ordusu merkez kuvvetleri başında Âsım b. Amr³⁹⁸ bulunuyordu. İbnü'l Esîr'in "*Müslümanlarla Farslar arasında bu kadar çok ceset bırakan bir savaş daha olmadı*" dediği bu savaşı İslâm ordusu kazandı. Böylece İslâm ordusu, Irak fetihlerinde Dicle ve Fırat Havzası civarında Sâsânîler'e karşı önemli bir üstünlük kazandılar.³⁹⁹

2.2.1 Kâdisiye Savaşı (15/636)

Sâsânîlerin, Müslümanlar karşısında üst üste aldıkları ağır yenilgiler sonucunda Sâsânî Hânedanı üyeleri, komutan Rüstem ile Fîruzân arasındaki iç çekişmelerin imparatorluğun sonunu getirdiğini, hemen aralarında anlaşıp bu kavgalara son vermeleri gerektiğini aksi takdirde bu durumun sonuçlarının kendileri için de kötü olacağını söylediler. Bunun üzerine Rüstem ile Fîruzân, Şehriyâr b. Kısra'nın tek oğlu olan Yezdicerd'i İmparatorluk tahtına oturtarak onu desteklediler.⁴⁰⁰

Farsların yeni Kısra'sı Yezdicerd, komutan Rüstem'e İslâm ordusuna karşı büyük bir ordu hazırlaması talimatını verdi. Müsennâ b. Hârise, Sâsânîlerin bu hazırlıklarını Hz. Ömer (r.a.)'a bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, İslâm beldelerindeki halkı Sâsânîlere karşı hazırlanan orduya katılmaya çağırdı. Köprü Savaşı'nda, Irak bölgesi İslâm orduları komutanı Ebû Ubeyd'in şehit olmasından dolayı orduya bizzat kendisi komuta etmeyi düşünen Halife, sahâbenin tavsiyesi üzerine Irak bölgesi İslâm orduları komutanlığına Sa'd b. Ebû Vakkas'ı getirdi. Bu savaşa çok önem veren Hz. Ömer, Medine'nin ileri gelen kişilerini, şairlerini, hatiplerini İslâm ordusuna destek olmaları için gönderdi.⁴⁰¹

Halife Hz. Ömer (r.a), Şam fetihlerinde bulunan Ebû Ubeyde'ye yazarak ordusundaki Iraklıları Irak bölgesine göndermesini istedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Hâşim b. Utbe komutasındaki on bin kişilik orduyu Irak'a gönderdi. Ka'kâ' b. Amr bu ordunun öncü kuvvetlerinin başındaydı. Nitekim Kâdisiye Savaşı'na da ilk ulaşan Ka'kâ'nın birlikleri olmuştur⁴⁰² Bazı kaynaklar, Yermük Savaşı, Dımeşk'in fethi ve bazı savaşlar konusunda Seyf'in rivayetlerini tercih ettiklerinden dolayı, Hâşim b. Utbe komutasındaki destek kuvvetlerinin Dımeşk'in fethinden sonra yola çıktıklarını

³⁹⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/462.

³⁹⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/279-280.

⁴⁰⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/284.

⁴⁰¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/488.

⁴⁰² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/441.

belirtirler. Fakat ilgili savaşlar ve fetihler konusunda Belâzurî ve Halîfe b. Hayyât'ın tercih ettiği rivayeti esas alırsak Hâşim b. Utbe'nin ordusunun Yermük Savaşı'ndan sonra Irak bölgesine gönderildiğini söylemek mümkündür.

Sa'd b. Ebû Vakkas komutasındaki İslâm ordusu, Medine'den çıkarak Irak'ta Zerûd ve Şerâf mevkiine karargâhını kurarak halife tarafından görevlendirilen yeni birliklerin kendisine katılmasını bekledi. Yeni birliklerin katılmasıyla İslâm ordusu, Sâsânîlerin önemli sınır şehirlerinden olan Kâdisiye'ye doğru hareket etti. Sayıca Sâsânî ordusundan az olan⁴⁰³ İslâm ordusunu birliklere ayıran ve her birliğin başına bir komutan tayin eden Sa'd b. Ebû Vakkas, bu birliklerden birinin başına da Âsım b. Amr'ı görevlendirmiştir.⁴⁰⁴

Hicretin 15. yılında (636) Rüstem komutasındaki Sâsânîler ile İslâm ordusu Kâdisiye'de karşı karşıya geldi.⁴⁰⁵ Müslümanlar ile Farslar arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Bu görüşmelerin biriyle ilgili olarak İbnü'l Esîr ilginç bir olay nakletmiştir. Hz. Ömer, Yezdicerd ile görüşmeye gidecek heyet üyeleri için bazı özellikler belirlemiş ve bu özelliklere sahip kişilerin seçilmesini istemiştir.⁴⁰⁶ Sa'd b. Ebû Vakkas, Âsım b. Amr'ın da bulunduğu bu heyeti oluşturmuş ve Medaîn'e Yezdicerd'e göndermişti. Müslümanlar adına önce Nu'mân b. Mukarrin konuşup İslâm'dan önceki durumlarını anlatmış ve İslâm'dan bahsederek Yezdicerd'i İslâm'a davet etmişti. Yezdicerd, Müslümanları küçümseyerek eğer istedikleri mal mülk ise onları zengin edebileceğini söylemişti. Müslümanlar adına bu sefer Mugîre b. Zürâre konuşup İslâm'dan önceki câhiliye hayatlarını anlatıp İslâm'ın kendilerinde yaptığı değişikliklerden bahsetmişti. Mugîre, Yezdicerd'i İslâm'a davet etmiş ve aksi halde kendileriyle savaşacaklarını söylemiştir. Mugîre'nin konuşmasına çok öfkelenen Yezdicerd, eğer elçi olmasaydın seni öldürürdüm diyerek adamlarından bir torba toprak dolusu getirmelerini istemişti. Müslüman elçilere de en asillerinin kim olduğunu sormuştu. Yezdicerd'in amacının onların sırtına toprak yükleyerek onları aşağılamak olduğunu anlayan Âsım b. Amr “*Bunların en büyükleri benim, toprağı bana yükle*” demiş ve heyette öyle olduğunu onaylayınca bir torba İran toprağı Âsım'ın sırtına

⁴⁰³ İki ordunun sayısal değerlendirmeler için bk. Hayrettin Yücesoy, “Kâdisiye Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/136.

⁴⁰⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/489; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/289.

⁴⁰⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/572; Yücesoy, “Kâdisiye Savaşı”, 24/136; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 252; Savaşın tarihi hakkındaki diğer değerlendirmeler için bkz. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/480.

⁴⁰⁶ Hz. Ömer'in belirlediği özellikler için bkz. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/292.

yüklenmişti. İslâm ordusunun arasına dönen Âsım, toprağı askerlerin arasına getirerek “*Müjdeler olsun, Allah’a yemin ederim ki Allah bize onların mülkünün ve idaresinin anahtarını verdi.*” diyerek tekbirler eşliğinde askerlerin savaş direncini arttırmıştı.⁴⁰⁷

2.2.1. 1 Yevmü Ermâs

Müslümanlar ile Sâsânîler arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine iki taraf arasında savaş başladı. Müslümanlar Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın parola olarak belirlediğı dördüncü tekbirle birlikte Sâsânî ordusu üzerine hücum ettiler. Vücutunda bulunan çibanların verdiği rahatsızlık sebebiyle komutan Sa’d b. Ebû Vakkâs, savaş meydanında yer alamadı fakat ordunun idaresini yüksekçe bir yerden izleyerek sağlamaya çalıştı. Sâsânî ordusunda bulunan fillerden dolayı, Yevmü Ermâs denilen savaşın bu ilk gününde Müslümanlar zor anlar yaşadılar. Filler Müslümanların atlarını ürküterek safların yarılmasına neden oldular. Özellikle Benî Esed kabilesi savaşçılarının olduğu kısımda ağır kayıplar verildi. Âsım b. Amr, Gâlib b. Abdullah, Tuleyha b. Huveylid ve Amr b. Ma’dikerib gibi bazı komutanların gayretleriyle Müslümanlar filler karşısında tutunmaya çalıştı.⁴⁰⁸

2.2.1. 2 Yevmü Ağvâs

Savaşın ikinci günüyle birlikte savaşın seyri değişti. Hem Müslümanların fillere karşı daha tecrübeli hale gelmesi hem de Şam bölgesinden gelen destek kuvvetlerinin Ka’kâ’ b. Amr komutasındaki öncü kuvvetlerinin Kâdisiye’ye ulaşması İslâm ordusunun toparlanmasını sağladı. Yevmü Ağvâs denilen savaşın ikinci gününün sabahında bin kişilik ordusuyla savaşa dâhil olan Ka’kâ’ b. Amr, ordusunu onar kişilik gruplarla savaş meydanına getirdi. Birliklerden her biri, bir öncekinin tekbirlerle savaş meydanına girişinden sonra görünüyor ve ilerliyordu. Böylelikle, orduya çok sayıda destek kuvvet geldiğini düşünen askerlerin savaş direnci artıyordu. Bu katılım gece vaktine kadar devam etti.⁴⁰⁹ Savaşın bu gününe, “*Yardım Günü*” anlamında “*Yevmü Ağvâs*” denilmesinin sebebi de orduya katılan bu destek kuvvetlerinin geliştirdi.

Ka’kâ’, İslâm ordusunu selamlayarak askerlere şöyle seslendi: “*Ey insanlar! Allah’a yemin ederim ki size öyle bir orduyla geldim ki onlar sizin yerinizde olsaydı sizin eriştiğiniz payeyi sizinle paylaşmamak için yalnız başlarına savaşmayı tercih*

⁴⁰⁷ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/499-501; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 292-293.

⁴⁰⁸ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/529-541.

⁴⁰⁹ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/306.

ederlerdi. Peşimden gelin ve benim gibi yapın.” Savaş meydanına çıkan Ka’kâ’, mübareze için karşısına bir asker istedi. İslâm ordusu askerleri, Hz. Ebû Bekir’in, “İçinde Ka’kâ’ gibi bir savaşçının bulunduğu ordu yenilmez.” sözlerini hatırlayarak haykırdılar. Ka’kâ’nın karşısına Sâsânîlerin komutanlarından Behmen Câzeveyh çıktı. Ka’kâ’ ona “*Sen de kimsin?*” diye sorunca “Behmen Câzeveyh” dedi. Behmen Câzeveyh’in Köprü Savaşı komutanı olduğunu bilen Ka’kâ’ “*Ebû Ubeyd, Selîl ve Köprü savaşında şehit olanlar için intikam!*” diye haykırdı ve Câzeveyh’i öldürdü. Daha sonra Ka’kâ’nın karşısına komutan Birzân çıktı ve Ka’kâ’ onu da öldürdü. Sonra Ka’kâ’ askerlere şöyle seslendi: “Ey Müslümanlar! Kılıçlarınızı onların üzerinde kullanın. Çünkü bunlar ancak kılıçlarla biçilir.”⁴¹⁰ Ka’kâ’ b. Amr’ın savaşın ikinci gününü bu şekilde başlatması Müslümanlara savaşın ilk günündeki sıkıntıları unutturdu ve sanki savaş daha yeni başlamış gibi dip diri bir hale geldiler. Nitekim daha sabahın ilk vakitlerinde Ka’kâ’nın Sâsânîlerin önemli komutanlarını öldürmesi, Müslümanları cesaretlendirirken Sâsânî ordusunun direncinin zayıflamasına neden oldu. Sonrasında iki ordu arasındaki savaş topyekûn başladı.

Sâsânîler savaşın ikinci gününde çarpışmalarda zarar gören mahfelerinin onarılması gerektiğinden filleri kullanamadılar. Bu durum Müslümanlara avantaj sağladı. Üstelik Ka’kâ’nın develere örtü giydirip yüzlerini de örtmesi iki saf arasında develeri fil gibi kullanılmasını sağladı ve Sâsânîlerin atları ürküp kaçtılar. Böylelikle Sâsânî askerlerinin safları açıldı. Böylece İslâm ordusunun savaşın ilk gününde yaşadığı durumu, Ağvas gününde Sâsânî ordusu yaşadı.⁴¹¹

Ka’kâ’, savaşla ilgili rivayetlere göre Ağvas gününde yaptığı 30 hamle ile 30 kişiyi öldürerek yapmış olduğu her hamlede bir Sâsânî askerini öldürmüştü. İbn Hacer, Seyf b. Ömer’den rivayetle Hz. Ömer’in Sa’d b. Ebû Vakkas’a “*Kâdisiye’nin kahramanı kimdir?*” diye yazdığını Sa’d’ın da şöyle cevap verdiğini nakleder: “*Ben Ka’kâ’ b. Amr gibisini görmedim. Bir günde 30 otuz hamle yaptı; her birisinde bir adam öldürdü.*”⁴¹² Ağvas gününde Ka’kâ’ öldürdüğü son adam olan Büzürcümihr el-Hemezânî’yi hakkında şu dizeleri söyledi:⁴¹³

⁴¹⁰ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/544.

⁴¹¹ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/545.

⁴¹² İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/343.

⁴¹³ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 3/547.

Ona içimden gelen bir coşkuyla güneşin ışığı gibi hızla seyreden bir darbe indirdim.

Ağvâs gününde Fars kaçkınına en şiddetli şekilde mızrağımı saplarım

Bununla ruhum ve birliklerim coştukça coştı.

Savaşın ikinci gününde İslâm ordusu Sâsânî ordusuna ağır kayıplar verdirmiştir. Ermâs gününde fillerin saldırılarından dolayı çok sayıda şehit veren Müslümanlar, Ağvâs gününde ilk günün intikamını almışlardır. Özellikle Ka'kâ' komutasındaki birliğin savaşa dâhil olması Müslümanlara sayısal açıdan iyileşme sağlarken aynı zamanda Ka'kâ'nın savaş stratejileri savaşı Müslümanların lehine çevrilmesini sağlamış oldu.

2.2.1. 3 Yevmü İmâs

Ağvas gününün gecesinde Ka'kâ' b. Amr ve arkadaşları İmâs günü için hazırlıklarını yapmaya koyuldular. Bu amaçla Ka'kâ', birliklerin gece vakti gizlice savaş meydanından çekilmesini ve İmâs günü sabahı tekrar destek kuvvetmiş gibi yüzer kişilik gruplar halinde savaş meydanına gelmelerini söyledi. Sâsânî ordusuna sürekli gelen destek kuvvetlerine karşı İslâm ordusu askerlerinin direncinin yüksek tutmak için yapılan bu plan sabah vakti uygulamaya koyuldu. Ka'kâ', gelen birlikleri gördükçe tekbir getiriyor ve askerler de ona eşlik ediyordu. Böylece askerlerin moralleri iyi tutulmaya çalışılıyordu. Âsım b. Amr da birlikleriyle bu işe destek veriyordu. Bu iş devam ederken Hâşim b. Utbe komutasındaki destek kuvvetleri Şam'dan Kâdisiye'ye ulaştı. Hâşim'e Ka'kâ'nın yaptığı iş haber verilince o da birliğini yetmişer kişilik gruplar halinde savaş meydanına getirdi.⁴¹⁴

Savaşın üçüncü gününde Sâsânîler filleri savaş meydanına tekrar sürdürdüler. Mahfeleri onarılan filler, aynı zamanda süvariler tarafından da korunuyordu. Bu filler savaşın ilk gününde olduğu gibi yine İslâm ordusunun saflarını yarararak ilerlediğinden Sa'd b. Ebû Vakkâs; Ka'kâ', Âsım ve Benî Esed kabilesinden Hammâl ile Rebîl'e fillerin rehberi olan beyaz fili öldürmelerini söyledi. Bunun üzerine süvariler filin koruyan askerleri bertaraf ederek bir taraftan da fili meşgul ediyorlardı. Ka'kâ' ve Âsım filin gözlerine mızrak saplayarak filin gözlerini kör edip dengesini bozdular. Ardından

⁴¹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/309-310.

Ka'kâ' beyaz filin hortumunu kesti. Takip ettikleri fil öldürülünce diğer filler de savaş meydanından kaçtılar.⁴¹⁵ Ka'kâ' bu savaşta filleri şöyle anlatmıştı:

Adeta evler büyüklüğünde saldıran filler görüyorum,

Onların gözlerine mil çeker ve burun tarafındaki göz kanallarını parçalarım.

Ka'kâ' b. Amr, İslâm ordusunun genel komutanı Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın izni ve bilgisi olmadan ve diğer askerler bekliyorken düşmana saldırılarda bulundu. Sa'd bu durumu görünce: “Allah'ım, Ka'kâ'ya mağfiret buyur, ona yardım et. Benden izim istemediyse de ben ondan iznimi esirgemem.” diye dua ettikten sonra diğer askerleri de Ka'kâ' gibi çarpışmaya gönderdi.⁴¹⁶ Anlaşılacağı üzere Ka'kâ', düşmana galip gelmek için sorumluluk alarak, bir an olsun durmak bilmiyordu.

Savaşın üçüncü günü olan ve son derece zorlu geçen İmâs gününde, çarpışmalar gece geç saatlere kadar devam etti. Çarpışmalar esnasında kılıç seslerinden başka bir ses duyulmadığı için bu geceye “*Mırıldı Gecesi*” anlamında “*Leyletü'l-Herîr*” denilmiştir.⁴¹⁷

2.2.1.4 Kâdisiye Günü

İslâm ordusu ile Sâsânî ordusu arasında gece boyu devam eden savaş, şiddetini kaybetmeden dördüncü günde de sürdü. Bu günde Müslümanlar çok yorgun ve bitkindiler. Ka'kâ' b. Amr, Müslümanlara sabretmelerini nasihat ederek şöyle diyordu: “*Bir saat sonra hezimet düşmanındır. Bir saat sabır ve sebat içinde savaşın. Zafer ancak sabırla gelir. Öyleyse zafer için sabrı sabırsızlığa tercih edin.*”⁴¹⁸ Ka'kâ', artık yorgun düşmüş askerlere biraz daha sabretmelerini, eğer sabrederlerse zaferin gelmek üzere olduğunu söyleyerek onları savaşa teşvik etmiştir. Böylece günlerdir savaşmaktan yorgun düşen askerlerin son bir gayret daha göstermelerini sağlayarak düşmana saldırıya geçmişlerdir.

Saldırıya geçen İslâm ordusu askerleri, Sâsânî saflarını yararak ordu komutanı Rüstem'in karargâhına kadar geldiler ve onu öldürdüler. Rüstem, Hilâl b. Ullefe tarafından bertaraf edildi. Aynı zamanda komutan Câlinûs da Zühre b. el-Haviyye tarafından öldürüldü. Sâsânî ordusu dağıldı ve büyük bir hezimete uğradı. Bu zafer artık

⁴¹⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/556; İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/344.

⁴¹⁶ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/560.

⁴¹⁷ Muhammed Ali Sallabi, *Râşid Halifeler Dönemi: 2. Halife Hz. Ömer* (Kahire: Müessesetü İkra, 2005), 404.

⁴¹⁸ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/563.

Fars topraklarının kapılarını Müslümanlara ardına kadar açarken Sâsânîler için de sonun başlangıcı oldu.⁴¹⁹ Savaşın sonu Ka'kâ', Âsım ve Şürahbîl, Kâdisiye'nin çevresini düşman askerlerinden arındırmak için civardaki köyleri, ormanları ve nehir kenarlarında arama faaliyetlerinde bulundular.⁴²⁰

Ka'kâ' şüphesiz ki Kâdisiye Savaşı'nın kahramanlarından biriydi. Gerek cesaretiyle gerekse askeri dehasıyla, savaşın ilk gününde zor durumda kalan İslâm ordusunu toparladı. Bir yandan İslâm ordusu askerlerine cesaretlendirirken bir yandan da sayıca az oldukları Sâsânî ordusuna karşı yaptığı askerî taktiklerle askerlerinin savaş direncini artırmaya çalıştı. Savaşa dâhil olduğu andan itibaren savaşın seyrini değiştirdi. Nitekim Taberî'deki şu kayıt, Ka'kâ' b. Amr'ın bu savaşta ortaya koyduğu mücadeleyi anlatmaya yetecektir: “Eğer son iki günde Allah'ın Ka'kâ'ya verdiği ilhamla takviye asker taktiği olmasaydı, ardından da Hâşim b. Utbe'nin ordusu gelmeseydi İslâm ordusu yenilebilirdi.”⁴²¹ Benzer bir rivayet de İbnü'l Esîr'de geçmektedir: “Eğer Allah, Ka'kâ'ya bu iki günde yaptıklarını ilham etmemiş olsaydı Acemlere gelen bu takviye kuvvetler, İslâm ordusunun direncini kırardı.”⁴²² Sa'd b. Ebû Vakkas da, rahatsızlığından dolayı savaşa katılamamasını “Ben Cerîr'im ve künyem Ebû Amr'dır. Sa'd konaktayken Allah bize zafer ihsan etti” dizesiyle kendisini eleştiren Cerîr b. Abdullah'a, Ka'kâ'yı övdüğü, şu dizelerle cevap verdi:⁴²³

Becîle'den beklemezdim. Ama yine de hesap gününde nail olmasını ümit ederim.

Onun süvarileri düşman süvarileriyle karşılaştı ve vuruştular

Ka'kâ' b. Amr ve Hammâl'in askerleri olmasaydı savaş meydanında yalana kapılacaklardı.

Deriyi yarıp parçalarcasına vuruşup savaşarak sizin birliklerinizi korudular.

Onlar olmasaydı sefil insanlar haline gelir ve sinekler gibi dağılırdınız.

2.2.2 Medâin'in Fethi (16/637)

Sa'd b. Ebu Vakkâs komutasındaki İslâm ordusu, Sâsânîler'e karşı Kâdisiye'de kazandıkları zaferden sonra Hz. Ömer'in talimatıyla Sâsânîlerin başkenti Medâin'e

⁴¹⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/564-566.

⁴²⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/565.

⁴²¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/552.

⁴²² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/310.

⁴²³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 3/581; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/633-634.

doğru hareket etti. Medâin, bugünkü Bağdat şehrinin 30 km kadar güneydoğusunda Dicle Nehri'nin her iki yanına kurulmuş şehirlerden oluşmaktaydı.

Medâin'e doğru ilerleyen İslâm ordusu öncelikle yol güzergâhlarında bulunan Burs, Bâbil ve Kûsâ'da, Sâsânîler'i mağlup ederek buraları ele geçirdiler. Daha sonra Batı Medâin'de yer alan Sâbât'ı aldılar ve Behüresîr'e doğru hareket ettiler. Müslümanlar, şehri iki ay boyunca kuşatma altında tuttular. Kuşatmanın şartları giderek ağırlaşmaya başlayınca şehir halkı, teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Behüresîr de İslâm topraklarına dâhil edilmiş oldu. İslâm ordusunun burada dokuz ay kaldığı söylenmiştir.⁴²⁴

Behüresîr'in alınmasından sonra İslâm ordusu, Dicle nehrini geçerek Sâsânîler'in yönetim merkezinin ve Kisrâ'nın Beyaz Saray'ının (el-Kasru'l Ebyad) olduğu Doğu Medâin'e (Ktesiphon) doğru yöneldiler. Fakat Doğu Medâin nehrin diğer yakasındaydı ve Sâsânîlerin şehri terk ederken köprüleri yıkmaları sebebiyle Dicle'nin diğer tarafına geçmek bir hayli zordu. Bu şekilde ne yapacağına karar vermeden bekleyen Sa'd b. Ebû Vakkâs, bir gece rüyasında Müslümanların binekleriyle beraber büyük zorluklar çekmesine rağmen nehri geçtiklerini gördü. Bunun üzerine, nehri geçmeye karar verdi. Endişeye kapılmış olan askerlerine de cesaretlendiren bir konuşma yaptı. İlk önce karşıya geçmek isteyen askerlerden 600 kişi öne çıktı. Onların içinden 60 kişilik öncü birlik oluşturuldu ve Âsım b. Amr onları komuta etti. İlk 60 kişi nehre girdikten sonra arkalarından 600 asker daha nehre indi. Böylelikle altı yüz kişilik fedai grubu oluşturulmuştu. "*Korkusuzlar Birliği*" diye isimlendirilen bu birlik nehrin karşısına geçerek nehrin diğer tarafında bekleyen Sâsânî birlikleriyle çarpıştı ve düşmanın nehrin yakasından kaçmalarını sağladılar. Böylelikle İslâm ordusu nehrin karşı tarafına geçti. İslâm ordusu içerisinde Bârikli Garkade isimli bir adam nehri geçerken atından düşünce, Ka'kâ', adamı çekip kıyıya kadar sağ salim çıkarmıştır. Bunun üzerine Garkade, Ka'kâ'ya: "*Ey Ka'kâ! Analar senin gibi bir adamı doğurmaktan aciz kaldılar.*" demiştir.⁴²⁵

Nehri geçen İslâm ordusu, herhangi bir direnişle karşılaşmadan Medâin'e girdi. Yezdicerd ve Sâsânî ordusu şehri terk etmişti. Şehre ilk giren Âsım b. Amr'ın komuta

⁴²⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 258.

⁴²⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/12; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/355; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, thk. Doktor Muhammed Ravâsi (Bejrût: Dâru'n Nefais, 1986), 1/576; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/338-340.

ettiği “*Korkusuzlar Birliği*” (كَيْبِيَّةُ الْأَهْوَالِ) oldu. Bu birliğin ardından da Ka’kâ’nın komuta ettiği, hiçbir lafa gerek kalmadan, hiç konuşmadan düşman üzerine saldıranlar anlamında “*Sessizler Birliği*” (كَيْبِيَّةُ الْخَرَسَاءِ) oldu.⁴²⁶ Böylelikle Müslümanlar hicretin 16. yılında (637) Sâsânîlerin merkezini ele geçirdi ve çok sayıda ganimet elde etti.⁴²⁷

Ka’kâ’ b. Amr, Medâin’de muhtemelen saraydaki bazı değerli askerî eşyaları almak için gelmiş olan Sâsânîli bir adamı yakalamış ve öldürmüştür. Adamın yanındaki heybeleri almış ve komutan Sa’d’a götürmüştür. Bu heybelerde değerli kılıç, miğfer, zırhlar ve su kapları vardı. Bu askerî teçhizatlar; Kısra’ya, Herakleios’a, Hindistan kralı Dâher’e, Türk Hakan’ına, Behrâm Cubin’e, Nu’man b. Münzir’e aittiler. Farslar bu değerli eşyaları birbirleriyle yaptıkları savaşlarda elde etmişlerdi. Komutan Sa’d b. Ebû Vakkâs, Ka’kâ’yı bu eşyalardan istediğini almakta serbest bıraktı. Ka’kâ’da Herakleios’un kılıcını ve Behrâm’ın da zırhını aldı. Sa’d b. Ebû Vakkâs, Kısra’nın ve Nu’man’ın kılıçlarını Hz. Ömer’e gönderdi ve geri kalanını da Ka’kâ’nın birliğine dağıttı.⁴²⁸ Hz. Ka’kâ’aldığı bu değerli eşyaları özel günlerde kuşanırdı.⁴²⁹

2.2.3 Celûlâ Savaşı ve Hulvân’ın Fethi (16/637)

İslâm ordusunun Sâsânîlerin başkenti Medâin’i ele geçirmesinden dolayı şehri terk ederek Hulvân’a giden Kısra Yezdicerd, Müslümanlara karşı Dicle Nehri’nin doğusunda Medâin’den 180 km uzaklıktaki Celûlâ şehrinde bir ordu topladı. Daha sonra da şehrin etrafına hendekler ve siperler kazarak savaş hazırlığına başladılar. Ordunun komutanlığına da Kâdisiye’de öldürülmüş olan komutan Rüstem’in kardeşi Hurrezâd idi.⁴³⁰

Sa’d b. Ebû Vakkâs, Sâsânîlerin hazırlıklarını Hz. Ömer’e bildirdi. Hz. Ömer ona, Hâşim b. Utbe⁴³¹ komutasında 12.000 kişilik orduyu Celûlâ’ya göndermesini ve öncü

⁴²⁶ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/340.

⁴²⁷ Casim Avcı, “Medâin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2003), 289/291.

⁴²⁸ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/18; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 1/358; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/342-343.

⁴²⁹ *Mu’cemu’s Şuarâu’l Arab*, ts., 1/779.

⁴³⁰ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/345.

⁴³¹ Amr b. Mâlik olduğu da söylenmiştir bk. Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/26.

kuvvetlerin başına da Ka'kâ' b. Amr'ı getirmesini yazdı. Bunun üzerine Sa'd, hicretin 16 yılında (637) Hâşim b. Utbe'nin ordusunu Celûlâ'ya göndermiştir.⁴³²

İslâm ordusu Celûlâ önlerine geldi ve etrafına hendekler kazılmış şehri kuşattı. Sâsânîler Müslümanların hendekleri geçmemeleri için hendeklerin içine demirden dikenler atmış ve sadece kendi geçişleri için bir noktayı boş bırakmışlardı. İslâm ordusu hamleler yaptığı halde bir sonuç alamadı. Yer yer şiddetli çarpışmalar oluyordu. Ka'kâ' b. Amr, hendeğe yakın bir yerdeyken münadiye şöyle bağırmasını söyledi:“*Ey Müslümanlar! Komutanınız şuan hendeğin içinde çarpışıyor, şu hendeği ele geçirmek üzere. Siz de ona katılın.*” Ka'kâ' böyle yaparak Müslümanları cesaretlendirerek hücum etmelerini amaçladı. Saldırıya geçen İslâm ordusu karşısında tutunamayan Sâsânî ordusu büyük bir mağlubiyet yaşadı ve kaçışmaya başladılar. Ka'kâ', Hânîkîn mevkiine kadar kaçan askerleri takip etti. Bu bölgede komutan Mihrân'ı yakalayan Ka'kâ' onu öldürdü. Ancak komutan Fîrûzân'ı yakalayamadı.⁴³³

Hulvân'da bulunan ve ordusunun Celûlâ'da yenildiği haberini alan Yezdicerd, yerine Hüsrev Şenûm'u vekil bırakarak Rey bölgesine gitti. Hâşim b. Utbe Hulvân'a Ka'kâ' b. Amr komutasındaki bir orduyu gönderdi. Şehirde ciddi bir direnişle karşılaşmayan Ka'kâ', Hüsrev Şenûm'un yanındaki Hulvân Dihkanını⁴³⁴ öldürdü. Hüsrev Şenûm kaçmış ve h. 16 yılında (637) Hulvân fethedilmiştir. Böylece Dicle nehri boyunca aşağı Irak bölgesinin fethi tamamlanmış oldu.

Ka'kâ' b. Amr, Hulvân'da yaklaşık iki ay Sa'd b. Ebû Vakkas'ın vekili olarak kaldı. Hulvân'ın düzenini sağladı. Daha sonra Sa'd b. Ebû Vakkas'ın mektubu üzerine ordusuyla birlikte Kûfe'ye doğru yola çıktı. İslâm ordusu askerleri Medâin'in fethinden sonra geçici olarak Medâin şehrine yerleşmişlerdi. Fakat bölgenin rutubetli iklimi ve sivrisineklerin çokluğu askerlerin sağlığını olumsuz etkilemişti. Sa'd b. Ebû Vakkas bu durumu Hz. Ömer'e bildirmiş ve Hz. Ömer de Arapların yaşam şekline elverişli bir ordugâh şehri araştırmasını istemişti. Bu araştırmalar sonucunda Kûfe şehri

⁴³² Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah (Dâru'l Garbi'l İslami, 1986), 3/1478; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/24; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/367; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/345.

⁴³³ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/24-26; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 4/213; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/346.

⁴³⁴ Sâsânîler'le Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabir. Bkz. Faruk Sümer, “Dihkan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 994), 9/289-290.

kurulmuştu.⁴³⁵ Medâin'den Kûfe'ye geçen Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hulvân'da bulunan Ka'kâ'ya mektup yazarak askeriyle birlikte Kûfe'ye gelmesini istedi. Bunun üzerine Ka'kâ ordusuyla birlikte Kûfe'ye hareket etti. Daha sonra, zikretmiş olduğumuz gibi Humus'ta Ebû Ubeyde komutasındaki Müslümanların kuşatılması üzerine, halife komutan Sa'd'a mektup yazarak Ka'kâ' komutasındaki orduyu Humus'a göndermesini istedi. Bunun üzerine Ka'kâ' 4 bin kişilik ordusuyla Kûfe'den Humus'a doğru yola çıktı.⁴³⁶

2.2.4 Nihâvend'in ve Hemedân'ın Fethi (21/642)

Farslar, Müslümanlar karşısında aldıkları ağır yenilgiler sonucunda başkentlerini dahi kaybetmişlerdi. Kaybettikleri topraklarını geri alabilmek için Kisrâ Yezdicerd Rey, Kûmis, İsfahân, Hemedân ve Mâh şehirlerinin halklarına mektuplar yazarak onları Müslümanlarla savaşmaya davet etti. Bu hazırlıklar sonucunda tarihi antik çağlara kadar uzanan, İran'ın Nihâvend şehrinde 150 bin kişilik Sâsânî ordusu kuruldu. İçinde çok sayıda filin de bulunduğu ordunun komutanlığına Fîrûzân (Zü'l-Hâcibeyn Merdânşah b. Hürmüz) getirildi.⁴³⁷

Sâsânîlerin yaptığı hazırlıkları öğrenen Hz. Ömer (r.a), bölgeye komutan olarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yerine Nu'man b. Mukarrin'i görevlendirdi. Kûfe, Basra ve Medine'den Sâsânîler üzerine destek kuvvetleri çıkardı. Böylelikle Nu'man b. Mukarrin komutasındaki 30 bin kişilik İslâm ordusu h. 21. yılda (642) Nihâvend önlerine geldiler. Bu savaşta Ka'kâ' b. Amr, kılıçlı askerlerin sevk ve idaresinden sorumlu idi.⁴³⁸

Savaşın ilk günlerinde çatışmalar olsa da Sâsânî ordusunun korunaklı kalelere sığınmasından dolayı bir sonuç alınamadı. Bu durumu nasıl aşacaklarını konuşan İslâm ordusu komutanları, Tuleyha b. Huveylid'in fikri çerçevesinde bir birliği düşman üzerine gönderip bir süre çarpıştıktan sonra geri çekilerek yenilmiş görüntüsü verilecekti. Böylelikle düşman ordusunun kalelerin arkasından çıkması sağlanacaktı. Komutanlar kabul edilen planı uygulamaya koyarak Ka'kâ' komutasındaki bir birliği düşman üzerine gönderdiler. Ka'kâ'nın birliği bir süre çarpıştıktan sonra geri çekilince düşman ordusu kalelerinden çıktı. Yeteri kadar çıkmaları beklendikten sonra

⁴³⁵ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, 25.

⁴³⁶ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/50-52; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/355-356; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/35-37; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temûmi*, 164.

⁴³⁷ İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 33/98-99.

⁴³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/390-399.

Müslümanlar Sâsânî ordusunun üzerine hücum etti. Çarpışmalar sırasında başkomutan Nu'man b. Mukarrin'in şehit olduğu bu savaşı, Müslümanlar kazandı.⁴³⁹

Nihâvend Savaşı Sâsânîlere ait birçok şehrin fethini kolaylaştırdığı için kaynaklarda, "Fethu'l-Futüh" yani "Fetihler Fethi" olarak isimlendirilmiştir. Nitekim bu savaştan sonra Sâsânîler toparlanamadılar ve İran topraklarında Müslümanlara karşı koyacak bir ordu oluşturamadılar.⁴⁴⁰

Nihâvend'den kaçan Sâsânî askerlerinin peşine düşen Ka'kâ' b. Amr ve Nu'man b. Mukarrin, Hemedân önlerine kadar gelerek düşman askerlerini takip ettiler. Sâsânî ordusu komutanı Fîrûzân, dar bir vadide önüne çıkan bal kervanlarından dolayı daha fazla ilerleyemeden Ka'kâ' tarafından yakalanarak öldürüldü. Bundan dolayı Müslümanlar "Allah'ın baldan gönderdiği ordular vardır" demişler ve olaya "Bal olayı" adını vermişlerdir. Ka'kâ' b. Amr Hemedân'ı kuşatma altına aldı. Hulvân'dan kaçarak Hemedân'a gelen Sâsânî komutanı Hüsrev Şünûm barış talep etti. Bu barış talebi çerçevesinde iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Bu şekilde Nihâvend Savaşı'nın akabinde Hemedân da kontrol altına alınmış oldu.⁴⁴¹

2.3 Mısır Fetihlerinde Ka'kâ' b. Amr

Mısır, m. 619 yılında uzun süren savaşlar sonunda Bizanslılardan Sâsânîlerin hâkimiyetine geçmiştir. Kur'an-ı Kerim Müslümanları da üzen bu durumun birkaç yıl içinde değişip Bizans'ın galip geleceğini haber vermiştir.⁴⁴² Nitekim on yıl kadar Sâsânî hâkimiyetinde kalan Mısır, Bizans ordusunun h. 7 yılında (628) Ninova'da Sâsânî ordusunu mağlup etmesinden sonra yeniden Bizans hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren Mısır, Müslümanların fethine kadar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.⁴⁴³

Müslümanların dönemin Mısır hükümdarı Mukavkıs ile ilişkileri, Hz. Peygamber'in, h. 7 yılında (628) Mukavkıs'a gönderdiği İslâm'a davet mektubu ile başlamıştır. Mukavkıs mektubu getiren, Hz. Peygamber'in elçisi Hâtıb b. Ebû Beltea'yı

⁴³⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/127.

⁴⁴⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/399.

⁴⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4/132; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/397.

⁴⁴² Rûm 30/2-5

⁴⁴³ Nâdir Özkuyumcu vd., *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 2/350.

güzel bir şekilde misafir etmiş, İslâm ve Hz. Peygamber ile ilgili bilgiler edindikten sonra Hz. Peygamber'e Mâriye ile birlikte bazı hediyeler göndermiştir.⁴⁴⁴

H. Ebû Bekir döneminde Mısır'a doğru bir fetih hareketi olmamıştır. Hz. Ömer döneminde Şam fetihlerinin h. 18 (639) yılında tamamlanmasıyla birlikte Mısır, Müslümanların gündemine girmiştir. Şam bölgesi komutanlarından Amr b. Âs, Hz. Ömer'den Mısır'ın fetihleri için izin istemiştir. Fakat Hz. Ömer, onun bu isteğine pek sıcak bakmamıştır. Amr b. Âs, Mısır'ın Bizans'ın hâkimiyetinde olmasının Müslümanlar için tehlike oluşturduğunu söylemiştir. Ayrıca Kudüs İslâm ordusunca fethedilince Bizans'ın komutanı Areteon ve Kaysâriyye kuşatmasından dolayı şehrin valisi Konstantin eşi ile birlikte Mısır'a kaçmıştı. Amr b. Âs, bu sebeplerle Hz. Ömer'i ikna etmiş ve Hz. Ömer'in izniyle yaklaşık 4 bin kişilik bir orduyla Mısır'a doğru yola çıkmıştır.⁴⁴⁵

Amr b. Âs komutasındaki İslâm ordusunun Mısır'da Bizans ile ilk karşılaştığı yer Fermâ'dır. Fermâ, Mısır'a kuzey tarafında girildiğinde Mısır'ın ilk şehridir.⁴⁴⁶ İslâm ordusu, bir aylık kuşatmadan sonra h. 19 (640) yılında Fermâ'yı ele geçirdi.⁴⁴⁷

Amr b. Âs komutasındaki İslâm ordusu Fermâ'dan sonra yoluna devam ederek Bülbeys'e hareket etti. Kayseriyye kuşatmasından kaçan Mukavkıs'ın kızı Ermanuse ve damadı Kostantin de daha önce bu kaleye sığınmışlardı. Bir ay süren çarpışmalardan sonra Bülbeys h. 19 (64) yılında Müslümanların eline geçti. Bu savaşta Mukavkıs'ın kızı Ermanuse esir edildi. Fakat Amr, ona iyi davranıp ikramlarda bulunmuştur. Daha sonra babası Mukavkıs'a göndermiştir.⁴⁴⁸

İslâm ordusu Bülbeys fethini tamamladıktan sonra Nil kıyısında bir liman kenti olan Ümmü Düneyn'e doğru ilerledi. Ancak Ümmü Düneyn'in fethi kolay olmadı ve Amr b. Âs, Hz. Ömer'den takviye kuvvet istedi. Hz. Ömer, 4 bin kişilik takviye kuvvet gönderdi. Uzun süren kuşatmadan sonra h. 19 (640) yılında Ümmü Düneyn fethedildi.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 266-267.

⁴⁴⁵ Nâdir Özkuyumcu vd., *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 2/3-354.

⁴⁴⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/255.

⁴⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 210.

⁴⁴⁸ Âdem Apak, *Amr b. el-Âs Hayatı-Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı* (Bursa: Uludağ, Doktora, 1999), 104.

⁴⁴⁹ Apak, *Amr b. el-Âs*, 104-105.

Amr b. Âs komutasındaki İslâm ordusu, Ümmü Düney'n'i fethettikten sonra asıl amacı olan Bâbilion'u⁴⁵⁰ kuşatma altına aldı. Fakat Müslümanlar burada ciddi bir direnişle karşılaştılar ve kaleye giremediler. Bunun üzerine Amr b. Âs, halifeye durumu bildirerek takviye kuvvet istedi. Halife, Zübeyr b. Avvâm komutasındaki destek kuvvetlerini Bâbilion'a gönderdi. Zübeyr b. Avvâm, askerleriyle birlikte kaleye tırmanıp tekbirler getirdi. Kalenin ele geçirildiğini düşünen kale halkı kapıları açarak kaçışmaya başladı. Böylelikle İslâm ordusu yedi aylık kuşatmadan sonra kaleye girdi ve h. 20 (641) yılında Bâbilion fethedilmiş oldu. Mukavkıs, Ravza adasına kaçtı.⁴⁵¹

Amr b. Âs, Bâbilion'un fethinden sonra Hz. Ömer'den izin alarak Mısır'ın en önemli şehirlerinden olan İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Akdeniz sahilinde bulunan İskenderiye, hem askerî ve iktisadî hem de Hıristiyanlığın monofizit mezhebinin merkezi olmasından dolayı dinî açıdan da önemli bir şehirdi. Amr b. Âs komutasındaki İslâm ordusu, İskenderiye yolu üzerinde Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra İskenderiye'ye ulaştı. Yaklaşık üç ay süren kuşatma boyunca şiddetli çarpışmalar oldu fakat İslâm ordusu h. 21 (642) yılında İskenderiye'yi fethetti.

2.3.1 Behnesa'nın Fethi (21/642)

Mısır fetihlerinde anlatmış olduğumuz bu bölüme kadar, Ka'kâ b. Amr'ın katıldığına dair tarih kitaplarında bir kayda rastlayamadık. Fakat Vâkıdî, Mısır'ın denize bakan sahil şehirlerinin fethi tamamlandıktan sonra sahâbenin, Hz. Ömer'in talimatıyla İskenderiye, Dimyat, Emsûs, Reşîd ve Menzele gibi şehirlere dağıldığını, Ka'kâ' b. Amr'ın da sahâbeden Hâşim b. Merkâl, Meysere b. Mesrûk gibi sahâbeden birçok kişiyle Menzele'ye gittiği bilgisini nakletmektedir. Ka'kâ'nın Mısır'a, Amr b. Âs'ın Ümmü Düney'n'de ve Bâbilion'da destek kuvvetleri istemesi üzerine gelen yeni destek kuvvetlerle Mısır'a geldiğini düşünmekteyiz. Hatta daha önce zikrettiğimiz üzere kaynaklarda rastlayamadığımız fakat halk arasında yaygın olan bilgiye göre Ka'kâ', Menzele'ye gelerek buradaki Bizans ordusunu mağlup etmiş ve bunu Amr b. Âs'a yazmıştır. Daha sonra Amr b. Âs farklı şehirlerde bulunan komutanları davet etmiş ve

⁴⁵⁰ Mısır şehri, Fustat ve Bâbilion aynı yerin adıdır. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/311-312; Apak, *Amr b. el-Âs*, 106.

⁴⁵¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2/149-150.

Daru'l İmâra denilen idare merkezinde komutanları toplamıştır. Gelen komutanlara asker vererek h. 21 (642) yılında onların güneye doğru gitmesini istemiştir.⁴⁵²

Mısır genel valisi ve komutanı Amr b. Âs; Mugîre b. Şu'be, Meysere b. Mesrûk, Câbir b. Abdullah ve Ka'kâ' b. Amr gibi komutanlara beş yüzer asker vererek güneye Behnesa mevkiine doğru ilerlemelerini istedi. Komutanlar ordularıyla birlikte Cîza mevkiinde Mercu Dehşûr denilen yerde Bizans ordusuyla karşılaştı. Ka'kâ' ve diğer komutanlar burada çok şiddetli çarpışmalar sonucunda Bizans ordusunu mağlup ettiler.⁴⁵³ Ka'kâ'nın burada şu şiiri söylediği rivayet olunmuştur:⁴⁵⁴

Ben azimli süvari Ka'kâ'yım,

Cesur bir aslanım,

Dağ gibi itaat ederim.

Bende keskin bir kılıç vardır,

Yaraları iyileştiren, acıları iyileştiren ve kaburgaları kıran.

Benden dolayı şirk ehline yazıklar olsun,

Çünkü benim savaşta kolum çok uzundur.

İslâm ordusu, asıl hedefi olan Behnesa önlerine kadar geldi. Hâlid b. Velîd komutasındaki 10 bin kişilik orduda sahâbenin büyükleri de vardı. Behnesa'daki Rumların meliki Batluyus idi. Yapılan görüşmeler sonuçlanmayınca iki taraf arasında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Batluyus, 80 bin kişilik ordusuyla İslâm ordusuna çok büyük kayıplar verdirdi. Hatta Behnesa, Mısır'da Müslümanların en çok şehit verdiği yerlerden birisi olarak bilinir. İslâm ordusunun merkez kuvvetlerini Ka'kâ' b. Amr idare ediyordu. Savaşın başında mübarezeye çıkan Ka'kâ', kendisine rakip olan Rum patriğini öldürdü.⁴⁵⁵

İslâm ordusu aylar süren kuşatmadan bir sonuç alamadı. Müslümanlar farklı yollar denediler. Nehir altından kaleye girdiler. Hatta kuşatmaya dayanamayan kale halkıyla gizlice anlaşmalar yaptılar fakat fetih bir türlü gerçekleşmedi. En sonunda İslâm ordusundan 100 kişilik bir fedai grubunun pamuk haralları içerisinde kaleye

⁴⁵² Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/207; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 218.

⁴⁵³ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/212; Madhali, *Ka'ka' b. Amr et-Temîmi*, 219.

⁴⁵⁴ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/218.

⁴⁵⁵ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/262.

sızması sonucunda Rumların direnişini kırdı ve Müslümanlar kaleyi fethetti. Çok çetin geçen bu savaş sonunda İslâm ordusu yaklaşık beş bin şehit vermiştir.⁴⁵⁶

Ka'kâ' b. Amr, Irak-İran ve Suriye fetihlerine katıldıktan sonra Mısır fetihlerine de katılmış ve bölge halkına İslâm'ı tebliğ etmiştir. Bu süre boyunca dönemin en büyük iki imparatorluğu olan Bizans'a ve Sâsânîlere karşı savaşmıştır. İslâm ordusunun fetihlerinde daima ilk saflarda yer almıştır. Müslüman olduğu günden beri, Allah yolunda mücadele için hazırladığı atından hiç inmemiş, daima Allah'a itaat ile bu uğurda mücadele etmiştir. Çoğu zaman en zor noktalara savaşmak için atılmış, askerlerin savaşlarda tereddüt ettiği işlere koşarak gitmiştir. Ka'kâ' bu mücadelesini dizelerde şöyle ifade etmiştir:⁴⁵⁷

*Allah'ın ve Muhammed (s.a.v)'in kılıcı olan bir ordunun içinde,
Tozlu yolları aydınlatan nice şimşek gibi kahramanlar gördüm ki,
Hürlerin yolunun öncüleridir onlar.*

Ka'kâ' b. Amr'ın, Hz. Ömer döneminde katıldığı savaşları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Fihl Savaşı (13/634-635)
- Dımeşk'in Fethi (14/635)
- Yermük Savaşı (15/636)
- Kâdisiye Savaşı (15/636)
- Medâin'in Fethi (16/637)
- Celûlâ Savaşı ve Hulvân'ın Fethi (16/637)
- Nihâvend'in ve Hemedân'ın Fethi (21/642)
- Behnesa'nın Fethi (21/642)

⁴⁵⁶ Vâkîdî, *Futuhu's-Şam*, 2/255-292.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *el-isâbe*, 5/343.

3. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE KA‘KÂ‘ B. AMR (24-35/644-656)

Müslümanların halifesi Hz. Ömer’in Muğîre b. Şu‘be’nin kölesi Ebû Lü‘lü tarafından şehit edilmesinden sonra halife olan Hz. Osman, 12 yıl boyunca (24-35/644-656), Müslümanları idare etmiştir. Hz. Ömer’in bıraktığı yerden fetihlerin devam ettiği, barışın ve sukûnetin hâkim olduğu ilk altı yıllık dönemden (24-29/644-649) sonraki ikinci altı yıllık dönem (30-35/650-655) hem Hz. Osman için hem de Müslümanlar için son derece sıkıntılı geçmiştir. Sonuçta “*el-fitnetü’l-kübrâ*” diye tabir edilen olaylar yaşanmış ve Hz. Osman’ın h. 35 yılında (656) şehadetiyle son bulmuştur.⁴⁵⁸

Hz. Osman (r.a)’ın sorunsuz geçen ilk altı yıllık idaresinden sonraki ikinci altı yıllık idaresinde yapmış olduğu iddia edilen bazı icraatları tartışılır olmuş ve Mısır, Kûfe, Basra gibi şehirlerde halife aleyhine bazı faaliyetler yürütülmeye başlanmıştı. Abdullah b. Sebe⁴⁵⁹ gibi fitne hareketinin liderlerinden olan kişilerin de etkisiyle kısa zaman içerisinde bu isyan İslâm beldelerine yayılmıştı.⁴⁶⁰

İsyan hareketinin merkezlerinden biri olan Kûfe’de vali olarak Saîd b. Âs bulunuyordu. Ka‘kâ‘ b. Amr, bu dönemde Kûfe’deki askeri birliklerden sorumluydu. Zaten Kûfe şehrinin kurulmasıyla birlikte Temîm kabilesi de bu şehre yerleştirilmişti. Saîd b. Âs, şehirdeki durumu Halife Hz. Osman’a bildiriyor ve yapılacak işler konusunda talimatlarını alıyordu. Daha sonra Hz. Osman, mevcut problemleri konuşup istişare etmek için valilerini Medine’ye çağırdı. Saîd b. Âs, Hz. Osman’ın daveti üzerine halifeyle görüşmek için Medine’ye gitmiş ve vekil olarak da Kûfe’ye Amr b. Hureys’i bırakmıştı. Valinin şehirde olmamasını fırsat bilen isyancılardan Yezid b. Kays, Kûfe’de halkı valiye ve halifeye karşı kışkırtıyor, diğer şehirlerdeki isyancılar ile mektuplaşarak fitne ateşini yakıyordu. Yine bugünlerin birinde mescitte insanları etrafına toplamış, halifenin ve valinin azli konusunu konuşurken Ka‘kâ‘ konuşmaları işitince Yezid b. Kays’ı yakaladı. Yezid, Ka‘kâ‘nın şiddetli tavrını görünce halifenin değil sadece valinin değişmesini istediklerini söyledi. Bunun üzerine Ka‘ka’, Yezid’e bir daha mescitte böyle bir amaç için insanları etrafına toplamamasını söyleyerek şöyle devam etti: “*Toplantılarını evinde yap, valinin değişmesini istiyorsan, bunu insanlardan*

⁴⁵⁸ Fayda, *Hulefâ’yı Râşidîn Devri*, 350-353.

⁴⁵⁹ Sıddık Korkmaz, Abdullah İbn Sebe’nin tarihi gerçekleri saptırmak için kurgulanmış bir şahıs olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma, 2012).

⁴⁶⁰ Seyf b. Ömer, *Fitne ve Cemel Vakası*, 48.

değil halifeden iste.”⁴⁶¹ Bir başka rivayette de şöyle anlatılmaktadır: Karşılıklı mektuplaşmalar sonucunda Mısır’daki isyancıların mektuplarına Kûfe’den isyancılar cevap vererek ayaklandılar. Askeri birliklerin sorumlusu olan Ka’kâ’, Yezid’in halkı topladığını gördüğünde Yezid’in yanına giderek niçin toplandıklarını sordu. Yezid Ka’kâ’ya “*Sen bizden ne istiyorsun? Ben işiten ve itaat edenim.*” dedi. Yani Yezid bu işin içinde olduğunu ve emirleri yerine getirdiğini ima ediyordu. Bunun üzerine Ka’kâ’, Yezid’e şöyle dedi: “*Halkın genelinin razı olduğu bir şeyde halkı neden kıskırtıyorsun? Halk bunu istiyor mu? Sen bu konu için halifeye git. İnsanları bu konuda halife ile baş başa bırak.*” Bu konuşmadan sonra Yezid ve topladığı isyancılar Medine’den dönen Saîd b. Âs’ın yolunu keserek Kûfe’ye almadılar ve yerine Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin atanmasını istediler.⁴⁶²

Ka’kâ’ ile konuşmasından sonra Kûfe’de mescidin içinde ve dışında Yezid b. Kays şöyle bağırmaya başladı: “*Ben Medine yoluna Saîd b. Âs’ın Kûfe’ye girişini engellemeye gidiyorum. Kim Saîd’in görevden alınıp yerine yeni bir vali görevlendirilmesini istiyorsa benimle birlikte gelsin.*” Bu çağrı üzerine yaklaşık bin kişi Yezid b. Kays’ın peşine takıldı ve Saîd b. Âs’ı Kûfe’ye sokmadılar. Bu işlerin sonucunda Hz. Osman, isyancıların istekleri üzerine Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi Kûfe’ye vali olarak atadı. Yezid b. Kays ve taraftarları mescitten çıktıktan sonra, Saîd b. Âs’ın yerine vekil olarak bıraktığı Amr b. Huveyris, minbere çıkarak insanları yatıştırmaya çalıştı ve Müslümanları isyancılara uymamaya çağırdı. Bunun üzerine Ka’kâ’, Huveyris’e şöyle dedi: “*Sen başını almış giden bir selin önünde mi durmaya çalışıyorsun? Fırat yatağından taşmıştır. Vallahi bu kavga ancak kılıçla son bulur ve bu da yakındır. Bu kılıçlar bir hayli şakırdayacaklar, içinde buldukları bugünü çok arayacaklar fakat Allah onlara bugünü bir daha nasip etmeyecektir. Sana düşen sabretmektir.*” Bundan sonra Huveyris evine kapandı.⁴⁶³ Ka’kâ’, olayların önüne geçemeyeceklerini ve bu işlerin sonunda çok kan akacağını anlamıştır. İnsanların ortaya çıkardıkları fitneden pişman olacaklarını fakat artık bir daha Allah’ın bu günleri bir daha kendilerine vermeyeceğini belirtmiştir. Ka’kâ’, bu olaylardaki tavırlarıyla ne kadar basiretli olduğunu da göstermiştir.

⁴⁶¹ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 45; Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/331; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/519.

⁴⁶² Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 54; Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/345-346.

⁴⁶³ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 46; Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/332; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/520.

Önü alınamayan olaylar sonucunda Mısır, Kûfe, Basra ve diğer şehirlerden gelen isyancılar Halife Hz. Osman (r.a)'ın evini kuşatma altına aldılar. Halife, valilerine mektup yazarak onlardan yardım istedi. Bunun üzerine Muâviye b. Ebî Süfyân Şam'dan bir orduyla Habîb b. Mesleme'yi, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd da Mısır'dan bir orduyla Muaviye b. Hadîc'i gönderdi. Kûfe'den ise Ka'kâ b. Amr komutasında bir ordu yola çıktı. Fakat bu ordular Medine'ye yetişmeden yaklaşık kırk gün süren kuşatma sonucunda Hz. Osman isyancılar tarafından h. 35 yılında (656) şehit edildi. Bu haberi Rebeze yakınlarında alan Ka'kâ' ve diğer komutanlar ordularıyla geldikleri şehirlere geri döndüler.⁴⁶⁴

Yaşanan isyan hareketleri boyunca Ka'kâ' b. Amr, Kûfe'de, kararlı bir şekilde bu fitne ateşini söndürmek için çalışmıştır. Öyle anlaşılıyor ki amacı Kûfe valisi Saîd'i korumaktan ziyade halkın halifeye bağlılığını korumak ve ortaya çıkacak fitne olaylarının sebep olacağı kargaşaları önlemektir. Bundan dolayı isyancıların halkı kışkırtmasına engel olmaya çalışmıştır. Mescitte ve çevresinde toplanan isyancıları engellemek için mücadele etti. Vali ile problemlerinin halkı kışkırtarak değil halife ile görüşerek çözülebileceğini söyledi. Fakat isyancılar şehirlerinden çıkıp Medine'de toplandılar ve Hz. Osman'ı şehit ettiler.

⁴⁶⁴ Seyf, *Fitne ve Cemal Vakası*, 62; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/352; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/530; İbn Haldûn, *Târihu İbnu Haldûn*, 2/596.

4. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KA‘KÂ‘ B. AMR (35-40/656-661)

Hz. Osman’ın isyancılar tarafından şehit edilmesinden sonra h. 35 yılında (656) halife olan Hz. Ali (r.a), büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ali’nin, tam bir ittifakla halife seçilmemiş olması ve Hz. Osman’ın katillerinin Medine’de olup büyük bir grubu teşkil etmesi gibi problemler, yeni halifeyi çok zor durumda bırakmıştır.

Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması konusu, Medine’de devam eden süreçte daha sıkıntılı günlere kapı açmıştır. Zira isyancılar Medine’yi terk etmemişler ve büyük bir kitle halinde bu işi yapmışlardı. Hatta öyle ki Hz. Ali’nin halife olması için ona baskı dahi yapmışlardır. Sahâbenin bir kısmı ve Ümeyyeoğulları katillerin hemen cezalandırılması gerektiğini savunurken Hz. Ali de bunun için zamana ihtiyacı olduğunu, isyancılar hala Medine’de etkin iken bunu yapmanın çok zor olduğunu savunuyordu. Bu durum, özellikle Medine dışındaki taşra diyebileceğimiz şehirlerde Hz. Ali’ye karşı muhalefetin artmasına neden olmuştur. Bu iki grubun dışında bir de Sa‘d b. Ebî Vakkâs gibi yaşanan olayların içerisinde yer almayan tarafsızlar grubu vardı. Onlar yaşananları fitne olarak değerlendiriyor ve fitneden uzak durmak için olayların içerisinde yer almıyorlardı. Böylelikle İslâm toplumu; Hz. Ali taraftarları, halifeye muhalif olanlar ve tarafsızlar olarak üç gruba ayrılmıştı.⁴⁶⁵

Hz. Ali (r.a), halife olduktan sonra ilk iş olarak Hz. Osman dönemi valilerini değiştirmek istedi. Zira Hz. Osman’ın eleştirilme sebeplerinden biri valilerinin icraatlarıydı. Fakat Mugîre b. Şu‘be ve Abdullah b. Abbas valileri görevden alma konusunda acele etmemesini söylediler. Çünkü daha biatleri alınmamış valileri görevden almak siyasi olarak bir risk olabilirdi. Hz. Ali, bunun dinî anlayışına ters olduğunu söyleyerek yeni valileri atadı. Bu amaçla; Osman b. Huneyf’i Basra’ya, Sehl b. Huneyf’i Şam’a, Kays b. Sa‘d’ı Mısır’a, Ubeydullah b. Abbas’ı Yemen’e ve Umâre b. Şihâb’ı Kûfe’ye gönderdi. Ancak bu valilerin bir kısmı bazı engellerle karşılaştı. Sehl b. Huneyf, Şam’a giderken yolda bir grup tarafından karşılandı ve şehre sokulmayarak geri çevrildi. Kays b. Sa‘d Mısır’a gittiğinde halkın ikiye ayrıldığını, bir kısmının kendisini desteklerken bir kısmının da Hz. Osman’ın katilleri cezalandırılana kadar kendisine destek vermeyeceklerini gördü. Umâre b. Şihâb ise Kûfe’de Hz. Osman’ın intikamını almak için yola çıkmış olan Tuleyha b. Huveylid tarafından geri çevrilmiştir.

⁴⁶⁵ Demircan vd., *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 2/525-529.

Osman b. Huneyf Basra'da ve Ubeydullah b. Abbas Yemen'de bir engelle karşılaşmadan görevlerine başladılar.⁴⁶⁶

Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katledilmesinden sorumlu tutmuştur, Bu sebeple Hz. Ali'nin Şam'a vali olarak atadığı Sehl b. Huneyf'i şehre sokmamış ve Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Karşılıklı yazışmalardan da bir sonuç çıkmayınca Hz. Ali'ye karşı Şam'da şiddetli bir muhalif grup ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁷

Hiz. Âişe, Hz. Osman muhasara altındayken Hz. Peygamber'in diğer eşleriyle birlikte Medine'den çıkıp hac için Mekke'ye gitmişlerdi. Daha sonra haccını tamamladıktan sonra Medine'ye dönmek için yola çıktığında Hz. Osman'ın şehit edildiğini ve Hz. Ali'nin halife seçildiği haberini aldı. Hz. Âişe bu haber üzerine tekrar Mekke'ye döndü ve orada Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, yola koyularak onun kanını talep edeceğini anlatan konuşmalar yaptı.⁴⁶⁸ Medine'de bulunan Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah da Hz. Ali'ye biat ettikten sonra izin alarak umre için Mekke'ye gittiler. Mekke'deki biatlerinden döndüler. Baskılar nedeniyle biat ettiklerini söylediler.⁴⁶⁹

Mekke'de bir araya gelen Hz. Âişe, Talha ve Ubeydullah öncülüğünde Hz. Ali'ye bir muhalefet daha ortaya çıktı. Hz. Âişe, halifenin Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusundaki tavrını eleştiriyor ve halifeliğini tanımıyordu. Talha ve Zübeyr de biatlerinin zorla olduğunu söylüyor ve Hz. Osman'ın kanını talep ediyorlardı. Bu amaçlarla yola çıkan grup, Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in ısrarıyla, topladıkları orduyla beraber Basra'ya doğru yola çıktılar. Orduyu Hz. Osman'ın Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye, Yemen'den getirdiği vergi gelirleri ile donattı. Ümeyyeoğullarından bazı kimselerin de yer aldığı ordu Basra yakınlarına gelerek Basra'ya elçiler gönderildi. Karşılıklı görüşmeler sonucunda Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf Hz. Âişe'nin ordusuyla savaşmaya karar verdi. Çarpışmalar sonucunda Osman b. Huneyf yakalandı, kırk sopa vuruldu ve saçları sakalları yolunarak

⁴⁶⁶ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 100; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/442-443; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/565-566.

⁴⁶⁷ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 102-103; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/442-443; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/565-566.

⁴⁶⁸ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 110-112; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/449.

⁴⁶⁹ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 107; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/432.

serbest bırakıldı. Hz. Ali taraftarlarından Abdülkaysoğulları'nın ileri gelenlerinden olan Hukeym b. Cebele öldürüldü. Hz. Âişe ve taraftarları Basra'ya hâkim oldu.⁴⁷⁰

Hz. Ali (r.a), Muâviye b. Ebî Süfyân üzerine Şam'a gitmek için hazırlanıyordu. Ancak, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya doğru hareket ettiklerini öğrenince Şam'a gitmekten vazgeçerek Basra'ya doğru yola çıktı. Niyeti muhaliflerinin Basra'ya girişini engellemektir. Fakat Hz. Ali Zîkar'a vardığında onların Basra'ya girdiği haberini aldı. Zîkar'da konaklayan Hz. Ali, Medine'ye mektup yazarak silah vb. aletleri istedi. Aynı zamanda Kûfe'ye de elçiler gönderdi ve ordusuna destek istedi. Fakat Hz. Osman'ın tayin etmiş olduğu Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî, halkın bu olaylara katılmasını engelliyordu. Zira vali, bu olayları fitne olarak niteliyor ve katılmamanın daha hayırlı olduğunu savunuyordu. Hz. Ali iki defa elçilerini göndermiş fakat sonuç alamamıştı. Daha sonra halife oğlu Hz. Hasan'ı ve Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye gönderdi. Burada Ebû Mûsâ ile karşılıklı konuşmalar yapıldı. Daha sonra Ka'kâ' b. Amr halkın arasında şu konuşmayı yaptı: *“Ey insanlar, ben size nasihat edenim ve size karşı çok şefkatliyim. Ben ancak hakkı söylerim. Bize insanların işini düzenleyecek bir lider lazımdır. Öyle bir lider ki zalimi defedecek ve mazlumu koruyacak. Bu lider görevinin başındaki halife Ali'dir. O sizi ıslaha davet ediyor. Siz de ona katılın.”*⁴⁷¹ Ka'kâ'nın, Hz. Hasan'ın, Hind b. Âmir'in ve Hucr b. Adî'nin etkili konuşmaları üzerine Kûfe'den Hz. Ali'nin ordusuna yaklaşık 12 bin kişi katılmıştır.⁴⁷²

Hz. Ali, Kûfe'den ordusuna yapılan büyük katılımdan sonra Kûfelilere şu konuşmayı yaptı: *“Ey Kûfeliler! Siz Acem hükümdarlarına karşı savaşmış onları parçaladınız ve bütün mülklerini aldınız. Böylece her çeşit dünyalık ihtiyaçlarınızı giderip Müslümanlara yardım ettiniz. Ben Basra'daki kardeşlerimizin geri dönmelerini sağlayabilmek için yanımda olmanızı istedim. Onlardan tek isteğimiz Medine'ye geri dönmeleridir. Eğer bu işten vazgeçmezlerse onları yumuşaklıkla doğru yola getirmeye çalışacağız. Ancak zulme başvururlarsa yapacağımız da ona göre değişir. İçinde fesâd bulunan bu işi hayra çevirmedikçe inşallah durmayacağız.”*⁴⁷³

⁴⁷⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/468-469.

⁴⁷¹ Seyf, *Fitne ve Cemal Vakası*, 141; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/484; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 1/438; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/589; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/446; İbn Haldûn, *Târihu İbnu Haldûn*, 2/613.

⁴⁷² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/590; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/447.

⁴⁷³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/591.

Halife Hz. Ali (r.a), Zî Kâr'da iken barış amacıyla Hz. Âişe ve taraftarlarına bir elçi göndermek istedi. Bu amaçla Ka'kâ'yı yanına çağırarak ona *"Şu iki adama git de onları barışa ve cemaate davet et, ayrılığın ne kadar kötü olduğundan bahset."* dedi. Daha sonra Hz. Ali, Ka'kâ'ya şöyle sordu: *"Peki senden sana söylemediğimiz bir şey sorar yahut isterlerse ne yaparsın?"* Bunun üzerine Ka'kâ' şöyle cevap verdi: *"Ben emrolduğum şeyleri söyleyip yerine getirmeye çalışırım. Eğer bana söylenmemiş bir konuda sorarlarsa kendi görüşümü belirtirim."* dedi. Hz. Ali de *"Biz de senin görüşüne göre hareket ederiz, bu iş senindir."* dedi. Bu konuşmadan sonra Ka'kâ' b. Amr, Basra'da Hz. Âişe'nin yanına girdi, selam verdikten sonra oturdu. Daha sonra ona *"Ey anneciğim, buraya niçin geldin?"* diye sordu. Hz. Âişe *"Ey oğlum! Buraya gelmemin amacı sadece Müslümanların arasında ortaya çıkan fitneyi ıslâh etmektir"* dedi. Daha sonra Ka'kâ': *"Talha ve Zübeyr'i de çağır da onlarla da konuşayım, aramızdaki konuşmaya sen de şahit ol"* dedi. Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'e haber gönderdikten sonra onlarda geldi. Ka'kâ', onlara *"Ben mü'minlerin annesine buraya neden geldiğini sorduğumda bana mü'minlerin arasını ıslâh etmeye geldiğini söyledi. Sizin durumunuz nedir? Tâbi mi olacaksınız yoksa muhalif mi?"* diye sordu. Onlar da *"Tâbi olacağız."* dediler. Bu cevap üzerine Ka'kâ' *"Bana söyler misiniz bu ıslâh nasıl olacak? Allah'a yemin ederim ki bu bizim bildiğimiz bir şey ise biz de buna iştirak ederiz. Fakat bilmediğimiz bir şeye iştirak edemeyiz."* dedi. Hz. Talha ve Zübeyr şöyle cevap verdiler: *"Osman'ın katillerinin cezalandırılmasıyla ıslâh olur. Eğer onlara kısas uygulanmazsa bu, Kur'an ve ahkâmını terk etmek demektir."* dediler. Ka'kâ' bunun üzerine şunları söyledi: *"Basra'da Osman'ın katillerinden altı yüz kişiyi öldürdünüz. Ancak onlardan olan Hurkus b. Züheyr es-SAdî elinizden kaçıp kavmi Sa'doğullarına sığındı. Hurkus'u kavminden alıp öldürmek isterseniz kavmi onu koruyacak ve altı bin kişi size karşı savaşacak. Eğer onu bırakıp öldürmezseniz dediğinizin tersini yapmış olacaksınız. Yani Kur'an'ın ahkâmını terk etmiş olacaksınız. Hurkus sebebiyle Sa'doğullarına savaş açsanız size galip gelirler. Üstelik Rebia ve Mudar kabilelerini de kızdırdınız. Yani çok büyük bir iş ile karşı karşıya kalacaksınız. İşte Ali'nin durumu da tam olarak böyledir."* Ka'kâ' b. Amr'ın söyledikleri Hz. Âişe ve yanındakileri etkiledi. Bu konuşmadan etkilenmiş olan Hz. Âişe, Ka'kâ'ya *"Senin görüşün nedir ey Ka'kâ'?"* diye sordu. Ka'kâ' da Müslümanları barışa doğru götürecektir şu sözleri söyledi: *"Bu işin çaresi sükûnet ve Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusunda teenni ile hareket"*

etmektir. İhtilaf biter, ümmet Osman'ın katilleri meselesini halifeye bırakırsa, siz de bu hususta onunla ittifak içinde olursanız bu hayır alameti, rahmet müjdecisi ve Osman'ın intikamının alınmasında güç kuvvet demektir. Eğer bunları yapmak yerine savaş konusunda ısrar ederseniz, bu da şer alameti ve mülkün gidişi demektir. Dolayısıyla afiyeti tercih edin ki ona nail olasınız. Daha önce olduğunuz gibi hayrın anahtarları olun, bizleri belaya sevk etmeyin. Eğer bu işe teşebbüs ederseniz Allah sizi de bizi de mahveder. Allah'a yemin olsun ki diyeceğim şey budur ve sizi buna davet ediyorum. Ben bu işin devam etmesinden ve ümmetin başına büyük felaketler gelmesinden korkuyorum. Bu da ne birinin diğerini öldürmesi gibi, ne bir grubun bir adamı öldürmesi gibi, ne de bir kabilenin diğer bir kabileyle savaşması gibi olur.” Ka'kâ'nın bu sözleri onları ikna etti ve “Doğru söyledin. Eğer Ali de senin gibi düşünüyorsa bu iş salaha erer.” dediler. Ka'kâ' bu konuşmalardan sonra Hz. Ali'nin yanına geldi ve konuşulanları anlattı. İki taraf da durumdan son derece memnundular.⁴⁷⁴

Ka'kâ' b. Amr'ın hem Kûfe'de halkı Hz. Ali'nin ordusuna katılmaya teşvik ederken yaptığı konuşmaya hem de elçi olarak iki taraf arasında gerçekleştirdiği görüşmelerdeki konuşmalarına dikkat edilirse, Ka'kâ' fanatik bir tarafgirlikten ziyade Müslümanların maslahatını düşünerek hareket ettiği anlaşılır. Zira Müslümanlar içinde halifeye olan isyanların artıp tefrikaya düşülmesi ve Müslümanların kendi aralarında savaşmasının ümmet için son derece kötü bir durum olduğunun farkındadır. Kınından çıkacak kılıçların çok fazla kan akıtacağını ve bu kavgalardan ötürü ümmetin gücünün kırılıp gideceğinin farkındadır. O bu sebeplerden ötürü fitne olayları diye tabir edebileceğimiz bu olaylar boyunca Müslümanların faydasını gözeterik hareket etmiştir. Ka'kâ'nın Basra'da Hz. Âişe ve taraftarlarıyla görüşmeden önce onların durumu hakkında bilgi edinmiş olması onun ne denli tecrübeli ve zeki olduğunu da göstermektedir. Nitekim Hurkus konusunda meydana gelen olaylarla ilgili bilgi edinmiş ve bu bilgileri de barışı elde edebilmek adına kullanmıştır. Onun bu tecrübesini, kuvvetli ve ikna edici hitabetini Müslümanların faydasından yana kullanmıştır.

Tarafların barış için ilk adımlarından sonra Hz. Ali ordusunu, Hz. Âişe ve taraftarlarının ordusunun yakınına hareket ettirdi. İki taraf arasında elçiler gidip geldi ve Ka'kâ' ile varılan anlaşma üzerine olduklarını yinelediler. Hz. Ali, kendisine devam

⁴⁷⁴ Seyf, *Fitne ve Cemal Vakası*, 145-146; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/488-489; İbnü'l Arabî, *el-Avâsim*, 168; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/591; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/448-450.

eden katılımlardan sonra insanları toplayarak onlara, Hz. Peygamber ve onun arkasından gelen halifeleri döneminden övgüyle bahsetmiş, sonrasında da insanlara Allah'ın ihsan etmiş olduğu bu nimetleri kıskanan şerli ve dünyayı isteyen bir grubun bu olaylara sebep olduğunu söylemiştir. Sonrasında da yarın çıkıp gideceğini, insanların da gitmelerini fakat Osman'ın katline karışanların kendisinden ayrılmasını söyler. Hz. Ali'nin bu sözlerini işiten Abdullah b. Sebe', Halid b. Mülcem ve Albâ b. Heysem gibi âsiler, sıranın kendilerine geleceğini ve bir an önce harekete geçmeleri gerektiğini konuşarak iki tarafı birbirine saldırtmak üzerine plan yaptılar.⁴⁷⁵

Müslümanlardan iki taraf Ziyâd b. Ubeydullah'ın sarayı civarında bir araya geldiler. Burada da görüşmeler yapıldı. İnsanlar barış olacağı konusunda emin idiler. Fakat Hz. Osman'ın katline karışanlar bu olayın peşini bırakmadılar. İki ordu içindeki âsiler birbirlerine saldırmaya başlayınca Müslümanlar arasındaki kötü olaylar yaşandı. Müslümanlar arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Talha b. Ubeydullah'ın yaralandığını gören Ka'kâ' savaşı bırakıp bir eve girmesini söyledi.⁴⁷⁶ Savaş, Hz. Âişe'nin devesi etrafında yoğunlaşmış ve Hz. Âişe'nin hevdecine oklar isabet ediyordu. Ordusundaki askerler Hz. Âişe'yi korumaya çalışıyorlardı. Bu durumu gören Ka'kâ', Hz. Âişe'yi oklardan korumak için devenin ayaklarını kesmek gerektiğini düşünerek devenin yakınındaki Büceyr b. Delce'ye seslenerek devenin ayaklarını kesmesini aksi halde Hz. Âişe'ye zarar geleceğini söyledi. Büceyr devenin ayaklarını kesmiş ve daha sonra Ka'kâ' ile Züfer b. Hâris hevdecin iplerini keserek onu güvenli bir yere taşıdılar.⁴⁷⁷

Müslümanlar arasındaki bu şiddetli savaşta çok sayıda Müslüman öldü. Hz. Talha ve Zübeyr de bu savaşta ölenler arasındaydı. Hicri 36 yılında (656) gerçekleşen bu savaş sonunda, Hz. Ali'nin ordusu kazanan taraf oldu. Savaştan sonra Ka'kâ' b. Amr'ın da içinde bulunduğu bir grup Hz. Âişe'yi ziyaret etmişti. Hz. Âişe, dün kendisi hakkında kötü konuşan iki adamı tanıyıp tanımadığını Ka'kâ'ya sordu. Ka'kâ' da tanıdığını ve “*Bu kadın annelerin en âsi olanıdır.*” dediklerini söyledi ve şunu ekledi: “*Vallahi sen tanıdığımız en iyi en temiz annelerimizdensin fakat senin sözün*

⁴⁷⁵ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 146-148; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/493; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/593.

⁴⁷⁶ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 158; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/526; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/600.

⁴⁷⁷ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 165-166; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4/526; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/609-610.

dinlenmedi.” Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle dedi: “*Keşke bu günleri görmeden yirmi yıl önce ölseydim.*” Daha sonra Hz. Ali’nin yanına dönen Ka’kâ’, Hz. Âişe ile konuştuklarını anlattı. Hz. Ali, Hz. Âişe hakkında kötü konuşan o iki adamı bulmalarını söyledi ve şöyle dedi: “*Keşke ben de bu günleri görmeden yirmi yıl önce ölseydim.*” Daha sonra Ka’kâ’, Hz. Ali’nin talimatı üzerine Ezd kabilesinden olan bu iki adamı yakalayarak onlara yüzer sopa vurdurdu.⁴⁷⁸

Ka’kâ’ b. Amr, Cemel’den sonra Sıffin Savaşı’na Hz. Ali tarafında katılmıştır. Fakat kaynaklarda onun bu savaştaki durumuyla ilgili bir kayıt yoktur. Onun Sıffin Savaşı’na katıldığını söylemiş olduğu şu sözlerden anlıyoruz: Cemel Savaşı’yla Sıffin Savaşı’ndaki merkez kuvvetlerin çarpışması kadar birbirini andıran başka bir çarpışma görmedim. Kendimizi onlara karşı mızraklarımızın ucuyla korumaya çalışıyor ve demirlerine dayanıyorduk. Onlar da aynı şekilde bizim gibi yapıyorlardı. Eğer insanlar bu mızrakların üzerinde yürümek isteseler rahatlıkla yürüyebilirlerdi.”⁴⁷⁹

Ka’kâ’ b. Amr’ın son katıldığı savaş Sıffin Savaşı’dır İslâm Tarihi kaynaklarında Sıffin’den sonra katılmış olduğu bir savaş zikredilmez. Anlatmış olduğumuz bu fitne olayları boyunca anlaşılacağı üzerine tavrı Müslümanların birliğinden, barıştan yana olmuştur. Müslüman olduğu günden itibaren at üzerinden inmeyip Allah rızası için Müslümanların faydası uğrunda mücadele etmiştir.

⁴⁷⁸ Seyf, *Fitne ve Cemel Vakası*, 177; Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/537; İbnü’l Arabî, *el-Avâsim*, 163; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/611-614; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/471; Şâh Abdülaziz Gulam Hâkim Ed-Dehlevî, *Muhtasar Et-Tuhfetü’l İsna Aşeriyye*, thk. Gulam Muhammed b. Muhiddin b. Ömer el-Eslemi (Kahire: Matbaatü’s-Selefiyye, 1954), 7.

⁴⁷⁹ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 4/532; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/615.

SONUÇ

Ka'kâ' b. Amr'ın İslâm öncesi hayatına dair kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Onun özel hayatı diyebileceğimiz kişisel bilgileri yok denecek kadar azdır. Zira kendisinin Hz. Peygamber'in hayatının son dönemlerine doğru, h. 9 yılda İslâm'a girmiş olması ve Mekke, Medine gibi şehirlerin dışında yaşamış olması, onun sahâbe arasında pek bilinen biri olmamasına neden olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatına şahit olan Ka'kâ' b. Amr, uzun yıllar Hz. Peygamber (sav.) ile beraber olmasa da, Resûlullah'ın sohbetinde bulunmuştur. Seyf b. Ömer, onun Hz. Peygamber ile arasında geçen kısa bir konuşmayı bizlere aktarmaktadır.

Ka'kâ' b. Amr'ın tarih sahnesinesine çıkışı Hz. Peygamber (sav.)'in vefatından sonra Halife Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde olmuştur. Halife onu ridde olaylarında göndermiş ve onun hakkında güzel sözler söylemiştir. Halife'nin ona vermiş olduğu görevlerden ve onunla ilgili söylediği sözlerden onu iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. Ka'kâ'nın ridde olaylarında başlayan mücadelesi ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Ridde olaylarında Hâlid b. Velîd ile birlikte omuz omuza çarpışan Ka'kâ', Irak ve Şam fetihleriyle birlikte Hâlid b. Velîd'e en yakın komutanlardan biri olmuştur. Bundan dolayı biz onu *Hâlid'in sağ kolu* olarak nitelerken bazıları da onu "*İkinci Hâlid b. Velîd*" olarak nitelemiştir.

Şam fetihleri devam ederken Halife Hz. Ömer'in talimatı üzerine Ka'kâ' b. Amr, Hâşim b. Utbe'nin komutan olduğu ordunun öncü kuvveti olarak Irak bölgesine Sâsânîlerle savaşması için gönderilmiştir. Kâdisiye Savaşı'nın ikinci gününde ordusuyla birlikte savaşa katılan Ka'kâ', savaşın seyrini değiştirmiş ve gayretiyle bu savaşın kahramanlarından biri olmuştur. Söylememiz gerekir ki savaşın durumu da Ka'kâ'nın sorumluluk alarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Nitekim komutan Sa'd b. Ebû Vakkâs hasta olduğundan dolayı savaş meydanında yerini alamamıştı. Bu ortamda Ka'kâ', savaşçılığı ve askerî dehasıyla savaşın Müslümanların lehine dönmesini sağlamayı başarmıştır.

Şam ve Irak fetihlerinde aktif bir şekilde yer alan Ka'kâ', Mısır'a giden İslâm ordusu içinde de yer almıştır. Bu fetihler sırasında Menzele şehrinde de bulunan Ka'kâ', ömrünün son yıllarını bu şehirde geçirmiştir.

H. Osman (r.a) döneminde Kûfe şehrinin askeri birliklerinden sorumlu olan Ka'kâ', Halife'ye karşı isyan hareketlerinin de karşısında bulunmuştur. Kûfe'de isyancıların kargaşa çıkarmasını önlemek için gayret eden Ka'kâ', Halife Hz. Osman'ın muhasarasını kırmak için Medine'ye doğru yola çıkmışsa da halifenin öldürüldüğü haberini yolda almış ve oradan geri Kûfe'ye dönmüştür.

Ka'kâ', Halife Hz. Ali r.a) döneminde çıkan olaylarda Hz. Ali tarafında yer almıştır. Ancak belirtmek isteriz ki Ka'kâ'nın bu tavrı basit bir tarafgirlikten ziyade Müslümanların birliğini sağlamak, fitne çıkarmak isteyenlere fırsat vermemek düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu amaçla Ka'kâ', Kûfe'de isyancılarla mücadele ederken de Cemel'de elçi olarak taraflar arasında barışı sağlamaya çalışırken de daima Müslümanların birliğinden, barışından yana olmuş, söz edip tefrikanın kötülüğünden bahsetmiştir. Ka'kâ' b. Amr, İslâm'a girdiği andan itibaren Müslümanların faydası için çalışmıştır. Bu olaylarda da tavrını İslâm ümmetinden yana koymuştur. Nitekim Ka'kâ' b. Amr'ın elçi olarak görev aldığı Cemel olayında, taraflar her ne kadar savaşa doğru adım atmış olsalar da son âna kadar barıştan yana olduklarını, Ka'kâ' b. Amr'ın elçiliği sırasındaki gelişmelerden anlıyoruz.

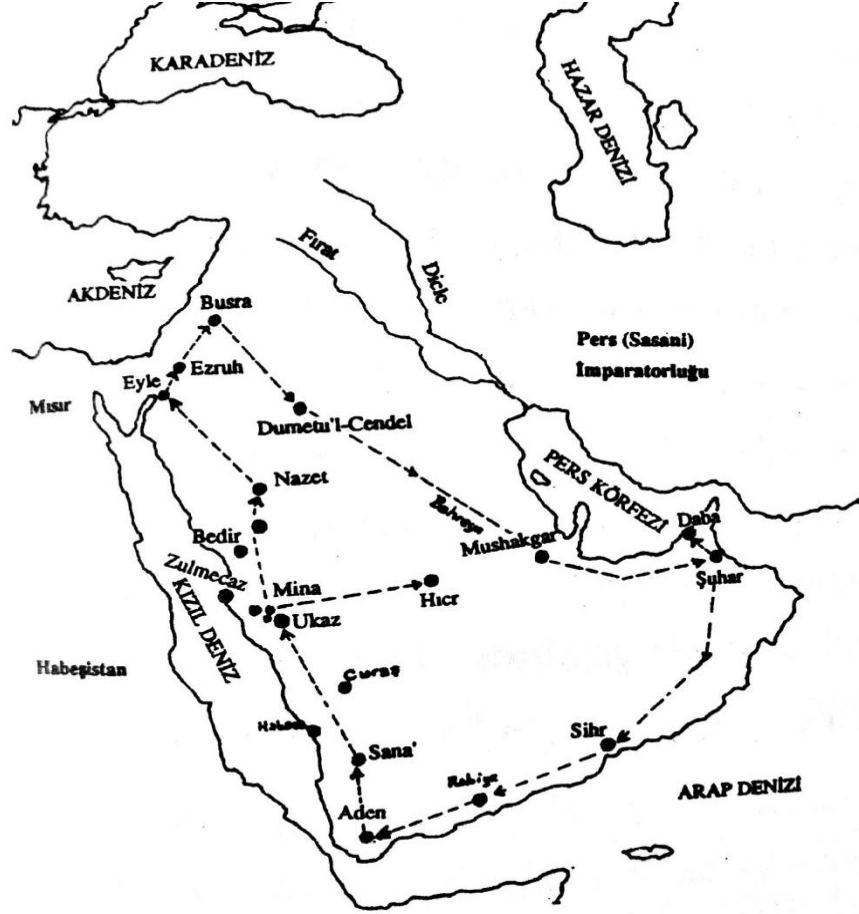
Sıffin Savaşı'ndan sonra Ka'kâ' b. Amr'ın herhangi bir savaşa katıldığına dair kaynaklarda bir kayıt yoktur. Taberî onun, Emevi Halife'si Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Kûfe'den göç ettirilen “*Nevâkil*” denen grupların içinde bulunduğunu ve İlyâ'ya göç ettirildiğini nakletmiştir. Bu bilgi, kaynaklarda kronolojik olarak Ka'kâ' ile ilgili son bilgidir. Onun kaç yılında ve nerede vefat ettiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak onun İlyâ'ya gönderilmesinden sonra yani h. 41 yıldan (662) sonra vefat ettiğini söylemek mümkündür. Ka'kâ'nın vefat ettiği yer konusunda da kaynaklarda kesin bir bilgi olmamaklar birlikte ulaştığımız ipuçlarından yola çıkarak onun Mısır'da Dekahliye'ye bağlı Menzele şehrinde vefat ettiğini düşünmekteyiz. Nitekim Ka'kâ' b. Amr'ın hayatını çalışan araştırmacılardan Muhammed Madhalî, onun Menzele de vefat ettiğini ve kabrinin de burada olduğunu söylemektedir. Madhalî, ziyaret ettiği Menzele'de Ka'kâ'nın kabrinin bulunduğunu ve adına bir caminin yapılmış olduğunu kaydetmektedir.

Ka'kâ' b. Amr, iyi bir savaşçıydı. Askerî bir zekâya sahip olmasının yanı sıra kendisini şiirleri ile anlatan iyi bir şairdi. Hitabeti de son derece kuvvetliydi. Aynı

zamanda Hîre valiliği sırasında gördüğümüz üzere iyi bir idareciydi. Onun Cemel olaylarındaki elçiliği sırasındaki tutumuna bakarsak ikna kabiliyetinin yüksek bir barış elçisi olduğunu da söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Ka'kâ' b. Amr, Hz. Peygamber'in ashabından olup İslâm fetihlerinde aktif olarak yer almıştır. Fitne dönemlerinde Müslümanların birliği için mücadele etmiştir. Bundan dolayı Hz. Osman'ın şehadetini önlemek için Kûfe'den Medine'ye gitmek için yola çıkmıştı. Fakat yolda aldığı halifenin şehadet haberi üzerine Kûfe'ye geri dönmüştür. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde de Ka'kâ' b. Amr sağduyu ile hareket etmiştir. Çünkü bu süreçte de birlik ve barıştan yana olmuş, Cemel olayından önce arabuluculuk yapmak ve çatışmayı engellemek üzere Hz. Ali'nin görevlendirmesi üzerine Basra'ya giderek Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr ile görüşmüştür. Ancak onun bu gayretlerine karşı ne yazık ki fitnecilerin kötü planları galip gelmiştir.

EKLER

Ek 1: İslâm'dan Önce Arabistan'da Kurulan Gezici Fuarlar⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 791.

Ek 4: Ka 'kâ' b. Amr Camisinden Bir Görünüm⁴⁸³

Ek 5: Ka 'kâ' b. Amr'ın Kabrinden Bir Görünüm⁴⁸⁴

⁴⁸³ "Gönderiler" (Erişim 29 Haziran 2020). اخبار المنزله اليوم،

⁴⁸⁴ "Fotoğraflar" (Erişim 29 Haziran 2020). مسجد القعقاع بن عمرو التميمي،

KAYNAKÇA

- Abdumuttâli Kâdı, Nu'man. *Şi'ru'l Futuhu'l İslamiyye fi Sadri'l İslam*. Kahire: Mektebetü Sekafetü'd Diniyye, 2005.
- Ahmed, İbrahim Enîs. *Fi'l lehecâti'l Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l Angelo el Mısriyye, 1965.
- Alaaddin b. Kalit b. Mağlata. *el-İnebetü Ma'rifeti'l Muhtelifi fi him mine's Sahabe*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşidin Neşir, ts.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsî*. thk. Hamdi Abdulmecid Selefî. Beyrût: Alemü'l Kütubi, 2. Basım, 1986.
- Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî. *Bülûgu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*. 3 Cilt. Mısır: Matbatü'r-Rahmâniyye, 2. Basım, 1925.
- Apak, Âdem. "Amr b. el-Âs Hayatı-Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı". Bursa: Uludağ, Doktora, 1999.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar, 4. Basım, 2019.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar, 12. Basım, 2014.
- Apak, Âdem vd. *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu, 1. Basım, 2015.
- Apak, Prof Dr Âdem vd. *İslam Tarihi ve Medeniyeti - 2: Raşid Halifeler Dönemi*. 15 Cilt. İstanbul: Siyer Basım Yayın Dagitim San. Ve Tic. Ltd. Sti., 2018.
- Arı, Mehmet Salih. "Tuleyha b. Huveylid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/362-363. İstanbul, 2012.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*. Beyrût: Mektebetü'l Unsuriyye, 1998.
- Askerî, Murtazâ Şerif. *Abdullah b. Sebe' ve Esâtîru Uhrâ*. Mektebetü'l İslâmiyetü'l Kubrâ, 4. Basım, 1991.
- Askerî, Murtazâ Şerif. *Hamsûn ve Mie Sahâbî Muhtelak*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'z Zehra, ts.
- Askerî, Murtazâ Şerif el-. *Abdullah b. Sebe Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)*. çev. Abdulbâki Gölpınarlı. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Assam Mekki, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik. *Sumutu'l Nucumu'l Avali fi Enbai'l Eveli ce't Teveli*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1988.
- Ateş, Ali Osman. "Kays b. Âsım". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/90. Ankara, 2002.
- Avcı, Casim. "Kureys". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/442-444. İstanbul, 2002.
- Avcı, Casim. "Medâin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/289-291. İstanbul, 2003.
- Bakır, Abdulhalik. "Erken Ortaçağlarda Irak'ın Meşhur Şehri El-Hire". *İlk Çağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*,. 29-55. Elazığ, 2009.
- B.Bilge, Mustafa. "Bahreyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/492-495. İstanbul, 1991.
- B.Bilge, Mustafa. "Yemâme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/399-400. İstanbul, 2013.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-büldân*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Mektebetü'l Helal, 1988.
- Bozkurt, Nebi - Küçükbaşçı, M. Sabri. "Mekke". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. İstanbul, 2003.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâki, 4. Basım, 2001.

- Çağrıçı, Mustafa. "Asabiyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul, 1991.
- Çubukçu, Asri. "Eksem b. Sayfî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul, 1994.
- Dâkûkî, Hüseyin Ali ed-. "Hîre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/122-124. İstanbul, 1998.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. thk. Muvaffik b. Abdullah. 5 Cilt. Dâru'l Garbi'l İslami, 1. Basım, 1986.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan, 1. Basım, 2015.
- Demircan, Adnan. "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti". *İSTEM 3* (01 Aralık 2004), 9-29.
- Dûrî, Abdülazîz ed-. "Enbâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/171. İstanbul, 1995.
- Dusukî, Ömer. *Arapların Fetihleri*. Kahire: Mektebetu Nahdet, 1966.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/523-525. İstanbul, 2008.
- Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbab-ı Nüzul*. İstanbul: Yasin, 2013.
- Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/373-375. İstanbul, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/311-317. İstanbul, ts.
- Fayda, Mustafa. "Busrâ". 6/470-472. İstanbul, 1992.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ'yı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı, 9. Basım, 2019.
- Fayda, Mustafa. "Ridde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/91-93. İstanbul, 2008.
- Fayda, Mustafa. "Yermük Savaşı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/485-486. İstanbul, 2013.
- Gül, Muammer. "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ, 2001". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 305-312.
- Günaltay, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. 1 Cilt. Ankara: Ankara okulu, 3. Basım, 2016.
- Gündüz, Şinasi. "Mecûsîlik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/279-284. İstanbul, 2003.
- Güner, Ahmet. "Dümetülcendel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/1-2. İstanbul, 1995.
- Hajsaleh, Muna. "Câhiliye Dönemi Arap Lehçeleri ve Bazı Fonetik Özellikleri". Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2. Basım, 2006.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziya Umerî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kalem, 2. Basım, 1997.
- Hamevî, Ebû Abdullah Şehâbeddin Yâkût. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâdır, 2. Basım, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. *H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan, I., 2019.
- Hamîdullah, Muhammed. "Îlâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/63-64, 2000.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 1 Cilt. İstanbul: Beyan, 1. Basım, 2017.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân. *Ucâletü'l-Mübedî ve Fuđâletü'l-Müntehî fi'n-Neseb*. Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 2. Basım, 1973.
- Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb. *Sıfatu Cezireti'l-Arab*. Londra: Dâru'l Beril, 1884.
- Hüseyin, Algül. "Esved el-Ansî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul, 1995.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed Becevî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l Cîl, 1. Basım, 1992.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Ikdü'l-Ferîd*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1984.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarame. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1995.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed. *Kitabu'l-Muhabber*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Afâk, 2009.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *El-İsâbe Fi Temyizi's-Sahabe*. thk. Âdil Ahmet Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Takrib ve Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 12 Cilt. Suriye: Matbaatü Dâiretü Maârif, 1. Basım, 1986.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Mukaddime*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Târîhu İbnu Haldûn*. thk. Halil Şehâde. Beyrût: Dâru'l Fikr, 2. Basım, 1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretu Ensabi'l-Arab*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*. Beyrût: Kutubu Sekafiye, 2. Basım, 1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Musta es-Sekâ. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa, 2. Basım, 1995.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sireti İbn İshâk*. thk. Süheyl Zükkar. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1978.
- İbn Kâni, Ebü'l-Hüseyin Abdülbâkî. *Mu'cemü's-Şahâbe*. thk. Salâh b. Salim. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l Guraba, 1. Basım, 1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah Abdulmuhsin. 21 Cilt. Dâru'l Hicr, 1. Basım, 2003.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Akkâşe. 1 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*. Kahire: Dâr'ul Hadis, 2002.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Uyünü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisanu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâdir, 3. Basım, 1994.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*. thk. Ebu'l Kasım İmâmî. 7 Cilt. Tahran: Surûş, 2. Basım, 2000.
- İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbnü'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*. thk. Mahmud Mehdi. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Cîl, 2. Basım, 1987.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ. 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1992.

- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdusselam. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutübi'l Arabî, 1. Basım, 1997.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe*. thk. Ali Muhammed Ma'vud. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1. Basım, 1994.
- İnanç, Yonis. "Nahiv İlmî Açısından Temîm Lehçesinin İstişhâd Değeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (15 Haziran 2015), 1-25. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219892>
- İplikçioğlu, Bülent. *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*. 1 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1990.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Delâ'ilü'n-Nübüvve*. thk. Doktor Muhammed Ravâsi. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'n Nefais, 2. Basım, 1986.
- Kâmil, Âdil Ahmet. *Medâin'e Giden Yol*. Beyrût: Dâru'n Nefais, 6. Basım, 1986.
- Karaca, Fatma Kızıl. "İslâm'da Kurumsallaşma Süreci: Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemi". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/156-158. İstanbul, 1998.
- Kazancı, Ahmet Lütü. "Akra' b. Hâbis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/285. İstanbul, 1989.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Asari'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*. Beyrût: Dâru's Sâdır, ts.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib. *Cemheretü'n-Neseb*. Beyrût: Mektebetü'l-Nahdati'l-Arab, 1986.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib. *Kitabu'l-Esnam*. thk. Ahmet Zeki Paşa. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l Kutubu'l Mısrîyye, 4. Basım, 2000.
- Kelpetin, Mahmut. *Hulefâ'yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*. 1 Cilt. İstanbul: Siyer, 1. Basım, 2012.
- Kelpetin, Mahmut. "ZÜKÂR SAVAŞI". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/506-507. İstanbul: DİA, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zukar-savasi>
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen. *Et Temhîd fi Usûlil Fıkh*. thk. Müfid Muhammed. 4 Cilt. Cidde: Dâru İhyâü't-Turâsi', 1. Basım, 1985.
- Kister, Meir Jacob. "Mekke ve Temim". çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003), 333-369.
- Kopruman, Kâzım Yaşar. "Ali Paşa Mübârek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/433-434. İstanbul, 1989.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma, 2. Basım, 2012.
- Kuzudişli, Bekir. "Yüz elli Uydurma Sahabi Var mı? Murteza el-Askerî'nin Hamsûne ve Mie Sahabiyyin Muhtalakin Adlı Kitabındaki İddialarının Tahlili". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe*. 234-270. Sakarya, 2013. <https://avesis.istanbul.edu.tr/yayin/cf584bb3-3413-4c01-9864-5c36f1d1b792/yuz-elli-uydurma-sahabi-var-mi-murteza-el-askerinin-hamsune-ve-mie-sahabiyyin-muhtalakin-adli-kitabindaki-iddialarinin-tahlili>
- M. Mahfuz Söylemez. "'Hz. Peygamber Döneminde Mecûsiler', Sempozyum, , II, Aralık, 2007, s. 386". *İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2007), 382-393.
- Madhali, Abdulbasit Cabir Muhammed. "Ka'ka' b.Amr et-Temîmi İslami Fetihlerde ve Raşid Halifeler Dönemindeki Olaylarda Rolü". Cidde: Ummu'l Kura, Yüksek Lisans, 1989.
- Mağlus, Sami b. Abdullah el-. *Siyer Atlası*. çev. Abdullah Karakaş. İstanbul: Siyer, 1. Basım, 2011.

- Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma' u'l-Emsâl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 2010.
- Meydanî, Muhammed Emin. *Benî Temîm'in Kahramanı Ka'kâ' b. Amr*. Beyrût, 1978.
- Mübârek, Ali Paşa. *el-Hıta'tü't-Tevfîkiyyetü'l-Cedîde*. Mısır: el Matbaatü'l Kübra Emiriyye, 1888.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. 5 Cilt. Beyrût: Dâr'u İhya-i Turasî, ts.
- Nablusi, Muhammed Ratıb. *Mevsuatü'l İcazı'l İlmiyyi fi Kuran-u ve's-Sünnetü*. Suriye: Dâru'l Mektebi, 2. Basım, 2005.
- Nebhânî, Kâdî Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâîl b. Yûsuf. *Vesaili'l-Vusul ila Şemâli'r-Resul*. Cidde: Dâru'l Minhac, 2. Basım, 2004.
- Nûrî Hammûdî el-Kaysî - Hâtim Sâlih ed-Dâmin. "Kâdisiye Kahramanlarından İki Şair: Ka'kâ' b. Amr ve Âsım b. Amr". *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb Câmi'atü Bağdâd* 31 (1981), 205-251.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 2002.
- Önkâl, Ahmet. "Alkame b. Ulâse". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/468. İstanbul, 1989.
- Önkâl, Ahmet. "İfâza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/505-506. İstanbul, 2000.
- Önkâl, Ahmet. "Münzir b. Sâvâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/34-35. İstanbul, 2006.
- Öz, Şaban. "Tarih Felsefesi Bağlamında Şiî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (01 Nisan 2007), 121-142.
- Özafşar, Mehmet Emin - Demir, Mahmut. "Zayıf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/157-160. İstanbul, 2013.
- Parla, Canan. "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1 (2005), 57-84.
- Ramazan Altınbaş. "Câhiliye Arap Toplumunda Kadın". *Diyanet* 37/1 (2001), 61-128.
- Salihoglu, Hamit. "Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü = Jahiliyyah (Days of Ignorance) Period Evsiyye Poetry Ecole". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIX/2 (2019), 441-459.
- Sallabi, Muhammed Ali. *Râşid Halifeler Dönemi: 1. Halife Hz. Ebûbekir*. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 7. Basım, 2009.
- Sallabi, Muhammed Ali. *Râşid Halifeler Dönemi: 2. Halife Hz. Ömer*. 1 Cilt. Kahire: Müessesetü İkra, 1. Basım, 2005.
- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (01 Aralık 2013), 109-140.
- Sarıçam, İbrahim. "Nihâvend". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/98-99. İstanbul, 2007.
- Sarmış, İbrahim. "Mütemmim b. Nüveyre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/193. İstanbul, 2006.
- Savaş, Rıza. *İslam'ın İlk Asrında Kadın*. Siyer Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Sti., ts.
- Seyf, Seyf b. Ömer. *Fitne ve Cemel Vakası*. thk. Ahmet Râtıb. Beyrût: Dâru'n Nefais, 1993.
- Sönmez, Nesim. "Câhiliye Dönemi'nde Hitabet". *Şarkiyat* 8/2 (30 Kasım 2016), 820-840.

- Sönmez, Zekiye. “İslâm’ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası’nda Hıristiyanlık”. Ankara: Ankara, Doktora, 2010.
- Söylemez, Mahfuz vd. *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*. ed. İrfan Aycan. Ankara: Ankara okulu, 1. Basım, 2011.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*. Ankara: Ankara okulu, 2. Basım, 2015.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”. *Milel ve Nihal* 11/1 (12 Nisan 2016), 9-50. <https://doi.org/10.17131/milelnihal.10321>
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî. *Ravdû'l-Unûf*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2000.
- Sümer, Faruk. “Dihkan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/289-290. İstanbul, 994.
- Süyûtî, Hudayrî. *Cem‘u'l-cevâmi‘ el- ma‘rûf bi'l-Câmi‘i'l-kebîr*. thk. Muhtar İbrahim Heîci. 25 Cilt. Kahire: El Ezheri Şerif, 2. Basım, 2005.
- Şâh Abdülaziz Gulam Hâkim Ed-Dehlevi. *Muhtasar Et-Tuhfetü'l İsna Aşeriyye*. thk. Gulam Muhammed b. Muhiddin b. Ömer el-Eslemi. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1954.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru't-Turâs, 2. Basım, 1967.
- Tâlib, İmâdüddin Halîl et-. “Irak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/87-91. İstanbul, 1999.
- Temir, Hakan. “Arap Yarımadasında Kabile Hayatı”. Cumhuriyet, Doktora, 2019.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Nasr b. Müzâhim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/415. İstanbul, 2006.
- Tomar, Cengiz. “Şam”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul, 2010.
- Türcan, Selim. *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*. Ankara: Ankara Okulu, 2010.
- Tüysüz, Cem. “Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi”. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/18 (20 Aralık 2017), 845-852.
- Uğur, Mücteba. “Hasen”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/374-375. İstanbul, 1997.
- Uslu, Recep. “HUMS - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/364-365. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hums>
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Futuhu's-Şam*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrût: Dâru'l A'lemi, 3. Basım, ts.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'r-Ridde*. thk. Yahya Cabburi. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Garbi'l İslami, 1. Basım, 1990.
- Yalar, Mehmet. “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (01 Ocak 2006), 75-95.
- Yarba, Rıdan. “Cerh ve Ta‘dîl Âlimlerine Göre Vâkıdî (ö. 207/823)”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (27 Kasım 2015), 143-168.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Kâbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul, 2001.
- Yekeler, Muhammet. “Câhiliye Döneminden Hz. Peygamber Dönemi Sonuna Kadar Temîm Kabilesi”. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *En Güzel Örneğin En Güzel Örnekleri-Sahabe İklimi (4.Cilt); 82 İl 82 Sahâbî*. 4 Cilt. İstanbul: Siyer Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Sti., 2019.

- Yılmaz, Hakkı Dursun. “Ecnâdeyn Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/385. İstanbul, 1994.
- Yücesoy, Hayrettin. “Kâdisiye Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/136-137. İstanbul, 2001.
- Yücesoy, Hayrettin. “Ka’kâ’ b. Amr et-Temîmi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/216. İstanbul, 2001.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânü’l İ’tedelî fi Nakdi’r-Ricâli*. thk. Ali Muhammed Becevî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l Ma’rife, 1. Basım, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l Hadis, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-(tabakâtü’l-)meşâhîr ve’l-a’lâm*. thk. Beşşâr Avvad. Beyrût: Dâru’l Garbi’l İslami, 1. Basım, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tecridü Esmâ’i- Sahâbe*. Beyrût: Dâru’l Ma’rife, ts.
- Ziriklî, Muhammed b. Mahmud. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el- A’lâm*. Beyrût: Dâru’l İlmi lil Malâyîn, 2002.
- Er risaseü’l Ammetü İdareti Buhusil İlmîyyeti*. Mecelletü’l Buhusü’l İslamiyyeti, ts.
- Mu’cemu’ş Şuarâu’l Arab*, ts.
- “Gönderiler”. Erişim 29 Haziran 2020.
<https://www.facebook.com/673898982785226/photos/pcb.1537479933093789/1537479866427129/?type=3&theater>
- “القنقاع بن عمرو التميمي (مسلسل)”. ويكيبيديا, 29 Mayıs 2020.
[https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B9%D9%82%D8%A7%D8%B9_%D8%A8%D9%86_%D8%B9%D9%85%D8%B1%D9%88_%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%85%D9%8A%D9%85%D9%8A_\(%D9%85%D8%B3%D9%84%D8%B3%D9%84\)&oldid=47799350](https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B9%D9%82%D8%A7%D8%B9_%D8%A8%D9%86_%D8%B9%D9%85%D8%B1%D9%88_%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%85%D9%8A%D9%85%D9%8A_(%D9%85%D8%B3%D9%84%D8%B3%D9%84)&oldid=47799350)
- “مركز المنزلة”, 03 Aralık 2018.
<http://daqahlia.com/%d9%85%d8%b1%d9%83%d8%b2-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%86%d8%b2%d9%84%d8%a9/>
- “مسجد القنقاع بن عمرو التميمي”, 29 Haziran 2020.
https://www.facebook.com/pg/%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B9%D9%82%D8%A7%D8%B9-%D8%A8%D9%86-%D8%B9%D9%85%D8%B1%D9%88-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%85%D9%8A%D9%85%D9%8A-2645979098960529/photos/?ref=page_internal